

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3** (95)
iulie - septembrie
2013

Lexon-Prim
Chișinău, 2013

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion JARCUTCHI, dr. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

IN HONOREM

ACADEMICIANUL ANDREI EȘANU LA VÂRSTA AFIRMĂRII (<i>PREMIILE PENTRU LUCRĂRILE ELABORATE</i>)	7
OMAGIU ISTORICULUI VALERIU PASAT – 55.....	10

STUDII

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, „NOTATIONES QUOTIDIANAE” DE IVAN ILINSKI (1721-1730). O NOUĂ VIZIUNE DUPĂ O LECTURĂ DE-VISU.....	15
Александр ПОНОМАРЁВ, НЕКОТОРЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ПЕРСИДСКОГО ПОХОДА И РУКОПИСНОЕ НАСЛЕДИЕ ДИМИТРИЯ КАНТЕМИРА	21
М. Р. РЫЖЕНКОВ, ДМИТРИЙ КАНТЕМИР И ЕГО ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ В РОССИЙСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ДРЕВНИХ АКТОВ.....	33
Gheorghe BOBÂNĂ, VALORI ETICE ÎN OPERA LUI ANTIOH CANTEMIR	44
Eugen-Tudor SCLIFOS, POLITICA RUSEASCĂ A DOMNITORULUI MOLDOVEAN MIHAIL STURDZA.....	51
Andrei EMILCIUC, EXTINDEREA ÎN BASARABIA A SISTEMULUI RUS DE ASIGURARE A SECURITĂȚII ALIMENTARE A POPULAȚIEI (ANII '30- '40 AI SECOLULUI AL XIX-LEA)	59
Mariana BAGRIN, REVOLUȚIA DIN UNGARIA DIN 1956 PRIN PRISMA PRESEI LOCALE DIN RSSM: CAZUL ZIARULUI RAIONAL DIN SOROCA, „STEAGUL ROȘU”	72

DOCUMENTAR

Gheorghe COJOCARU, REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA CERE ACORDUL URSS DE A DESCHIDE UN CONSULAT LA CHIȘINĂU.....	87
---	----

ISTORIE LOCALĂ

Sergiu TABUNCIC, Vlad VORNIC, DESPRE MOVILA URIAȘULUI DIN PĂRȚILE SOROCII	92
---	----

BIBLIOGRAFIE

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, NOUA LITERATURĂ DESPRE CANTEMIREȘTI ADDENDA (2010-2013) LA BIBLIOGRAFIA „NEAMULUI CANTEMIREȘTILOR”	104
--	-----

RECENZII

VADIM GUZUN, INDEZIRABILII: ASPECTE MEDIATICE, UMANITARE ȘI DE SECURITATE PRIVIND EMIGRAȚIA DIN UNIUNEA SOVIETICĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ	130
Ștefan BOLDIȘOR	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MASA ROTUNDĂ „REPERELE ISTORICE ALE INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA” (22 AUGUST 2013)	136
Marius TĂRÎȚĂ	
ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI”, EDIȚIA A IX – A. (8-14 IULIE 2013, CLUJ-NAPOCA).....	138
Andrei EMILCIUC	
ȘCOALA INTERNAȚIONALĂ DE VARĂ „SECOLUL XX PRIN OCHII ISTORICILOR DIN CSI ȘI STATELE BALTICE: ȘTIINȚĂ ȘI EDUCAȚIE” (20-29 AUGUST 2013, ZVENIGOROD, RUSIA).....	139
Andrei EMILCIUC	
CURSURILE DE VARĂ ALE UNIVERSITĂȚII POPULARE „N. IORGA” DIN VĂLENII DE MUNTE	140
Eugen-Tudor SCLIFOS	

CONTENTS

IN HONOR

THE ACADEMICIAN ANDREI EȘANU AT THE AGE OF AFFIRMATION (<i>PRIZES FOR WRITTEN WORKS</i>)	7
HOMAGE TO HISTORIAN VALERIU PASAT – 55	10

STUDIES

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, „NOTATIONES QUOTIDIANAE” BY IVAN ILINSKI (1721-1730). A NEW VISION AFTER A DE-VISU READING	15
Александр ПОНОМАРЁВ, CERTAIN CIRCUMSTANCES OF THE PERSIAN CAMPAIGN AND THE MANUSCRIPT HERITAGE OF DIMITRIE CANTEMIR.....	21
М. Р. РЫЖЕНКОВ, DIMITRIE CANTEMIR AND HIS DOCUMENTARY HERITAGE IN RUSSIAN STATE ARCHIVE OF ANCIENT DOCUMENTS.....	33
Gheorghe BOBÂŢĂ, ETHICAL VALUES IN THE WORKS OF ANTIOCH CANTEMIR	44
Eugen-Tudor SCLIFOS, RUSSIAN POLICY OF THE MOLDOVIAN RULER MIHAIL STURDZA	51
Andrei EMILCIUC, EXTENSION IN BESSARABIA OF THE RUSSIAN POPULATION FOOD SECURITY ASSURANCE SYSTEM, 30 TH – 40 TH OF THE NINETEENTH CENTURY	59
Mariana BAGRIŢ, THE HUNGARIAN UPRISING OF 1956 IN THE LOCAL PRESS OF THE MOLDAVIAN SSR: THE CASE OF „RED FLAG” NEWSPAPER (DISTRICT SOROCA).....	72

DOCUMENTARY

Gheorghe COJOCARU, SOVIET SOCIALIST REPUBLIC OF ROMANIA REQUESTS THE CONSENT OF THE USSR TO OPEN A CONSULATE IN CHISINAU	87
---	----

LOCAL HISTORY

Sergiu TABUNCIC, Vlad VORNIC, ABOUT OGRE’S KNOLL FROM SOROCA REGION	92
---	----

BIBLIOGRAPHY

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, NEW LITERATURE ON CANTEMIREȘTI’S ADDENDA (2010-2013) TO THE BIBLIOGRAPHY OF „CANTEMIREȘTI FAMILY”	104
---	-----

REVIEWS

VADIM GUZUN, THE UNDESIRABLES: MEDIA, HUMANITARIAN AND SECURITY ASPECTS CONCERNING THE EMIGRATION FROM THE SOVIET UNION TO INTERWAR ROMANIA	130
Ștefan BOLDIȘOR	

SCIENTIFIC LIFE

ROUNDTABLE "HISTORIC LANDMARKS OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA"
(AUGUST 22, 2013) 136

Marius TĂRÎȚĂ

SUMMER SCHOOL „THE CHALLENGES OF HISTORY AS A SCIENCE AND STUDY DISCIPLINE AT THE
BEGINNING OF THIRD MILLENIUM”; 9TH EDITION (JULY 8TH-14TH, 2013, CLUJ-NAPOCA)..... 138

Andrei EMILCIUC

INTERNATIONAL SUMMER SCHOOL " TWENTIETH CENTURY THROUGH THE EYES
OF THE HISTORIANS FROM CSI AND BALTIC STATES: SCIENCE AND EDUCATION"
(AUGUST 20-29, 2013, ZVENIGOROD, RUSSIA) 139

Andrei EMILCIUC

SUMMER COURSES OF THE POPULAR UNIVERSITY "N. IORGA" FROM VĂLENII DE MUNTE..... 140

Eugen-Tudor SCLIFOS

IN HONOREM

ACADEMICIANUL ANDREI EȘANU LA VÂRSTA AFIRMĂRII (PREMIILE PENTRU LUCRĂRILE ELABORATE)

De-a lungul celor peste 40 de ani de activitate în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, academicianul Andrei Eșanu a parcurs o cale pe cât de complicată, pe atât de rezultativă. După trei ani și jumătate de muncă în calitate de laborant (1972-1975), a obținut, în bază de concurs, postul de colaborator științific inferior. Peste câțiva ani, după susținerea tezei de doctor în științe (candidat în științe istorice (1982) și publicarea primei monografii (1983), câștigă concursul la funcția de cercetător științific superior. În urma anilor de cercetare și muncă asiduă, rezultatele încep a se fructifica, atenția forurilor științifice, cum ar fi Academia de Științe a Moldovei, Academia Română, precum și a Guvernului Republicii Moldova, a mai multor saloane internaționale și naționale de carte (*vezi* lista de mai jos), încât examinând calea parcursă vom observa că Andrei Eșanu s-a ales nu numai cu înalte titluri academice, dar a obținut și prestigioase premii care, indiscutabil, vorbesc despre prestigiul său de cercetător istoric de prim rang în știința istorică românească (o bibliografie exhaustivă a lucrărilor publicate *vezi*: **Academicianul Andrei Eșanu. Bibliografie**, Chișinău, 2013, 168 p.).

Dacă aruncăm o privire sumară asupra titlurilor de carte pentru care a obținut diferite distincții, constatăm o mare diversitate tematică, care în totalitatea lor vorbesc despre vastul său orizont de cunoaștere și cercetare în domeniul istoriei și culturii naționale.

Cele mai recente lucrări elaborate, coordonate, redactate și publicate de către acad. Andrei Eșanu demonstrează cu prisosință că cercetătorul se află pe o linie ascendentă a activității și creativității sale științifice.

1. 1991 – **Diploma de gradul I și Premiul I** la Concursul Interacademic din U.R.S.S. „Istoria Cărții” (Alma-Ati), pentru volumul „*Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XVII-XX)*”, vol. 1, Chișinău, Editura Știința, 1990, 252 p.
2. 1991 – **Premiul Academiei de Științe a Moldovei**, pentru volumul „*Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XVII-XX)*”, vol. 1, Chișinău, Editura Știința, 1990, 252 p.

3. 1994 – **Premiul de Stat al Republicii Moldova** în domeniul științei, tehnicii și producției, pentru volumul „*Istoria învățământului și gândirii pedagogice în Moldova*”, Chișinău, Editura Lumina, 1991, 334 p.
4. 1996 – **Premiul Academiei de Științe a Moldovei**, pentru volumul „*Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*”, Chișinău, Editura Știința, 1992, 230 p.
5. 1997 – **Premiul „Meritul cultural”** acordat de Salonului de carte Chișinău pentru volumul „*Cultură și civilizație medievală românească. Din evul mediu timpuriu până în secolul XVII*”, Chișinău, Editura ARC, 1996, 270 p.
6. 1998 – **Premiul Academiei de Științe a Moldovei**, pentru lucrarea „*Cultură și civilizație medievală românească. Din evul mediu timpuriu până în secolul XVII*”, Chișinău, Editura ARC, 1996, 270 p.
7. 1998 – **Premiul Academiei Române „Dimitrie Onciul”**, pentru volumul „*Cultură și civilizație medievală românească. Din evul mediu timpuriu până în secolul XVII*”, Chișinău, Editura ARC, 1996, 270 p.
8. 2001 – **Premiul de Stat al Republicii Moldova** în domeniul științei, tehnicii și producției, pentru ciclul „*Moștenirea culturală a Țării Moldovei (sec. XIV-XVIII). Probleme de cercetare și reintegrare în circuitul european de valori*”, care a inclus cinci lucrări (monografii, studii, cronici și documente istorice):
 1. *Contribuții la istoria culturii românești (Moldova medievală)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, 380 p.;
 2. *Chișinău. File de istorie*, Chișinău, Editura MUZEUM, 1998, 215 p.;
 3. *Axinte Uricariul. Letopisețul Țării Moldovei (1711-1715)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice de nume de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Editura Civitas, Chișinău, 1999, 150 p.;
 4. *Ioan Canta. Letopisețul Țării Moldovei (1741-1769)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice, tabel cronologic de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Editura Civitas, Chișinău, 1999, 48 p.;
 5. *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Editura ARC, 2001, 380 p. (Coautor - Valentina Eșanu).
9. 2003 – **Premiul „Cartea anului”**, Salonul de carte națională a Republicii Moldova, ediția a XII-a, pentru volumul „*Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX)*”, Chișinău, Editura Pontos, 2003, 564 p.
10. 2004 – **Premiul Academiei de Științe a Moldovei** pentru cartea „*Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*”. Studiu monografic și anexă facsimilată a manuscrisului în limba latină *Historiae Moldaviae. Partes Tres*. [Descrierea Moldovei] de Dimitrie Cantemir din Biblioteca regională „A. M. Gorki” din Odessa, Chișinău, Editura Pontos, 2004, 596 +XXIV p.
11. 2009 – **Premiul Ministerului Educației și Tineretului al Republicii Moldova**, Salonul de carte pentru copii și tineret, Ediția a XIII-a, pentru coor-

- donarea monografiei „*Dinastia Cantemireștilor. Sec. XVII-XVIII*”, Chișinău, Editura Știința, 2008, 604 p.
12. 2010 – **Premiul Academiei Române „Titu Maiorescu”**, pentru lucrarea „*Dinastia Cantemireștilor. Sec. XVII-XVIII*”, Chișinău, Editura Știința, 2008, 604 p., autor și coordonator Andrei Eșanu (Republica Moldova).
 13. 2010 – **Premiul Academiei de Științe a Moldovei „Savantul Anului 2010”**, pentru ciclul de lucrări: „*Neamul Cantemireștilor, Bibliografie*”, Chișinău, 2010;
 „*Moștenirea culturală a Cantemireștilor*”, Chișinău, 2010;
 „*Mănăstirea Voroneț, Istorie. Cultură. Spiritualitate*”, Chișinău, 2010.
 14. 2012 – **Premiul „Cartea Anului”** în domeniul Bibliografiei naționale patrimoniale, Salonul Internațional de carte (Chișinău), Ediția a XXI-a, pentru „*Cartea Moldovei (secolul XVII – începutul secolului XX)*”, volumul 3, Chișinău, 2012.
 15. 2013 – **Marele Premiu „Coresi”**, Salonul Internațional de carte de la Chișinău, Ediția a XXII-a, pentru volumul „*Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*”. Coordonator, redactor științific și coautor acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, 800 p.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie al AȘM,
 dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc

OMAGIU ISTORICULUI VALERIU PASAT – 55

La 13 iulie curent, distinsul istoric contemporanist Valeriu Pasat, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei, a rotunjit frumoasa vârstă de 55 de ani, prilej cu care colectivul Institutului de Istorie al AȘM adresează omagiatului sincere felicitări, urări de multă sănătate și de noi realizări remarcabile în domeniul profesional.

Născut la 13 iulie 1958 în satul Scumpia, raionul Fălești, viitorul istoric și-a făcut studiile superioare la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, devenind licențiat în istorie în anul 1982. A urmat apoi școala doctorală la Institutul de Istorie al AȘM (1982-1987) și studiile la Academia Diplomatică din Federația Rusă (1994). Devine doctor în istorie (1988) și doctor habilitat în istorie (1996).

Începând cu anul 1993, istoricul Valeriu Pasat face și o impresionantă carieră diplomatică, fiind numit Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Federația Rusă, iar prin cumul – în Finlanda și Kazahstan (1994-1997). A deținut responsabile funcții de stat în calitate de ministru al Apărării al Republicii Moldova (1997-1999), de ministru al Securității Naționale (1999-2000) și de director al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (2000-2002).

Totuși, indiferent de înaltele demnități cu care a fost învestit de-a lungul anilor, Valeriu Pasat și-a urmat constant și cu fidelitate vocația de istoric, de cercetător asiduu al arhivelor. Astfel, începând cu repartizarea sa la Institutul de Istorie al AȘM în anul 1982, Valeriu Pasat a parcurs cu tenacitate toate treptele ierarhice, de la laborant la cercetător științific principal în Secția Istorie Contemporană, devenind în egală măsură cunoscut și recunoscut nu numai în mediile științifice din Republica Moldova, ci și departe peste hotarele ei. Urmare firească a rezultatelor științifice de excepție obținute, din 2000 este ales membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, iar în 2012 devine și membru titular al AȘM, cu prestigioase recomandări ale forurilor academice din România, Federația Rusă și Ucraina.

Exponent de vază al noii generații de istorici din Republica Moldova, Valeriu Pasat s-a remarcat drept unul din cei mai temeinici cercetători contemporani, lista arhivelor și centrelor de documentare în care omagiatul a acumulat informațiile și documentele necesare elaborării lucrărilor sale fiind de natură să impresioneze orice istoric de profesie, și nu doar din Republica Moldova: Arhiva de Stat a Federației Ruse, Centrul rus de păstrare și studiere a documentelor de istorie contemporană, Arhiva Președintelui Federației Ruse, Centrul de păstrare a documentelor contemporane, Arhiva politicii externe a Federației Ruse, Arhiva Centrală a Serviciului de Contrainformații a Federației Ruse, Arhiva de Stat a economiei din Rusia, Arhiva Guvernului Republicii Moldova, Arhiva

Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Arhiva Ministerului Securității Naționale al Republicii Moldova, Arhiva Centrală de Stat a Republicii Kazahstan, Arhiva de Stat a Republicii Uzbekistan, Arhiva de Stat a Regiunii Kurgan, Arhiva de Stat de Istorie contemporană și a mișcărilor social-politice din Regiunea Perm, Arhiva de Stat a Regiunii Tiumen, Centrul regional Tiumen de documentare a istoriei contemporane ș.a.

Întemeiat pe o documentare inedită atât de vastă și de variată, prodigiousul istoric Valeriu Pasat și-a axat investigațiile, încă de la începutul carierei sale științifice, asupra problematicei sovietizării Moldovei postbelice, editând consecutiv ample culegeri de documente, monografii și sinteze, în care mecanismul metodelor violente și represive aplicat populației de către regimul totalitar comunist a fost descris și analizat în întreaga sa complexitate. Grație aceleiași documentări de o profunzime și vastitate impresionantă, Valeriu Pasat a reușit o serie de contribuții de o valoare științifică deosebită asupra unor probleme-cheie ale istoriei RSS Moldovenești, de la crearea acesteia în 2 august 1940 și până la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova la 27 august 1991, reflectate în culegeri de documente și lucrări de sinteză de referință, înalt apreciate în mediile academice, dar și de publicul larg, inclusiv: „Trudnâie straniți istorii Moldovî. 1940-1950” (1994); „Asprul adevăr al istoriei. Deportările de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii '40 - '50” (1998); „Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950” (2006); „RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1950)” (2011); „Pravoslavie v Moldavii” (în 4 volume) ș.a.

Una din lucrările reprezentative ale istoricului Valeriu Pasat de o valoare documentară și, în egală măsură, teoretico-științifică de excepție o constituie „RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)”, apărută în 2011 în prestigioasa colecție *Cartier istoric* a editurii omonime. Conform aprecierii specialiștilor în domeniu, respectivul volum al istoricului Valeriu Pasat constituie una din cele mai importante contribuții din ultima vreme la elucidarea esenței, conținutului și consecințelor perioadei staliniste din istoria RSS Moldovenești în anii 1940-1953. Concepută drept o parte a unui ambițios proiect de investigare a întregii istorii a RSS Moldovenești, începând cu anul creării RASSM în componența Ucrainei sovietice (12 octombrie 1924) și până la destrămarea Uniunii Sovietice și proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova (27 august 1991), etapa istorică cu care cercetătorul Valeriu Pasat inițiază respectivul mega-proiect – chiar dacă deviază de la ordinea cronologică a descrierii – este într-un totu justficată și explicabilă. Așa cum pe bună dreptate afirmă autorul volumului respectiv, întreaga existență a Moldovei sovietice în cadrul sistemului sovietic a fost determinată de evenimentele produse în anii 1940-1953, - perioadă în care s-a produs sovietizarea și comunizarea Basarabiei prin transformarea radicală a întregii vieți politice, economice, sociale și culturale în conformitate cu preceptele sistemului sovietic stalinist. Așa cum perioada în cauză este indisolubil

legată de numele lui I.V.Stalin, - respectiv, de fenomenul stalinismului, de represiunile și deportările în masă ale populației, de colectivizarea și industrializarea forțate, care au afectat întreaga societate, memoria acelor ani păstrându-se vie în societatea noastră, - a fost așadar logic și firesc ca proiectul menționat să debuteze anume cu expunerea problemelor legate de formarea RSS Moldovenești în condițiile stalinismului și angrenarea ei în sistemul totalitar comunist, înainte de abordarea altor perioade ale istoriei Moldovei sovietice.

Pornind de la aceste considerente obiective, autorul lucrării „RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)” și-a propus să depășească tiparul „unei schițe generale tradiționale a istoriei RSS Moldovenești de la constituire până la destalinizare”, oferind publicului cititor o analiză obiectivă și multiaspectuală a unei probleme istorice cruciale, vizând interacțiunea dintre putere și popor în condițiile sovietizării și comunizării Basarabiei în manieră stalinistă. Printr-o atare prismă originală sunt analizate direcțiile principale ale procesului de sovietizare și comunizare a RSS Moldovenești, inclusiv: schimbările radicale produse în domeniile politicii, economiei, structurii sociale a populației, impunerii în conștiința colectivă a maselor a noilor standarde ideologice și culturale. Identificarea și investigarea mecanismelor și metodelor de omogenizare forțată a RSSM cu celelalte republici ale URSS este efectuată de autor în strânsă corelație cu includerea în circuitul științific a unui număr impresionant de documente și materiale de arhivă originale, ceea ce a permis evaluarea obiectivă a stărilor de spirit colective ale populației RSS Moldovenești, a gradului de acceptare și însușire a noilor norme de viață și a directivelor ideologice ale PC(b)M.

În mod logic și firesc, o parte esențială a lucrării este consacrată examinării în profunzime a proceselor care au influențat decisiv schimbarea orânduirii social-politice, economice și a modului de viață tradițional al populației Basarabiei, inclusiv: foametea postbelică și consecințele social-demografice ale acesteia, mecanismele represiunilor în masă declanșate în RSSM, acțiunea de „deschiaburire” și anevoiosul proces de lichidare a gospodăriilor țărănești individuale și la fel de anevoioasa adaptare a țăranimei basarabene la specificul muncii în cadrul gospodăriilor agricole colective, ca și la modul principal nou de organizare a vieții rurale.

Precum conchide autorul, procesul sovietizării și comunizării Basarabiei în anii 1940-1953 a lăsat urme adânci în conștiința populației RSS Moldovenești, producându-i o reală și dureroasă traumă care a rămas vie în conștiința generațiilor ulterioare. În consecință, imperativele restabilirii adevărului istoric, ale reabilitării victimelor terorii și condamnării crimelor comise de regimul stalinist s-au constituit, la finele anilor '80 ai secolului al XX-lea, în factori importanți și chiar decisivi ai declanșării amplei mișcări de eliberare națională și ai destrămării, în consecință, a Uniunii Sovietice. În atare mod, „majoritatea scopurilor urmărite de regimul stalinist în RSSM au fost atinse într-o anumită măsură doar pe termen scurt”, iar „istoria Uniunii Sovietice staliniste și a Repub-

licii Sovietice Socialiste Moldovenești, aflate în componența ei, este o dovadă în plus a faptului că rezultate politice și economice durabile nu pot fi obținute prin violență și teroare”.

În fine, nu însă și în ultimul rând, recenta culegere de documente în 4 volume „Ortodoxia în Moldova. Puterea, biserica, enoriașii” (2010-2012), la care autorul a lucrat mai mult de un deceniu, descrie – prin documente inedite din arhivele din Federația Rusă, România și Republica Moldova – istoria Bisericii Ortodoxe din Moldova în anii 1940-1991. Bucurându-se de aprecieri și ecouri elogioase chiar de la lansarea primelor două volume, culegerea de documente în patru volume „Ortodoxia în Moldova: puterea, biserica, credincioșii. 1940-1991” se anunță a fi una de referință în istoriografia problemei respective.

Precedat de o amplă și consistentă introducere în istoria recentă a ortodoxiei din Moldova, în cadrul căreia se constată, cu justificat temei, inexistența unei lucrări fundamentale de felul celei elaborate la începutul secolului al XX-lea de episcopul Arsenie Stadnițchi (Cercetări și monografii privitoare la istoria Bisericii din Moldova, 1904), autorul și-a propus temerarul și novatorul obiectiv al descrierii complexe și complicatei istorii a interdependențelor Bisericii ortodoxe ruse din Moldova și a credincioșilor cu puterea politică în perioada sovietică (1940-1991). În acest scop, au fost investigate și aduse la cunoștința opiniei publice documente din arhivele Federației Ruse, Republicii Moldova și României, anterior secretizate și interzise uzului cercetătorilor.

Așa cum însuși autorul își motivează propriul demers, lucrarea este „despre popor și pentru popor”. În paginile culegerii de documente în mai multe volume privind istoria ortodoxiei în Moldova (1940-1991), cititorului i se oferă posibilitatea de a întâlni nu numai nume ale unor înalți demnitari de stat și ierarhi bisericești, ci și ale oamenilor „simplici”, neimplicați în marea istorie. În așa mod, între copertile aceleiași lucrări conviețuiesc și își apără dreptul la credința strămoșilor preoții, - recunoscuți sau ignorați de putere, - enoriașii, care ani la rând au luptat pentru redeschiderea bisericilor, activiștii sovietici și membrii comunităților bisericești, clerul loial puterii și cel ostil acesteia, episcopii și clericii care la timpul respectiv s-au opus românizării bisericii ortodoxe din Basarabia, ca și cei orientați spre biserica ortodoxă a României, care căutau să instituie legături cu Patriarhul român. Mai mult chiar, așa cum susține autorul, locuitorii oricărei localități din Republica Moldova vor putea găsi în respectiva lucrare documente și informații despre satul natal și, poate, chiar despre unele rude sau cunoștințe. În așa mod, conchide dr.hab. V.Pasat, viața cotidiană, nefardată, a eparhiilor, parohiilor, clericilor și enoriașilor apare în întreaga ei complexitate – romantică și măreță, nemiloasă și crudă, diversă și multicoloră, - așa precum este însăși viața.

Aflat la vârsta împlinirilor, - dovadă în acest sens fiind și prestigioasele distincții de stat și academice de care s-a învrednicit în repetate rânduri, - academicianul Valeriu Pasat este, la ora actuală, unul din cei mai prolifici exponenți ai științei istorice din Republica Moldova.

Ajuns la o frumoasă vârstă rotundă și, implicit, la o deplină recunoaștere a meritelor sale profesionale, colegii de breaslă din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei omagiază, în persoana istoricului Valeriu Pasat, un exponent de vază al științei istorice academice din Republica Moldova, adresându-i alese cuvinte de prețuire și sincere urări de sănătate și de noi realizări profesionale.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie al AȘM,
conf. univ. dr. hab. *Nicolae Enciu*

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

„NOTATIONES QUOTIDIANAE” DE IVAN ILINSKI (1721-1730). O NOUĂ VIZIUNE DUPĂ O LECTURĂ DE-VISU

După strămutarea lui Dimitrie Cantemir cu întreaga sa familie în Rusia în urma înfrângerii armatelor aliate moldo-ruse în vara anului 1711, principele și copiii săi au rămas fără secretar și institutor, deoarece Atanasie Condoidi¹, care îndeplinise această funcție la Constantinopol și la Iași, după stabilirea în noua sa patrie, primise mai multe însărcinări din partea țarului, între care și anumite misiuni pe lângă Ambasada rusă de la Țarigrad. Mai mult timp fostul domn moldovean a fost pus în situația de a-și căuta o altă persoană potrivită care să-l înlocuiască pe vestitul prelat grec. După câțiva ani de căutări fostul domn moldovean și-a oprit alegerea asupra unui tânăr intelectual rus, Ivan Ilinski² care tocmai absolvise Academia slavo-greco-latină din Moscova și din 1716 a trecut în slujba lui Dimitrie Cantemir³. Ulterior, noul secretar s-a dovedit a fi deosebit de util familiei Cantemir, contribuind la instruirea lui Antioh Cantemir care s-a ales cu o deosebită cultură în cunoașterea limbii ruse, dar și l-a ajutat pe stăpânul său în activitățile cărturărești, reușind să întrețină o interesantă corespondență în limba rusă cu înalți demnitari ai țarului și cu alte persoane. În special, el a tradus din limba latină în cea rusă „Cartea sistemii religiei mahomedane ...” („Книга Система, или Состояние Мухаммеданской религии”, СПб., 1722), având și încercări literare proprii, între care „*Simfonia la cele Patru Evanghelii*” („Симфонию, или Согласие на Священное Четвероевангелие и Деяния Святых Апостолов”), scrisă ante 1726, editată la Moscova în 1733 cu reeditări în 1761, Sankt- Petersburg, 1783 și 1821. La 1 aprilie 1725, precum notează Ivan Ilinski în „*Notationes Cotidianae*”⁴, la care ne vom opri mai jos, prin ucazul

* Academician **Andrei Eșanu**, membru de onoare al Academiei Române, consultant științific la IISD al AȘM.

** **Valentina Eșanu**, cercetător științific la IISD al AȘM.

¹ Atanasie Condoidi (? - 10 octombrie 1737), preot grec deosebit de cult, având studiile făcute în Italia. Ulterior a ajuns profesor la Academia slavo-greco-latină din Moscova, unde probabil i-a predat și adolescentului pe atunci Antioh Cantemir; în 1721 este asesor al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse; în 1722, primind monahismul, a fost consecutiv egumen la două mănăstiri din Iaroslavl; în 1725 e numit consilier al Sfântului Sinod, din 1726 este hirotonit episcop de Vologda și Bieloozero, iar din 1735 la catedra episcopală din Suzdal și Vladimir (*Православная энциклопедия*, Том IV, Москва, 2002, c. 13-14).

² Ivan Ilinski (n.?, gub. Iaroslavl - †20 martie 1737).

³ Пекарский, П., *Наука и литература в России при Петре Великом. В 2-х т. Т. 1. Введение в историю просвещения в России XVIII столетия*, Санкт-Петербург: Изд. Товарищества «Общественная польза», 1862, c. 233.

⁴ Ivan Ilinski, *Notationes quotidianae/Повседневные записки*, РГАДА, Фонд 181, рукопись № 388, лл. 24.

Împărătesei Ecaterina a fost numit în post de traducător la Academia Imperială de Științe întemeiată recent. Ivan Ilinski a rămas în familia Cantemireștilor și după moartea lui Dimitrie Cantemir, continuând să-i slujească cu fidelitate și pe urmașii acestuia.

De multă vreme se știe că Ivan Ilinski în timpul aflării în familia Cantemireștilor a ținut și un jurnal numit de el „*Notationes Cotidianae. Повседневные записки*”, păstrat până astăzi în Arhiva Actelor Vechi a Rusiei din Moscova (Российский Государственный Архив Древних Актов (РГАДА))⁵, în care nota sporadic diferite evenimente uneori importante dar și minore, la prima vedere, din viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir și a urmașilor săi cu începere din 1721 până în 1730.

„*Notationes Cotidianae. Повседневные записки*” reprezintă un blocnotes manuscris, cu 67 file (1 pag. albă nenum.+135 pag. + 1 pag. albă nenum.), hârtie îngălbenită de vreme, dimensiunile 15 x 10 cm., legat într-o copertă de piele de culoare deschisă, cu o încheietoare la fel din piele. Notele sunt făcute de o singură mână în mare parte cu cerneală neagră de diferite nuanțe și în creion. Din totalul de 135 pag. ale jurnalului 3 pagini sunt albe (p. 24^v, 48, 50). Majoritatea însemnărilor sunt în limba rusă, iar altele în latină (f. 26^v, 30-39, 40^v, 41, 43, 44), precum și încercări de ortografiere a unor însemnări cu caractere arabe (f.54, 58) și de ortografiere a unor litere arabe (54^v-57^v). Pe lângă însemnările cotidiene din anii 1721-1730 despre Cantemirești în zilnic sunt trecute însemnări meteorologice, note de călătorie în care predomină indicarea distanțelor în verste de la o localitate la alta, diferite calcule și însemnări despre cheltuieli de bani, titluri de cărți în limbile latină și greacă.

Cuprinsul „*Notationes Cotidianae. Повседневные записки*”:

f.1-22: *Text jurnal* [1721, iunie 19 - 1727, mai 6];

f. 22^v: Notițe în limba latină;

f. 23^v: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;

f. 24: continuare *Text jurnal* [1725, aprilie 1. Ukaz despre numirea lui Ivan Ilinski, în calitate de traducător la Academia Imperială de Științe]; Alte notițe;

f. 24^v: albă;

f. 25-26: continuare *Text jurnal* [1725, aprilie 14 - 1730 august 29];

f. 26^v: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;

f.27-29^v: Notițe-tabele meteorologice [Anul ?⁶, mai - august 31]; Început de notiță în limba latină;

f. 30-39: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;

f. 39^v-40: Notițe în limba rusă;

f. 40^v: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;

f. 41: O denumire de carte în limba latină (Musladini Sadi; *Rosariuv Politicum sive Amaenum sortis srumane Theatrum. De persico in Latiniu versu de a Georgio Gentio*; Amsterdami. Ex. Typograheio Ioannis Blacv, 1651);

⁵ РГАДА, Фонд 181, рукопись № 388, 1-67 об. лл.

⁶ Nu este indicat anul observărilor.

- f. 41^v-42^v: Conspect la lecții de matematică în limba latină;
 f. 43: O denumire de dicționar (LEXIKON. Ellhnorwmaikon. Dictionarium Grecolatinum, Basileae, per Sebastianum Henric Petri, 1584);
 f. 43^v-44: Notițe în limba rusă; O denumire de carte în limba latină (Metthiae Martiny, *Lexicon Philologicum in qua Cagmus Grecophaenix. Glossarium Isidori in quodbus tomus*. Impres. Trajecti Batavarum, apud Gulielmum Braedelet, 1711);
 f. 44^v: Scriere cu creionul în limba rusă; Notițe în limba rusă, calcule de drum;
 f. 45-46^v: *Text jurnal* „Тракт от Астрахани” [Anul 1723, 27 ianuarie – 10 martie];
 f. 47: Notițe de calendar religios;
 f. 47^v: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;
 f. 47: Albă;
 f. 48^v-49: Diferite notițe în limba latină, rusă, coordonate geografice a câtorva orașe rusești, încercări de condei; ieroglife și calcule matematice;
 f. 49^v: Extras de cuvinte din dicționarul latin-rus;
 f. 50: Albă;
 f. 50^v: Notițe în limba latină;
 f. 51-52^v: *Text jurnal* „Continuatio” [1722, 25 iulie-25 august];
 f. 53-53^v: *Text jurnal* [1722, 18-27 iulie];
 f. 54: Însemnare în grafie arabă; Însemnare în limba rusă;
 f. 54^v-58: Însemnări în grafie arabă; Alfabet arab;
 f. 58^v-60^v: Cheltuieli „Расход” [1722, 15 august-17 noiembrie]; Diferite notițe;
 f. 61-61^v: Notiță în limba latină;
 f. 62-63^v: *Text jurnal* „Тракт от Москвы” [1722, 11 mai – 20 iunie], cu indicarea în verste a distanței parcurse;
 f. 64-67^v: Cheltuieli „Расход” [1722, 9 mai – 7 iulie].

La o examinare sumară a acestor note observăm că ele mai consemnează vizite, expedieri și receptări de scrisori, călătorii, evenimente din viața personală a Cantemireștilor.

Deși notele lăsate de Ivan Ilinski sunt sporadice și laconice, uneori cu mai multe înțelesuri, pe alocuri notate haotic fără a se respecta consecutivitatea cronologică a derulării evenimentelor consemnate și fără să reflecte de fiecare dată cele mai importante evenimente din viața Cantemireștilor, totuși în integritatea lor acestea au o însemnătate deosebită ca sursă istorică, deoarece aparțin unui martor ocular. „*Notationes...*” puse laolaltă cu alte izvoare narative din epocă, între care scrisori⁷, zilnice și memorii ale altor martori oculari, observatori occidentali cum ar fi Fr. von Bergholz⁸, Henning Friedrich von

⁷ Цвиркун, В., *Эпистолярное наследие Дмитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*, [Chișinău], Știința, 2008, p. 107-334.

⁸ Bergholz, Fr. von, *Tagebuch welches er in Russland von 1721 bis 1725 als holsteinischer Kammeriunker geführt hat*, in *Büschings Magazin für neue Histoire und Geographie*, Halle, XIX, 1785,

Bassewitz⁹, Jacques de Campredon¹⁰ sunt de mare folos la reconstituirea multor pagini din viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir și a membrilor familiei sale pe parcurs de circa un deceniu.

„*Notationes...*” au atras atenția cercetătorilor de mai multă vreme. Unii chiar au încercat să le publice și pe această cale să fie aduse la cunoștința oamenilor de știință și publicului larg. Primii care au apelat la această sursă au fost Gerhard Friedrich Müller, istoric rus de origine germană, care a făcut în anii 70-80 ai sec. al XVIII-lea un rezumat pe 8 file în limba germană rămas în manuscris în așa numitele „Portofolii ale lui Müller”¹¹; P. Pecarski care la începutul sec. al XIX-lea descrie și arată importanța jurnalului ca izvor istoric¹²; cercetătorul român Grigore Tocilescu care în 1877-1878 l-a tradus în limba română cu decupări și rămânând mai mult de un secol în manuscris în Biblioteca Academiei Române și publicat de Ecaterina Țarălungă abia în 1987¹³. Istoricul rus L.N. Maikov¹⁴, este primul care editează în 1903 zilnicul lui Ilinski, în original, dar la fel cu omisiuni de date și informații. Trebuie să arătăm că dacă L.N. Maikov omite anumite însemnări, pe care le considera neimportante, apoi Gr. Tocilescu exclude din traducerea sa alte note ale lui Ilinski, care după părerea sa erau fără semnificație deosebită. Istoricul român Constantin Șerban, necunoscând traducerea lui Grigore Tocilescu, apelează la ediția lui L.N. Maikov, pe care o publică în 1955 în variantă românească¹⁵. În ultimii ani Victor Țvircun¹⁶ reia în două rânduri jurnalul lui Ilinski, reproducând publicația lui Maikov, dar spre deosebire de predecesorul său, îl înzestrează cu interesante identificări de persoane, note și comentarii utile. În felul acesta au fost puse în circuitul științific două redacții

p. 71-221; XX, 1786, s. 392-592. Берхгольц, Ф. В., *Дневник камер-юнкера Ф. В. Берхгольца, веденный им в России в царствование Петра Великого, с 1721-го по 1725-й год*. В 4-х ч. Перевод с немецкого И. Аммон. Изд. 2-е, тип. Каткова и К°, 1858-1862.

⁹ *Записки о России при Петре Великом, извлеченные из бумаг графа Бассевича*, Москва, 1866.

¹⁰ Jacques de Campredon (1672-1749), diplomat francez, primul reprezentant al Franței în Rusia (1721-1726).

¹¹ РГАДА, Фонд 199 «Портфели Миллера Г.Ф.», оп. 1. Портфель 139, № 8.

¹² Пекарский, П., *Наука и литература в России при Петре Великом. В 2-х т. Т. 1. Введение в историю просвещения в России XVIII столетия*, Санкт-Петербург: Изд. Товарищества «Общественная польза», 1862, с. 236-237.

¹³ Ilinski, Ivan, *Notationes quotidianae*. Trad. Gr. Tocilescu, în *Manuscriptum*, București, An. XVI-II, 1987, nr. 2(67), p. 97-102.

¹⁴ *Журнал Академии Наук переводчика Ивана Ильинского. Notationes quotidianae / Подсдневные записки. 1721-1730*, в Майков Л. Н. *Материалы для биографии кн[язя] А. Д. Кантемира*. С введением и примечаниями проф. В. Н. Александренко, Санктпетербург, 1903, с. 295-313.

¹⁵ Șerban, Constantin, *Jurnalul lui Ivan Ilinski (1721-1730)*, în *Studii. Revista de istorie*, București, 1955, nr. 5-6, p. 119-136.

¹⁶ Цвиркун, В., *Эпистолярное наследие Дмитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*, [Chișinău], Știința, 2008, p. 288-316 și Цвиркун В. И., *Димитрий Кантемир. Страницы жизнь в письмах и документах*, Санкт-Петербург, Нестор-История, 2010, с.334-368.

incomplete ale notelor lui Ivan Ilinski, una în traducere românească de Gr. Tocilescu și alta în limba rusă editată de L. N. Maikov, cu derivata ei în limba română aparținând lui C. Șerban.

Dat fiind faptul că L.N. Maikov reproduce selectiv doar însemnările de la filele 1-26, din totalul de 67 file ale „*Notationes ...*”, intervenind totodată cu fraze și ajustări proprii, iar Gr. Tocilescu omite alte însemnări din notele lui Ilinskii, aceste ediții lacunare au generat în literatura de specialitate interpretări și tâlcuiri eronate a unor momente din viața lui Dimitrie Cantemir și a urmașilor săi. În urma cercetărilor noastre am constatat că atât prin trunchierilor lui Gr. Tocilescu, cât și celor ale lui L.N. Maikov, am întâmpinat mari dificultăți în interpretarea, dar și reconstituirea unor detalii importante din viața lui Dimitrie Cantemir, a soției sale Anastasia, a prințesei Maria Cantemir ș.a.

Atât traducerea lui Constantin Șerban, cât și reluările lui Victor Țvircun reproduc textul publicat de L.N. Maikov cu aceleași decupări și drept urmare astăzi nu mai corespund regulilor de editare a documentelor istorice, astfel că edițiile arătate mai sus ale „*Notationes Cotidianae. Повседневные записки*” **trebuie folosite ca sursă în mod critic.**

Ivan Ilinski s-a aflat în preajma lui D. Cantemir nu numai la Moscova s-au Petersburg, dar și în campania persană consemnând mai multe evenimente care s-au derulat din 9 mai 1722, când au pornit din Moscova spre Astrahan, până în vara anului 1723, când principele cu familia se întoarce la Dimitrievka. Or, mai multe din evenimentele consemnate de el cu privire la această perioadă, trecute în „*Notationes...*” de Ilinski, au rămas nepublicate. Notele omise de editori conțin informații despre călătoria de la Moscova până la Astrahan, intitulată „Тракт от Москвы” de la 9 mai 1722 (f. 62-67^v) și la cale întoarsă numită „Тракт от Астрахани” (f. 45-46^v, 51-53, 58^v-61^v) cu începere de la 10 martie 1723, înșiruirea evenimentelor care s-au petrecut în familia lui Cantemir la Astrahan (evidența cheltuielilor familiei, participarea la acțiunile militare, pierderea sarcinii de către soția sa Anastasia, agravarea sănătății lui Dimitrie în toamna lui 1722, evenimente care au determinat în mare măsură rămânerea lui și a familiei sale la Astrahan până la 10 martie 1723 ș.a.). Pe lângă acestea, omisiunile conțin titluri de cărți și dicționare care fie că erau din biblioteca lui D. Cantemir, fie că trebuiau căutate pentru anumite interese științifice ale cărturarului român în vederea pregătirii pentru campania persană a țarului sau pentru elaborarea diferitor lucrări.

Totodată, însemnările publicate și cele inedite ale lui Ilinski arată că în anturajul lui D. Cantemir au rămas în mare parte oamenii săi fideli cu care a mers în Rusia în 1711¹⁷ (Evstrat Abaza, Codreanu (consemnat Cudran), Moțoc,

¹⁷ [Бантыш-Каменский, Н. Н.], *Известие о выехавших в Россию 1711 года с молдавским господарем князь Дмитрием Константиновичем Кантемиром молдавских бояр и офицеров*, в кн.: Беер [Феофил Сигфрид]. *История о жизни и делах молдавского государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров*, Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783, с. 363-400. Bedreag, C. G., „*Pohod na Charkov – 1711*” sau însoțitorii prințului D. Cantemir în exodul din 1711, în *Studii*

Milescul ș.a.), purtând până în 1722-1723 aceleași ranguri pe care le deținuseră în Moldova, cum ar fi căpitan Braga, stolnic Lupul (Abaza), spătar Semeon (zis Cleaușov), curier la Țarigrad Dmitrakii, bulucbaș Vasili, spătar Neniul, un sulger, un cămăraș (fără a li se indica numele, pe care Ilinski în mod cert le cunoștea), precum și personaje cunoscute din Țara Românească, cum ar fi generalul Toma Cantacuzino, principii Constantin și Radul Cantacuzino, stabiliți în Țara Moschicească, la care s-au adăugat slujitori de obârșie rusească, între care Ivan Ilinski. Pornind de la notele inedite ale lui Ilinski, se poate întregi cercul înalților demnitari de la curtea țarului cu care Cantemir avea anumite relații și purta corespondență, între care F. M. Apraksin, M. A. Matiușkin, F. I. Soimonov, L. Șitov, I. Iu. Trubețkoi ș.a.

aceleași note ale lui Ilinski scot în evidență interesante detalii privind așa numitele relații ale lui Petru cel Mare cu prințesa Maria Cantemir, relații care, precum am încercat să demonstrăm într-un studiu aparte, sunt **în realitate doar un mit** zămislit în baza unor zvonuri de la curtea imperială și din afara ei¹⁸.

Din cele arătate mai sus reiese că edițiile de până acum ale „*Notationes Cotidianae. Повседневные записки*” de Ivan Ilinski conțin mai multe decupări de text și erori și pentru o reprezentare adecvată asupra acestei surse trebuie să recurgem direct la originalul păstrat în arhiva rusă, iar pentru ca acestea să devină accesibile cercetătorilor ar trebui de întreprins o nouă ediție critică.

Summary

As a result of an attentive examination of the *Notationes Cotidianae* (1721-1730) by Ivan Ilinskii, Cantemir's personal secretary, kept in an archive in Moscow, it was found out that Russian and Romanian editions of this document contains numerous clippings and inaccuracies. Omissions are mainly from Persian campaign period (1722-1723) of Peter the Great that contain unknown information concerning the activity of prince Dimitrie Cantemir, his family, his entourage, consisting largely of ministers that joined him to Russia in 1711, and his links with senior officials from Russian imperial palace. Full knowledge of this valuable document opens new horizons related to life and work of Dimitrie Cantemir in later years and his followers in Russia.

și cercetări istorice, Buletinul Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, Iași, vol. XVIII, 1943, p. 420-448.

¹⁸ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Considérations sur la dignité de la princesse Maria Cantemir*, dans Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 89-100. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Prințesa Maria Cantemir între ficțiune artistică și realitate istorică*, în Akademos, Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, Chișinău, 2011, nr. 3 (22), p. 121-127. Eșanu, Andrei, Eșanu Valentina, *Considerații privitoare la demnitatea prințesei Maria Cantemir*, în *Idem*, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor. Studii*, Chișinău, 2010, p. 177-187.

Александр Пономарёв*

НЕКОТОРЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ПЕРСИДСКОГО ПОХОДА И РУКОПИСНОЕ НАСЛЕДИЕ ДИМИТРИЯ КАНТЕМИРА

В историографии давно сложилось мнение о том, что суда, отплывшие из Астрахани, во время Персидского похода 1722 г., попали в шторм, вследствие чего некоторые из них сильно пострадали, в том числе корабль на котором был князь Д. Кантемир. В связи с этим существует версия, обросшая за многие годы «стойкими доказательствами» и получившая прописку в научной литературе, что во время кораблекрушения некоторые рукописи утонули. Сразу отметим, что на этот вопрос нельзя односложно ответить, т.к. шторм на Каспии летом 1722 г. действительно имел место, но пострадали совсем не те суда, о которых бытует указанное мнение. Поход был задуман и воплощен, как грандиозная экспедиция на 274-х судах. Участники похода свидетельствовали, что в число этих судов входили 3 шнявы, 2 больших корабельных бота, 1 гукор, 9 шуйт, 17 тялок, 1 яхта, 7 эверсов, 12 галиотов, 1 струт, 34 ластовых судов, а остальное число составляли островские лодки¹. Общее количество всех судов могло быть 442, т.к. кроме морских кораблей в экспедиции были задействованы и речные лодки.

Царь Пётр I вместе с А. Волынским находились на корабельном боте, которым правил подпоручик Л. Золотарев. Граф Ф. Апраксин, командующий всем флотом и походом в целом, был на гукоре «Святая Анна», управляемом лейтенантом Ф. Соймоновым. Князь Д. Кантемир шел на шняве «Святой Александр», которую вел подпоручик П. Юшков. Капитан фон Верден руководил шнявой «Святая Елена», будучи начальником ластовых судов. Галиот на котором находился кабинет-секретарь А. Макаров с канцелярией назывался кабинетным. Капитаны первого ранга М. Гослер и Н. Вильбой (Н. Вильбуа – А.П.) оставались в Астрахани, чтобы позже отправить прочие суда с провиантом².

Персидский поход стартовал из Астрахани в июле 1722 г., откуда Петр I вместе с упомянутой свитой прибыл к **Аграханскому заливу возле одноименного полуострова**. Затем был переход к устью реки Терек, и к

* Александр Пономарёв, кандидат исторических наук, ведущий архивист *Центрального государственного исторического архива Украины*, г. Киев.

¹ Голиков И. И., *Деяния Петра Великого, мудраго преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам*, Ч. VIII, Москва, 1789. с.208-209; Соймонов Ф. *Описание Каспийского моря и чиненных на оном Российских завоеваний, яко часть истории Государя Императора Петра Великого*, СПб., 1763, с.64.

² Соймонов Ф., *Описание Каспийского...* СПб., 1763. с.66-67.

крепости Тарки, после чего войско возвратилось к недавно построенному Аграханскому ретраншементу, где высадилось на берег и откуда во главе с императором выдвинулось к Дербенту. Кавалерия также шла к дербентской крепости сушей, начиная от Царицына. Часть экспедиции, включая суда с провиантом, не высаживаясь в Аграханском заливе, следовала прямо к Дербенту. К ним присоединились и суда свободные от войск. Такова общая канва морской части Персидского похода, который сыграл важную роль в истории народов Кавказа.

Однако, как vyplывает из названия нашей статьи, поход интересует нас лишь как темпоральный и пространственный локус, где произошли, или могли произойти определенные события.

Бывший молдавский господарь Д. Кантемир^б известный своей ученостью и трудами в области истории^б имел при себе рукопись, которая не сохранилась или же пока не найдена. Она и является целью исследования, а природно-климатические условия, бывшие во время похода, – его объектом. Опираясь на первоисточники, попытаемся реконструировать события 1722 г.

Останавливаясь на той роли, которую царь отводил Д. Кантемиру во время похода, отметим, что князю было поручено отобрать переводчиков, знающих восточные языки. Для этого он в апреле 1722 г., из числа сотрудников Коллегии иностранных дел выбрал шесть человек³, которые будут переводить царское обращение к народам Кавказа и Персии. Также, в этой связи, на Д. Кантемира была возложена ответственность и за работу походной типографии. Об ускорении отправки указанной типографии и экипажа судна Д. Кантемир писал графу Ф. Апраксину 31 мая 1722 г. из Нижнего Новгорода, понимая как важна своевременная доставка печатного оборудования и рабочих в Астрахань⁴. Незадолго до этого, 30 апреля 1722 г. Святейший Синод, действуя на основании царского указа, распорядился «сочиняемую турецкую азбуку и при ней мастеров с принадлежащими к окончанию оных литер инструментами и материалами, также наборщика и что до одного станка к печатанию людей и мастеров потребно, нарядить и отправить, к кому надлежит, из Московской [Синодальной] типографии, немедленно»⁵.

Также, в мае 1722 г., Д. Кантемир просил прислать копию царского обращения для перевода⁶. Выйдя из Нижнего на следующий день, «плавучая типография» прибыла в Астрахань 4 июля, а уже 15 июля, т.е. за несколько дней до начала похода, был выпущен «Манифест Петра Великого народам

³ Цвиркун В. И., *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира: Жизнь и судьба в письмах и бумагах*. Кишинэу, 2008. с.240-241.

⁴ Там же, с.245.

⁵ *Полное собрание постановлений и распоряжений по Ведомству православного исповедания Российской империи*. Т.II. СПб., 1872. с.222.

⁶ Цвиркун В. И., *Указ.соч.*, с.246-247.

Кавказа и Персии» на турецком, татарском и персидском языках общим тиражом в 1000 экземпляров⁷.

Кроме отправки типографии царя интересовали уже вышедшие книги и те, которые должны были вскорости выйти. Примечательно, что в день выступления в Персидский поход (18.07.1722 г.) Петр I отдает распоряжение о присылке ему некоторых книг в Астрахань, среди которых и работа Д. Кантемира. При чем эта книга была издана за государственный счет.

«Святейший Синод! Книгу, которую переводил Сава Рагузинской о Славянском народе с итальянского языка, другую, которую переводил князь Контемир (sic! – А.П.) о Магометанском законе, ежели напечатали, то пришлите сюда, не мешкав. Буде же не готовы, велите немедленно напечатать и прислать»⁸. Также в московской типографии Священного Синода осуществлялась допечатка тиража «Правды воли монаршей», принадлежавшей перу идеолога самодержавия Ф. Прокоповича. Десять экземпляров этой книги и пятьдесят карт Каспийского моря ожидалось царем в Низовом походе⁹. Если карты нужны были для навигации, то книги служили научной и идеологической базой для обоснования притязаний Петра I на Закавказье. Так, волею случая, работа Д. Кантемира попала в перечень «пропагандистской литературы». Вообще, как мы можем убедиться, полиграфическая сторона похода имела множество аспектов.

Теперь обратимся к интересующей нас рукописи, упоминание, о которой имеется в «Жизни князя Д. Кантемира» служащей приложением к книге Д. Кантемира «История расцвета и упадка Османской империи», изданной на английском языке в Лондоне в 1734-1735 гг. В английской столице «История расцвета и упадка...» была переиздана в 1756 г., а также в Париже в 1743 г., в Гамбурге в 1745 г. и в 1811 г. в Вене. Несомненно, что это был перевод с языка оригинала, которым, скорее всего, был латинский. Сама рукопись называлась (встречаются разночтения перевода названия): «История со времен ложного пророка Магомета до первого султана Турецкой империи».

Отметим, что сам Д. Кантемир нигде не говорит об утрате рукописи. В историографию этот «факт» вошел на основании данных приведенных в англо- и франкоязычных изданиях «Жизни князя Д. Кантемира», принадлежащей перу Антиоха Кантемира. Попутно отметим, что во время Персидского похода Антиоху Димитриевичу было всего неполных 14 лет,

⁷ Голиков И. И., *Деяния Петра Великого...* Ч. VIII. М., 1789. с.187; Соймонов Ф., *Описание Каспийского моря...* СПб.1763. с.58; Eşanu A., Eşanu V. *Moştenirea culturală a Cantemireştilor*, Chişinău, 2010. p.70.

⁸ (Выделенный текст написан рукой Петра). *Полное собрание постановлений и распоряжений...* Т.II. СПб., 1872. с.447.

⁹ (В дореволюционной историографии название похода было разным: Низовой, Персидский. У Д. Кантемира он звучит и как Астраханская экспедиция). Там же, с. 462.

и вероятно он в это время оставался в Астрахани. Поэтому к очевидцам «кораблекрушения» его отнести нельзя, разве что к современникам, но в этом случае надежды возлагаем лишь на цепкую детскую память.

В русскоязычную историографию эти сведения попали с легкой руки академика Г.-З. Байера, упомянувшем об этом, причем, без ссылки на источник, в «Родословии князей Кантемиров». Отметим, что эта работа фактически принадлежит Н. Н. Бантыш-Каменскому, т. к. Байер был далек от балканской тематики. При этом участие академика совсем отбрасывать не стоит, т. к. он мог сделать некоторые интерполяции, конечно же, со слов современников Д. Кантемира, что должно было, по мнению Байера, придать достоверность работе.

А. Кантемир как ученик Байера давал ему для работы рукописи своего отца, что вполне и объясняет появление другой Байеровской работы – «История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира», являющейся редакторской обработкой рукописи Димитрия Кантемира.

Находясь на дипломатической работе в Лондоне, А. Кантемир как указывалось выше, издает в 1734-1735 гг. «Историю расцвета и упадка...», чем вызвал в Европе интерес к наследию Д. Кантемира. А если учесть то, что большая часть рукописей Байера, умершего в 1738 г., была приобретена Британским музеем, то не исключено, что там могут находиться и рукописи Д. Кантемира, переданные академику Антиохом Димитриевичем. Об этом еще писал в свое время известный палеограф П. Сырку¹⁰.

Относительно авторства «Родословия...» еще раз отметим, что большинство ученых считает, что оно принадлежит Н. Н. Бантыш-Каменскому, поскольку тот в 1784 г. подарил коллекцию рукописей архиву Коллегии иностранных дел (из них 8 написаны Д. Кантемиром), в том числе и «Родословие...»¹¹. Это было уже после смерти Байера, и ничто не мешало уважаемому архивисту обозначить свое авторство. Но традиции книгоиздания в конце XVIII в. отличались от нынешних. Более того «Родословие...» издано на русском языке, которого Байер не знал, в отличие от «Истории о жизни... Константина Кантемира» изданной на латыни с русским дублетом.

Как бы там ни было, но, ни тот, ни другой не были в Персидском походе.

Если принять за отправную точку приведенные нами данные касательно первого упоминания о факте утраты рукописи, то они пока не поддерживают критики, чтобы служить вескими доказательствами гибели имущества.

¹⁰ Сырку П., *Путешествие румынских ученых по славянским землям* // Журнал Министерства народного просвещения. Часть ССХI. (Сентябрь). 1880, с. 12.

¹¹ Бантыш-Каменский Д. Н., *Жизнь Николая Николаевича Бантыш-Каменского*. М., 1818. с. 65, 67-68.

Эволюция утверждения о шторме на Каспии и гибели рукописи выглядит примерно так: А. Кантемир – Г.-З. Байер – Н. Н. Бантыш-Каменский – Д. Н. Бантыш-Каменский – современная историография.

Однако предоставим слово самому историку. «Когда князь Дмитрий [со]провождал Государя сухим путем до Дербента, то в то самое время (после 5 августа, когда войско выдвинулось в поход от Аграхани–А.П.) фрегат его с экипажем и с[о] служителями поспешал к семуж месту: но буря к нещастию бросила оной на мель, и все изгибло, исключая тех, кои на нем находились»¹².

Учитывая, что шнява «Святой Александр» не была оставлена экипажем, трудно представить, что пробоина была весьма серьезной. В противном случае было бы упоминание (а его нет ни в одном из известных нам источников), о том, что личный состав корабля был принят на другой, или, что судно не подлежит ремонту и покинуто в море. Свидетельство Д. Н. Бантыш-Каменского, который отмечал, что «творение сие, заслуживающее лутшей участи, погибло во время Персидского похода на Каспийском море, вместе с фрегатом князя Кантемира»¹³ не может быть принято в качестве аргумента, учитывая отсутствие ссылки на источник и вековой промежуток после описываемого события. Эти слова Д. Н. Бантыш-Каменский повторит и при переиздании своих работ.

Поэтому, версия касательно того, что «все изгибло» также не представляется нам вероятной, особенно если учесть, что каюта Д. Кантемира находилась выше «ватер линии». Более того, экипаж (команда до 80 чел.), отдавая себе отчет, о важности персоны, приписанной к судну, должен был сделать все, чтобы личные вещи князя не пострадали.

Сам Д. Кантемир, будучи далек от военно-морской тематики, все же с должным вниманием отнесся к подготовке похода и еще в Астрахани хлопотал перед Ф. Апраксиным о выделении ему флотского экипажа, – «време проходит, опасаяся чтоб мне не остатися, а своих у мене таковых людей нет». Ниже прося адмирала о присылке на судно офицера, «чтоб он осмотрел, что надлежит починить» в случае необходимости¹⁴.

Впрочем, вернемся к Байеру (т.е. к Н. Н. Бантыш-Каменскому), который продолжает, что «более же всего заслуживала соболезнования

¹² (Как отмечалось «Родословие...» принадлежит Н. Н. Бантыш-Каменскому, однако обозначение авторства в заглавии вынуждает нас сослаться, что это якобы работа Байера. Здесь и далее когда речь идет о Байере – читайте Н. Н. Бантыш-Каменский). Беер [Байер Г.-З.] *Родословие князей Кантемиров // Он же. История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира*. М., 1783. с.301-303.

¹³ Бантыш-Каменский Д. Н., *Деяния знаменитых полководцев и министров служивших в царствование государя императора Петра Великого*. Ч. 2, М., 1821. с. 262; Он же. *Словарь достопамятных деятелей Русской земли*, Ч.П, М., 1847. с. 42.

¹⁴ Цвиркун В. И., *Указ.соч.* с.245.

князя потеря кабинета и его записок, между коими была рукопись (манускрипт) содержащая историю со времен ложного пророка Магомета до Османа первого Султана Турецкого, сочинение стоящее ему довольного труда, и достойное лучшей участи»¹⁵. Сравним аналогичный оборот о «лучшей участи» у Д. Н. Бантыш-Каменского, цитированный выше. Далее ученый несколько противоречит себе, когда, перечисляя все известные труды Д. Кантемира, замечает, что во время шторма на Каспийском море также погиб латинский перевод с молдавского (румынского) оригинала книги «Хроникул Романо-Молдо-Влахийский», до того не упоминая о таком факте¹⁶. Эта работа занимала мысли князя и во время похода, т. к. незадолго до этого Синод решил напечатать эту книгу «молдавским диалектом и характером... учиняя с ним (князем – А.П.)... обыкновенной контракт» все в той же Московской Синодальной типографии¹⁷.

Знарок славянских и румынских древностей П. Сырку, основываясь на изучении рукописей хранящихся в библиотеке Азиатского музея в Петербурге (сейчас – архив Санкт-Петербургского Института Востоковедения) еще в 1880 г. говорил о гибели на Каспии не только рукописи «Истории со времен ложного пророка...» и Катехизиса на персидском языке, но не указывая среди пропавших рукописей латинский перевод «Хроникула Романо-Молдо-Влахийского»¹⁸. При этом П. Сырку ссылался на пометки, датированные 1725 г. (т.е. после смерти Д. Кантемира) рукописного конволюта озаглавленного «Collectanea Orientalia» в котором имеется и рукопись А. Кантемира «Жизнь Д. Кантемира и оглавление его сочинений»¹⁹. Очевидно, маргиналии о наличии или утрате сочинения находились напротив каждого из перечисленных трудов князя. Это можно уточнить лишь при изучении «Восточной коллекции», чего нам сделать не удалось.

В современных работах, посвященных Д. Кантемиру, также встречаются ссылки на то, что «История со времен ложного пророка...» была безвозвратно утеряна для потомков во время плавания по Каспию²⁰. Причем, указывается четкий временной промежуток (24-26 июля 1722 г.), что расходится с версий событий изложенных Байером. В указанное время флотилия под руководством Ф. Апраксина еще не высадилась на Аграханском полуострове, после чего суда порожняком следовали к

¹⁵ Беер [Байер Г.-З.], *Родословие князей Кантемиров* // Он же. *История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира*. М., 1783, с.304-305.

¹⁶ Там же, с.313.

¹⁷ Решение Синода от 20 марта 1722 г. См.: *Полное собрание постановлений и распоряжений...* Т.П. СПб., 1872. с.142.

¹⁸ Сырку П., *Указ соч.* с.16.

¹⁹ Там же, с.13, 16.

²⁰ Моисеева Г.Н., *Судьба рукописного наследия Дмитрия Кантемира* // *Наследие Дмитрия Кантемира и современность*. Кишинёв, 1976, с.126; Eşanu A., Eşanu V., *Moştenirea culturală a Cantemireştilor*. Chişinău, 2010, p.70.

Дербенту. В связи с этим мы вынуждены рассматривать всю морскую часть Персидского похода с участием Петра I и Д. Кантемира, чтобы проверить старую и новую версии утраты рукописи.

Обратимся к тем первоисточникам, которые принадлежат участникам Персидского похода. Начнем с лица стороннего и незаинтересованного. Шотландский офицер на русской службе, врач Дж. Белл утверждал следующее: «Император и Императрица отправились 17 числа [июля], и плыли по реке при звуке музыки и барабанов. Флот разделен был на многие участки, и над каждым особливый был начальник; присоединилось еще к нему множество грузовых судов, что составляло такое позорище (зрелище – А.П.) какового ни когда не видывало в сей части света, и каковыя редко бывают видны в других»²¹. Затем Дж. Белл отмечает, что «флот разделен был на многие участки, и над каждым особливый был начальник», продолжая далее, что потом к флоту «присоединилось еще... множество грузовых судов». [...].

«Путь наш задержан был 18 числа [июля] противными ветрами. [...] 21 числа [июля], при наступлении дня, Адмирал учинил знак к отъезду: флот приготовился, и пошел в море благополучным ветром.

Император, последуемый полугалерами, на которых были войска, держали путь в запад, плывя сколько возможно ближе к берегу. А как наше судно, на котором я сидел, было велико, то держалися мы глубины, и правили путь к Теркам. Император и галеры избрали объявленный путь единственно для закрытия себя от ветра, поднимающегося при сем в море. И который мог бы причинить печальные следствия. [.....]

24 числа [июля] кинули мы якорь близ устья Терека.

Император и галеры прибыли 25 числа [июля] благополучно (к месту постройки крепости Св. Креста – А.П.).

26 числа [июля] сошел Государь на землю, осмотрел город (Тарки – А.П.) и укрепления и паки возвратился на судно вечером»²².

Запись от 25 июля свидетельствует в пользу той версии, что серьезного ущерба суда, – на которых находились император и его свита, – не потерпели. То есть, ни о каком кораблекрушении, в этой части морского похода очевидец не упоминает. Но и благоприятными подобные погодные условия назвать было нельзя. Дж.Белл прибыл к устью Терека днем ранее нежели Петр I, что было своевременным, т.к. уже 25 июля сам Д.Кантемир писал, что «весь день лавировали, но за противным ветром до Терек дойти не могли».

Другой важный источник очень скупо освещает начало Персидского похода, особенно, то что касается морского пути.

²¹ Бель Антермани Г.[Белл Дж.] *Известия о путешествии в Персию, в город Дербент, при российской армии, под предводительством Его Величества Императора Петра I, в 1722 году* // Астраханский сборник. Вып. I. Астрахань, 1896, с.232.

²² Там же, с. 232-233.

«18 июля в среду в 16 часу Император и Императрица, вышли в поход на Каспийское море с Апраксиным и другими кавалерами [орденов].

19 июля [в] 1 часу ночи отправился в поход астраханский губернатор Артемий Волынский»²³.

Остальные сведения «Дневника...» уже относятся к более позднему времени, и о каких-либо катастрофах в них также нет ни слова. Все же опасность кораблекрушения на неизведанном российскими морями Каспии, существовала. Ф. Соймонов отмечал, что 21 июля флот стал на якоря возле о. Четыре Бугра, а на следующий день на гукоре Ф. Апраксина в присутствии царя был созван совет, на котором определили в случае если «погода суда разнесет, то собираться им к устью реки Терека. [...] Гукеру и двум шнавам, на коих были граф Толстой и гнзья Кайтемир (sic! – А.П.), ехать подле берегов так блиско, как глубина дозволит»²⁴.

Д. Кантемир в своем походном журнале Астраханской экспедиции (Персидского похода – А.П.) события перехода к Аграхани описал более чем скупой для особы «пострадавшей от шторма».

«Июля 18 числа – из Астрахани в поход отправился по полудни в семь часов с половиною.

21 [июля]. К четырем буграм приехали в 7 часу по полудни. Я ездил к Адмиралу и тотчас в поход пошли, а имянно в 8 часов пополудни.

24 [июля]. С Его Императорским Величеством и с Адмиралом съехали за 2 мили до Терек, откуда все поехали, а мы на мели остались, а как с мели сошли, погода утихла.

25 [июля]. Весь день лавировали, но за противным ветром до Терек дойти не могли»²⁵.

Переводчик Петербургской Академии наук И. Ильинский состоявший при князе Д. Кантемире вел «Повседневные записки» в которых запись датированная 24 июля содержит следующее: «С Императорским величеством и с адмиралом съехали за 2 мили от Терек, откуда все поехали, а мы на мели остались»²⁶.

В другом источнике, названном как «Краткое нынешнего во Асию похода описание» Д. Кантемир говорит о том, что «Императорское Величество и Императрица Государыня и господа министры и генералы со своими командами из Астрахани в поход флотом отправишися июля 18 дня. И высоким Его Императорского Величества щастием, как боевые, так

²³ Дневник пребывания в Астрахани Его Императорского Величества Государя Петра I // Астраханский сборник. Вып. I. Астрахань, 1896, с. 247.

²⁴ Соймонов Ф., Описание похода Государя Императора Петра Великого к лежащим при Каспийском море персидским провинциям // Опул. в : Муравьева Л.Л. Военно-исторический плакат XVIII в. о Персидском походе Петра I // Археографический ежегодник за 1961 г. М., 1962, с. 400.

²⁵ Цвиркун В. И., Указ. соч., с. 245.

²⁶ Там же. с. 294.

ластовые суды и островские лодки чрез Каспийское море благополучно преплыв в Аграханской залив всем флотом прибыли 27 рано»²⁷. То есть, факт о том, что судно Д. Кантемира село на мель, здесь уже опускается как несущественный. Но ясно одно, что это событие не принесло значительного ущерба шняве, в виду отсутствия упоминания об этом.

Теперь рассмотрим ту часть морского похода, когда войска высадились на берег, а суда следовали к Дербенту. Сразу заметим, что версия Байера более правдоподобна, т.к. корабли, попавшие в шторм, были уже больше непригодны к плаванию. Но и она не соответствует всему, что случилось далее.

Ф. Соймонов, как наиболее заслуживающий доверия очевидец так писал о событиях : «Между тем еще больше приключилось нещастий, кои как касались до транспорта провианта, весь поход остановили. Под прикрытием капитана фон Вердена стояло пред устьем речки Милуктения 12 нагруженных мукою ластовых судов, из коих подлежало муку выгрузить, и печь хлебы, и сушить сухари для продолжения похода. Над сим поручено смотрение бригадиру Левашову, который имел у себя в команде 4000 человек солдат. Но за ночь пред выгрузкою возстал с севера жестокой ветр, от которого ластовые суда течь начали. Они держались до полудни; воду выливали из них всеми силами. Наконец, как течь умножилась, и к выливанию воды сил больше не доставало, то не было уже другого средства, как отрубить якоря, и шедши на берег, садиться на мель. Одно судно последовало за другим. В часа два все 12 судов на мель сели. Легко можно себе представить, что тогда много муки подмокло и испортилось. Но выгрузка за то была легче солдатам: ибо могли они все с судов переносить [сразу] на берег. [...] По учинении сего, суда были разломаны, и дрова употреблены на печение хлеба.[...] Две тямки с купеческими товарами, равное имели нещастие с ластовыми судами.[...] Тямки принуждены были также идти на мель, и как ластовые суда на дрова были употреблены. Напротив того большие суда остались невредимы (sic!– А.П.)»²⁸.

Так видно, что утверждение Байера о крушении шнявы «Святой Александр» не подтверждается участником похода, о чем свидетельствуют сноска Ф. Соймонова (повторенная И. Голиковым), который уже тогда уличил академика в экстраполяции ущерба от шторма с одних судов на другие²⁹.

И. Голиков весьма удачно скомпилировавший труд Ф. Соймонова касательно этих событий в своем труде писал то же, что и последний,

²⁷ Там же. с.259.

²⁸ Соймонов Ф., *Описание Каспийского моря...* СПб., 1763, с.96-97.

²⁹ Соймонов Ф., *Описание Каспийского моря...* СПб. 1763, с.97-98; Голиков И. И., Деяния Петра Великого... Ч. VIII. М., 1789, с.262.

продолжая далее, что «...сего хлеба было весьма недостаточно к произведению намерений монарших (продолжать поход в Закавказье и Персию–А.П.). Правда, осторожнейший Государь давно уже послал повеление в Астрахань капитану Виллебоа (Н. Вильбуа–А.П.), дабы он порученный ему 30 провиантом же нагруженных судов привел из Астрахани, которых прибытия ожидали еще прежде сего несчастного приключения...»³⁰.

Сознавая, что доставка Н. Вильбуа хлеба к Дербенту никак не соотносится с кантемировской рукописью (он вел только ластовские суда³¹), все же продолжим дальнейшее наблюдение. В связи с указанными событиями запасов муки оставалось недостаточно, чтобы следовать в Персию, а посему «...послан капитан-лейтенант Бернارد (фон Верден–А.П.) на шняве, а на другой день лейтенант же Соймонов на гукоре к капитану Виллебоа (Н. Вильбуа –А.П.), чтоб и его уведомить о сем положении в армии, и чтоб он уже не отваживался пускаться в море с теми провиантскими судами, а буде он вышел, возвратиться к Аграханскому ретраншементу, дабы там войско на возвратном пути своем могло у него запастись провиантом»³².

Тем временем, 28 августа 1722 г. был созван совет, на котором определяли сроки ожидания Н. Вильбуа и соответственно дальнейшего плана действий. На наш взгляд, самую здравую мысль в этом положении высказал, именно, Д. Кантемир. Он предлагал в случае доставки продовольствия к 10-15 сентября, немедленно продолжать поход, т.к. к середине сентября появится новая трава, необходимая для скота. В противном случае князь советовал послать 4-5 тыс. войска для взятия Баку, а захватив его оставить в нем, наряду с Дербентом и Тарки – гарнизоны. «И так [в] нынешней год войне конец учинить»³³.

В тех условиях Петру I не оставалось ничего другого, как закрепить достигнутый успех, не развивая план кампании дальше. Тем более, что удача не сопутствовала, ни царю, ни его мореходам. Так, когда Н. Вильбуа «из Аграхани и в море к Дербени (Дербенту–А.П.) отправился, где большею погодою на мысу Уча (мыс будучи оконечностью Аграханского п-ова назывался еще Уча-косою, сейчас это часть о-ва Чечень – А.П.) оные суда разбило, которые и потонули. Бывшие ж на тех судах служители от потопу все спаслись, и оными из показанных судов артиллерию и припасы, також и провиант с немалым трудом выняли»³⁴. И. Голиков, несколько оправдывая решение капитана писал, что «между тем же сей Виллебоа (Н.Вильбуа–А.П.) опасался, дабы войско же в Дербенте не претерпело недостатку в оном

³⁰ Голиков И. И., *Деяния Петра Великого...* Ч. VIII. М., 1789, с.261-262.

³¹ Ластовские суда предназначались для перевозки муки, зерна и т.п. Ласт (лашт) – мера веса и объема, в петровское время ласт составлял около 120 пудов.

³² Голиков И. И., *Деяния Петра Великого...* Ч. VIII. М., 1789, с.264-265.

³³ Цвиркун В. Указ.соч. с.251.

³⁴ [Вильбуа Н.П.] *Всеподаннейшее прошение об отставке с изложением с изложением служебного поприща Н.П.Вильбуа* // Русский архив. 1867. Год пятый. Стлб.1197.

отважился на свое щастие пуститься в море; но лишь только выступил на открытое море то возстал жестокой шторм с югу, от которого все суда течь начали, и ...принуждены были посадить суда, также как и под Дербентом на мель; сие учинилось у самого конца Аграханского мыса»³⁵.

Видя, что дальнейшее продвижение вглубь Закавказья не подкреплено надлежащими образом в части снабжения провиантом, Петр I поручил войско Ф. Апраксину, а сам 29 сентября отплыл в Астрахань на три дня прежде остальных. Царь благополучно прибыл в губернскую столицу 4 октября, но Ф.Апраксин, П.Толстой и, очевидно, Д. Кантемир вместе с войском «претерпели ужасный шторм, продолжавшийся четверы сутки. Шторм сей подал причину разслать в Астрахани о кораблекрушении, а паче островских лодок, что чрезвычайно опечалило монарха; но по щастию слух сей был несправедлив: ибо все суда спаслись и прибыли благополучно в Астрахань»³⁶.

Последний случай, как и вышеприведенные цитаты достаточно ясно показывают, что уже среди участников Персидского похода существовали разночтения относительно последствий шторма, времени начала похода и других существенных деталей. Так, например, свидетельства очевидцев опубликованные в Астраханском сборнике за 1896 г. единогласно утверждают о пребывании во время похода Екатерины I³⁷, а Ф. Соймонов говорит, что «Императрица осталась в Астрахани, со всеми бывшими с нею дамскими особами»³⁸. Соответственно первоисточники, не говоря об их производных, должны быть, восприняты исследователями довольно критично.

Казалось бы вот и все. Но запись секретаря князя, – И. Ильинского от 20 октября 1722 г., – дает право на жизнь версии, о том, что рукопись бралась с собой в поход, и более того могла находиться на другом судне, нежели шнява «Святой Александр». «Прибыла и тятка; между иными вещьми ящик мой с письмами, там же было и розариум (гербарий? – А.П.), в море опустили»³⁹. Хотя о рукописи Д. Кантемира не упоминается, все же непонятно почему документы секретаря князя прибыли из Дербента не на шняве «Святой Александр», а на тятке.

Шанс, что манускрипт сохранился до наших дней, дарит нам известный астраханский историк и краевед А. Марков, который предполагает, что незаглавленная (без титульного листа) рукописная книга, хранящаяся

³⁵ Голиков И.И. *Деяния Петра Великого...* Ч. VIII. М., 1789. с.265.

³⁶ Соймонов Ф. *Описание Каспийского моря...* СПб.1763. с.103; Голиков И.И. *Деяния Петра Великого...* Ч. VIII. М., 1789. с.276.

³⁷ Бель Антермани Г.[Белл Дж.] *Известия о путешествии в Персию...* // Астраханский сборник. Вып.I. Астрахань, 1896. с.232; *Дневник пребывания в Астрахани..* // Астраханский сборник. Вып.I. Астрахань, 1896. с.247.

³⁸ Соймонов Ф. *Описание Каспийского моря...* СПб.1763. с.67.

³⁹ Цвиркун В.И., *Указ.соч.*, с.297.

в Астраханском Кремле, и может быть объектом многолетних поисков. Впрочем, справедливости ради исследователь отмечает, что никто из современников Д. Кантемира не ссылаясь на утерянную работу, а значит – не видел ее ⁴⁰.

Поскольку рукопись не атрибутирована, не сохранилась в списках, копиях и т.д., а есть только упоминание о ней, то можно предположить, что она действительно утрачена, либо она хранится под другим названием, а оттого и неизвестна исследователям.

Не ясно для чего Д. Кантемир брал указанную рукопись с собой в Персидский поход. Ведь, в крайнем случае, он мог оставить ее: 1) в доме губернатора Артемия Волынского, 2) в ризнице Астраханского Кремля, или, наконец, 3) у своей семьи (вторая жена князя – Анастасия Кантемир (Трубецкая) вместе с его дочерью от первого брака – Марией, бывшей в положении, оставались в Астрахани). С Д. Кантемиром находились также трое старших сыновей, но неизвестно выступили они в поход или остались в Астрахани.

Наше исследование не претендует на какие-либо далекоидущие выводы, но можно с уверенностью утверждать одно. Нарративные источники, а также опубликованные документы давно все равно требуют критического и подчас нового подхода, который бы не оставлял места «мифам и легендам», запущенными в научный оборот пусть и безо всякого злого умысла.

Summary

In 1822 Dimitrie Cantemir with Tsar Peter I participated in the campaign to Persia. A large number of ships departed from Astrakhan on the Caspian Sea, but they got in a storm, many ships were damaged or destroyed, including the ship "St. Alexander", which Dimitrie Cantemir was on.

In the article, is put into question whether during the storm have been destroyed or disappeared some valuable manuscripts of the former ruler Dimitrie Cantemir. Because these manuscripts have not been discovered so far, it is assumed that they had been destroyed or kept under other names, which is why they have not been found yet.

⁴⁰ Марков А.С., *Петр I и Астрахань*. 2-е изд., доп. Астрахань, 2008, с.140.

М. Р. Рыженков*

ДМИТРИЙ КАНТЕМИР И ЕГО ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ В РОССИЙСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ДРЕВНИХ АКТОВ

Нет ничего удивительного в том, что история жизни и творческое наследие Дмитрия Кантемира (1673-1723) продолжают интересовать исследователей, отнюдь не только из Молдавии и Румынии, но из многих европейских стран. Личность Д. Кантемира представляет собой яркий пример человека раннего Просвещения, иногда в литературе называемого «предпросвещением», с середины XVII до середины XVIII века.

Историками отмечалось, что после Славной революции 1688 г. в английской культуре, а позднее в европейской культуре вообще, возникает некий новый архетип человека – free-thinker. «Истеблишменту – сложному балансу политических и религиозных институтов – free-thinker противопоставлял свой республиканизм, пантеизм, материализм, отказ от институциональных религий, интерес к дохристианским культурам и чуть ли не симпатию к исламу»¹. Конечно, вольнодумцы были всегда, но именно XVII век, с его политической и религиозной борьбой, с распространением рационалистской и деистической философии, сформировал архетип будущего человека Просвещения.

Дмитрий Кантемир далеко не полностью, а лишь отчасти характеризуется названными чертами. Надо иметь в виду, что он не был «свободным джентльменом», его жизнь протекала в иных, порой драматических обстоятельствах. Тем не менее, ко времени переселения в Россию (1711 г.) он был уже сложившимся государственным деятелем, политиком и высокообразованным человеком: владел древнегреческим и новогреческим, латинским и итальянским, арабским, турецким и персидским, русским и французским языками, занимался музыкой и архитектурой, обладая достаточными для этого познаниями в математике, писал философские труды.

Где же и в каких условиях происходило формирование личности Дмитрия Кантемира? Каким «университетам» обязан он своим высоким образованием? Среди первых его учителей называют ученого монаха

* М. Р. Рыженков, директор Российского государственного архива древних актов, кандидат исторических наук.

¹ Рикуперати Дж., *Человек Просвещения//Мир Просвещения*. Исторический словарь. Москва, 2003, с. 16.

Иеремию Какавеласа и Мелетия, будущего митрополита Афинского². О первом из них известно, что некоторое время он жил в Вене и в Лейпциге, а потом по заказу князя Константина Бранковяну переводил на греческий с латинского и немецкого новые труды по истории³. Педагогическая деятельность Какавеласа послужила предпосылкой к возникновению «княжеских академий» в Валахии и Молдавии, где он создавал классы из нескольких детей бояр и занимался их обучением⁴.

Но как бы ни были усердны учителя, им не удалось завершить свое дело, а их 15-летний ученик был вынужден переселиться в Стамбул в качестве аманата за своего отца, молдавского господаря Константина Кантемира. Вот тут наступает интереснейший и недостаточно, по-видимому, изученный период жизни князя Дмитрия. Если учесть, что в Стамбуле он прожил с перерывами более 20 лет, надо признать, что именно здесь он получил основное образование и приобщился к философским идеям. Историки справедливо отводят Стамбулу роль тогдашнего центра исламского мира, но о научно-просветительской и культурной жизни этого великого города написано недостаточно.

Кроме медресе, где Кантемир исповедовавший христианство обучаться не мог, наиболее известным высшим учебным заведением была Патриаршая Великая Академия, из которой вышло немало образованных священнослужителей греческой церкви, включая высших иерархов. Некоторые историки причисляют Дмитрия Кантемира к ученикам Академии, видимо по причине его превосходного знания греко-эллинской и византийской культуры⁵.

Молдавский историк, бывший посол Республики Молдова в Анкаре, бывший министр просвещения Республики Молдова, В. И. Цвиркун в своем очерке «Дмитрий Кантемир. Краткое жизнеописание» писал: «В течение трех лет пребывания в Константинополе Дмитрий усиленно занимался изучением восточных языков – турецкого, арабского, персидского. Его учителем и наставником в этом деле был известный турецкий ученый, лингвист и философ XVII века Ес-Ад Ефенди. Наряду с обучением языкам Д. Кантемир совершенствовал свои познания в античной литературе, музыке, философии. Особое внимание уделялось изучению ислама и православной религии. В стенах греческой духовной Академии в Фенере он брал уроки латинской и греческой грамматики у Иакони и Анастасиоса Наусиоса, „прославленного в Германии и Англии своими глубокими

² Camariano-Cioran A., *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*. Thessaloniki 1974. p. 7.

³ *Ibidem*, p.235.

⁴ *Ibidem*, p.30.

⁵ Hales N.A., *Dimitrie Cantemir et les sources byzantines de ses oeuvres*/ Studia Universitatis Babes-Bolyai - Orthodox Theology (1/2007); Густерин П. В., *Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир*. М., Восточная книга. 2008.

познаниями греческого языка». В вопросах изучения литературы, риторики и догматов православной церкви его наставниками были архиепископ Милетий и Анастасиос Кондоиди»⁶.

К сожалению, В. И. Цвиркун не подкрепляет приводимые им сведения об обучении Д. Кантемира в Константинополе какими-либо ссылками на источники. Детально изучавшая этот вопрос Ариадна Камариано-Чиоран, румынский историк, выражала сомнение в том, что Кантемир был постоянным учеником Великой Академии⁷. Действительно, этого не могло быть потому, что с середины 80-х гг. XVII в. и до патриаршества Гавриила III (1703-1707) Академия практически не существовала, о чем писал в своем классическом труде «История греко-восточной церкви под властью турок» русский церковный историк А. П. Лебедев, который в свою очередь ссылаясь на работы греческих историков⁸. «Конец века, к сожалению, ознаменовался беспорядками в школе, и виновниками этих беспорядков были ее питомцы. До нас сохранилось несколько писем того времени, из которых видно, что ученики поднимали бунты против своих учителей – Герасима (Акарнана) и Севаста (Киминита). В одном письме Кариофила, относящемся к 1683 г., читаем: „Здесьняя школа (т. е. патриаршая) в постоянном волнении и полном беспорядке. Ученики ее возмутились против Герасима, осыпая его оскорблениями. Нагло, с важностью они говорят, что имеют силу удалять и принимать учителей”. В другом письме некто Спандони в 1681 или 1682 г. писал: „Возмутившиеся против вас (Севаста) с Герасимом теперь уже три раза восставали против этого последнего и разными нелепыми клеветами добились его удаления”. После этих беспорядков школа закрылась и оставалась в запустении до конца XVII в.»⁹, - так характеризуется состояние Академии как раз в константинопольский период жизни Дмитрия Кантемира.

Научный сотрудник Института Востоковедения Российской Академии Наук П. В. Густерин, автор работы «Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир» (Москва, 2008), в одной из интернет-статей утвержда-

⁶ Tvircun V., *Vitalii-Bumpraji*, Chisinau, 2006. p.157. К сожалению, каких-либо сведений об «известном турецком ученом, лингвисте и философе» Ес-Ад Ефенди нам не удалось обнаружить. Анастасий Наусиос (Пауссиос) и Анастасий Кондоиди – одно и то же лицо, в монашестве Афанасий Грек, служивший учителем у детей Д. Кантемира и переселившийся в 1711 г. в Россию, где был протоиереем Петропавловского собора, членом св. Синода, епископом Вологодским (1726-1735) и Суздальским (1735-1737). По возрасту был ровесником Д. Кантемира и вряд ли мог быть его учителем и наставником в юные годы.

⁷ Camariano-Cioran A., *Op. cit.*, 1974., p.7.

⁸ Μανουὴλ Γεδεών. Χρονικά τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας (Мануил Гедеев. Хроника патриаршей академии, с пояснительным замечанием автора. (Исторические сведения о великой национальной школе, 1454-1830 гг.). Константинополь, 1883.

⁹ Лебедев А. П., *История греко-восточной церкви под властью турок*. Изд. 2-е. / Собрание церковно-исторических сочинений профессора Алексея Лебедева. Том VIII. СПб. 1903. с. 403.

ет, что «Дмитрий также посещал Академию Падишаха — учебное заведение при дворе султана для иностранцев или османских подданных-христиан»¹⁰. О том же пишет в своем очерке В. И. Цвиркун: «Особое место в образовании юного князя имели занятия в Едерум Хумайун (так – М.Р.), учебном заведении, где обучались дети знатных и состоятельных иностранцев или подданных Порты христианского вероисповедания. Среди полюбившихся ему предметов следует отметить уроки музыки, в которой он достиг значительных успехов»¹¹.

В действительности при султанском дворе еще со времен Мехмеда Завоевателя существовала школа, которую называли по-персидски Эндерун или Эндерун мектеби (т.е. школа во внутренних покоях, по месту расположения в третьем дворе Топкапы) для подготовки пажей (iç oglan – внутренний мальчик), куда набирали учеников по девшерме, – «янычарскому» принципу: из христианских семей вассальных территорий, юношей-пленников и т.п. Смысл был в том, что не связанные родственными узами ни с какими турецкими кланами, они становились верной опорой султанской власти в гражданской администрации и дипломатии, как янычары в военной сфере¹². Национальный состав школы был весьма пестрым: греки, балканские славяне, румыны (молдаване), поляки и украинцы.

Первые две ступени Эндеруна назывались Кючюк ода и Бююк ода и располагались во дворе у ворот Бабюсааде. В эти ода (палаты) принимались молодые люди, успешно закончившие школу аджеми огланов, в Кючюк ода и Бююк ода они получали уроки исламской религии и культуры, турецкого, арабского и французского языков, а также занимались борьбой, бегом и стрельбой из лука. Следующая ступень Сеферли когушу (военная палата) была основана в 1635 г. Мурадом IV. Сначала с ней была связана служба по стирке и приведению в порядок белья обитателей Эндеруна, но потом здесь стали обучать искусству, молодые люди становились музыкантами и певцами, наряду с парикмахерами и смотрителями бань. В Сеферли когушу обучалось около ста юношей, многие из которых служили затем в частях сипахи (коннице)¹³.

Точных документальных свидетельств того, что Дмитрий Кантемир был учеником этой школы не обнаружено, но его положение заложника в Стамбуле говорит в пользу этой версии. Кроме того, тот круг познаний и навыков, которые он обнаруживал в дальнейшем (свободное владение греческим и латынью, составление трактатов на арабском языке, сочине-

¹⁰ <http://www.tonnel.ru/?l=gzl&uid=1165>

¹¹ Tvircun V., *Op. cit.*, p.157.

¹² Miller B., *The Palace school of Muhammad the Conqueror*. Cambridge, 1941.

¹³ *История Османского государства, общества и цивилизации* (под ред. Э. Ихсаноглу). Москва, «Восточная литература», РАН, 2006, т.1, с.116.

ние музыкальных произведений, превосходное знание истории турок-османов и основ ислама), также свидетельствует о принадлежности Кантемира к султанской пажеской школе.

В. И. Цвиркун утверждает, что «уже в первый период своего пребывания в Константинополе молодой князь установил знакомства и тесные отношения с иерархами Восточной православной церкви. Среди них следует назвать Досифея II Нотара, Иерусалимского патриарха, а также Константинопольского патриарха Калинника II, с которым на протяжении ряда лет он вел оживленную переписку»¹⁴. Такое утверждение выглядит сомнительным, тем более, что автор и здесь не ссылается на источники, которые, в случае их существования, имели бы важное значение, например, для биографии патриарха Калинника II Акарнанского (1688-1702, с перерывами), т.к. сведения о его жизни крайне скудны. Кроме того, положение Д. Кантемира в качестве подростка-аманата в первый константинопольский период заставляет усомниться в его «тесных отношениях» с высшими иерархами греческой церкви.

Разумеется, это вовсе не исключает того, что на формирование юношеского мировоззрения влияло общение с образованными людьми из среды фанариотов, тем более, что и в дальнейшем Кантемир подчеркивал приоритет греческого языка и эллинской культуры, перед латинским языком и культурой. Свое влияние на молодого человека могли оказывать и связи с Галатой и Перой, где в это время происходили баталии европейских дипломатий, устанавливались связи и плелись интриги, где было немало образованных и талантливых людей. Некоторые авторы высказывали предположение, что именно в Стамбуле состоялось первое знакомство Дмитрия Кантемира с русским дипломатом Петром Андреевичем Толстым, с 1702 г. первым постоянным послом России в Османской империи. Исключать этого нельзя, особенно учитывая активную деятельность Толстого в Стамбуле, но ни в статейном списке посла, ни в его донесениях имя Кантемира не упоминается¹⁵.

Как бы то ни было, когда в 1710 г. Дмитрий Кантемир стал господарем Молдавии, он был достаточно осведомлен о соотношении сил Османской империи и России, чтобы уже через год сделать свой выбор в пользу последней. Обстоятельства заключения в 1711 г. Луцкого союзного договора между молдавским господарем и царем Петром I, неудачного Прутского похода русской армии и последовавшего исхода Кантемира с несколькими тысячами своих подданных в Россию достаточно подробно описаны в историографии, чтобы на них останавливаться. Но стоит отметить ту решительность с какой молдавский господарь пошел на союз

¹⁴ Tvircun V., *Op. cit.*, p. 157.

¹⁵ *Русский посол в Стамбуле. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в.* М., 1985.

с царем, прекрасно понимая, что при поражении ему придется проститься с жизнью или с родиной. Конечно звезда Петра I, победителя шведов под Полтавой, стояла очень высоко, но дело, как представляется, не только в этом.

Царь Петр и Дмитрий Кантемир оказались необычайно близкими по духу людьми, исповедуя схожие принципы и стремясь к одним и тем же идеалам просвещенной монархии. Общая неудача в 1711 г., чуть было не кончившаяся для обоих трагедией, только скрепила их дружбу, которую они пронесли до конца дней.

28 сентября 1714 г., по случаю спуска на воду одного из кораблей на адмиралтейских верфях, Петр I произнес речь, отразившую в концентрированном виде русское «предпросвещение» или «практическое Просвещение», поскольку оно имело целью решение конкретных исторических задач: «Писатели поставляют древнее обиталище наук в Греции, но кои, судьбиною времен бывши из оной изгнаны, скрылись в Италии и потом рассеялись по Европе до самой Польши, но в отечество наше воспрепятствованы нерадением наших предков, и мы остались в прежней тьме, в каковой были до них и все немецкие и польские народы. Но великим прилежанием искусных правителей их отверзлись им очи, и со временем соделались они учителями тех самых наук и художеств, какими в древности хвалилась одна только Греция. Теперь пришла и наша черед, ежели только вы захотите искренне и беспрекословно воспомоществовать намерениям моим, соединяя с послушанием труд, памятуя присно латинское оное присловье: молитесь и трудитесь»¹⁶. В дальнейшем те же идеи в «Духовном регламенте» (1720) развивал идеолог петровских реформ Феофан Прокопович, - знание и учение богоугодны и не могут стать источником ереси: «естьли посмотрим чрез истории, аки чрез зрительныя трубки, на мимошедшие веки, увидим все худшее в темных, нежели в светлых учением временах... Прямым учением просвещенный человек никогда сытости не имеет в познании своем, но не перестанет никогда же учиться, хотя бы он и Мафусаилов век пережил»¹⁷. Эти слова могли бы быть лозунгом Просвещения в любой стране, а не только в России.

Кантемир полностью разделял эти идеи. В письме царю 23 ноября 1719 г., благодаря за «всемилоостивейшее благословение» на брак с младшей дочерью князя И. Ю. Трубецкого Анастасией, он в своеобразной форме говорит о роли опытного знания в руководстве поступками человека: «Философ некий Арапин (араб – М.Р.) вопрошен быв от кого научился философии? Отвеща – яко от слепых. Паки же вопрошенный, но како от неимущих очес толь совершенную натуральных вещей достиг науку? Рече – яко слепых подражая, николи же ступил ногою, аще не прежде

¹⁶ Цит. по кн. Страда В., *Россия // Мир Просвещения*. Исторический словарь. М., 2003, с. 417.

¹⁷ Там же, с. 418

посохом дорогу искусих»¹⁸. И как бы следуя морали этой притчи, он в том же письме выражает желание поступить учеником в Анатомическую школу. И это в возрасте 46 лет, считавшемся тогда уже преклонным. В. И. Цвиркун, комментируя публикацию текста этого письма, утверждает, что «подыгрывая веселому и далеко не пуританскому нраву российского монарха, Д. Кантемир в шутливой форме извещал Петра I о своем желании приступить как можно скорее к исполнению своих супружеских обязанностей»¹⁹. К такой оригинальной интерпретации автора, видимо, провоцирует экстравагантность стремления немолодого князя к ученичеству, к тому же в письме речь идет о вступлении в брак. Но не слишком ли циничным выглядит сравнение семейной жизни молодоженов с «анатомической школой», да и весь стиль письма не предполагает подобных «шуток». И зачем бы Кантемиру просить царя не оставить без внимания его просьбу, если высочайшее благоволение на брак было уже дано ранее. А вот то, что стремление к учению независимо от возраста будет Петру по сердцу, это Д. Кантемир мог знать наверняка. Уже упоминавшийся П. А. Толстой, в свое время, ради царского расположения записался волонтером в юнги венецианского флота, когда ему было уже за пятьдесят.

Надо отметить, что Петр Великий умел ценить преданных и близких ему по духу людей. После переселения в Россию Дмитрию Кантемиру был пожалован титул светлейшего князя, он был вознагражден обширными земельными владениями, в том числе под Москвой – Черная грязь (ныне московский район Царицыно – М.Р.), за утраченное состояние на родине ему выплачивалась пенсия. Но самое главное, до конца жизни он оставался близким доверенным сотрудником царя. Во время Персидского похода 1722-1723 гг. он заведовал царской походной канцелярией и составлял воззвания и прокламации к местному населению. Между прочим, тогда Кантемиром была создана первая в России типография с арабским шрифтом для печатания прокламаций в тюркском переводе. Экземпляр (второй из сохранившихся) такой прокламации обнаружен исследователем арабистом Д. А. Морозовым в фондах РГАДА²⁰.

Дмитрием Кантемиром создано немало литературных и научных трудов, в том числе по музыке и архитектуре. Некоторые из них написаны до переезда в Россию, но и потом он не оставлял научных занятий, сосредоточившись на истории. Так уж вышло, что при жизни автора была напечатана только одна из последних его работ – «Книга Систима, или Состояние мухаммеданския религии» (*“Sistema de religione et statu*

¹⁸ РГАДА, ф. 9 – Кабинет Петра, отд. 2, № 41, л. 171 и об.

¹⁹ Цвиркун В.И. Дмитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах. СПб.: Нестор-История, 2010., с. 232.

²⁰ РГАДА, ф. 191 – Кер Г.Я., оп.1, д. 101, л.48-49; Морозов Д.А. Краткий каталог арабских рукописей и документов Российского государственного архива древних актов. М. Археологический центр. 1996.

Imperii Turcici»), известная также под названием «Система турецкого вероисповедания», в основу которой был положен латинский текст Кантемира «Curanus». «Книга Систима» была переведена с латыни Иваном Ильинским и издана в Петербурге в 1722 г.

Несколько рукописей других его произведений сохранились в России, частично в Российском государственном архиве древних актов (РГАДА). Это старейший архив России сложившийся из пяти основных дореволюционных архивов: Московского главного архива Министерства иностранных дел (МГАМИД), Московского архива Министерства юстиции (ММЮ), Московского дворцового архива, Государственного архива Российской империи и Архива межевой канцелярии. В настоящее время РГАДА один из крупнейших федеральных архивов хранящий свыше 3,2 млн. дел, начиная от древних рукописей греческих и славянских X-XI вв. и, в основном, до конца XVIII в.

Документы связанные с именем Кантемира имеются в четырех фондах архива.

Фонд 68 – Сношения России с Молдавией и Валахией²¹ сложился в Московском архиве Коллегии иностранных дел при описании документов Посольского приказа начатом под управлением Г. Ф. Миллера. Здесь имеются в копиях и списках Манифест Дмитрия Кантемира о переходе под покровительство России, жалованные грамоты царя Петра на имения молдавским боярам выехавшим вместе с господарем в Россию, переписка канцлера графа Г. И. Головкина с князем Д. Кантемиром (1712-1719).

Фонд 9 – Кабинет Петра I²², был сформирован из документов личной канцелярии царя, в которой велось делопроизводство по широкому кругу вопросов внутренней и внешней политики, решавшихся при его непосредственном участии. Здесь хранятся письма Кантемира Петру I, одно из которых уже цитировалось выше.

Фонд 1374 – Кантемиры²³, сложился из хозяйственных, служебных и личных документов разных представителей семьи князей Кантемиров. Основную часть составляют документы по владению имениями и винокурными заводами в конце XVII – XVIII вв. Здесь хранятся (в основном в копиях) прошения, письма, приговоры и указы о принятии Д. Кантемира в русское подданство и пожаловании ему имений.

Фонд 181 – Рукописный отдел библиотеки МГАМИД²⁴, собрание рукописей и книг складывавшееся с 70-х гг. XVII в., начиная с архива и библиотеки опального боярина А. С. Матвеева, впоследствии пополнявшееся конфискованными рукописями князей Долгоруких, А. П. Волынского, П. И. Мусина-Пушкина, А. И. Остермана и др. Позднее

²¹ РГАДА, ф. 68, оп. 1-3, 357 ед.хр., 1574-1739 гг.

²² Там же, ф. 9, оп. 1-7, 527 ед.хр., 1673-1762 гг.

²³ Там же, ф. 1374, оп. 1, 878 ед.хр., 1702-1782 гг.

²⁴ Там же, ф. 181, оп. 1-19, 1821 ед.хр., X-XX вв.

архив пополнялся покупками и дарами правительственных учреждений и управляющих архивом. Именно в этом фонде хранится несколько рукописей трудов князя Дмитрия, достойных особого внимания.

Это «История Молдавии и Валахии»²⁵ написанная в 1715 г. на латинском языке, с пространными авторскими примечаниями и комментариями на полях на молдо-валахском (латиницей) языке. На листе 129 имеется надпись по-русски: «Книга сия писанная рукою молдавского князя Дмитрия Кантемира подарена мною в Московский архив Государственной Коллегии иностранных дел сего 1783 года. Надворный советник Николай Бантыш-Каменский».

Другим латинским манускриптом Д. Кантемира является «Сокращенное изложение всеобщей логики»²⁶, рукописная книга на 44 листах in octavo в кожаном переплете с тисненым растительным позолоченным орнаментом и золотым обрезом. На титульном листе надпись по-русски: «Книга сия подарена в Московский архив Государственной Коллегии иностранных дел от надв. сов. Николая Бантыша-Каменского 1783 года». По предположениям румынского историка В.Александреску, это довольно ранняя (до 1700 г.) работа Д. Кантемира, представляющая собой конспект или переложение трактата Иеремии Какавелоса *Institutions logiques*²⁷.

В том же фонде имеется рукописная книга на молдавском языке (кириллицей) «Иероглифическая история»²⁸. Это литературное произведение в аллегорическом стиле повествующее о молдавско-валахских отношениях, было написано Дмитрием Кантемиром еще в 1705 г. Текст выполнен искусным писцом и красочно оформлен: киноварные инициалы и позолоченные заставки. Внизу титульного листа также имеется дарственная надпись Н. Н. Бантыш-Каменского в МГАМИД 1783 г.

Такая же надпись присутствует на титуле рукописной книги «Хроники романо-молдо-валахской»²⁹, написанной Кантемиром молдавской кириллицей в 1717 г. в Петербурге.

Особый интерес представляет рукопись итальянского перевода с латинского языка труда написанного в 1714-1716 гг. «История возвышения и упадка Оттоманской империи»³⁰. Заголовок гласит, что это перевод первой части (1300-1672 гг.), что оригинал написан на латыни князем Дмитрием Кантемиром, переведен на английский язык Николо Тиндалем, а на итальянский – Антиохом князем Кантемиром, сыном автора. Тут

²⁵ Там же, д. 1325.

²⁶ Там же, д. 1329.

²⁷ MISCELLANEA ARCHÆVS VII (2003), fasc. 3-4, p. 241-265. *Centre d'Histoire des Religions, Université de Bucarest*. Vlad ALEXANDRESCU UN MANUSCRIT INÉDIT ET INCONNU DE DÉMÈTRE CANTEMIR, p. 249.

²⁸ РГАДА, ф.181, д. 1419.

²⁹ Там же, д. 1420.

³⁰ Там же, д.1363.

же присутствует надпись по-русски знакомым уже почерком: «Книга сия написанная рукой Тайного советника и Российского министра при французском дворе, мною купленная на аукционе (так – М.Р.) подарена в Московский иностранных дел Коллегии архив сего 1783 года. Надворный советник Николай Бантыш-Каменский». Рукопись «Истории» занимает не весь конвюлют, в конце на листах 186-251 того же почерка, но не на итальянском, а на латинском языке, содержится список «Жизни Константина Кантемира, князя Молдавии», произведения приписываемого также Дмитрию Кантемиру. В списке фигурирует другое имя автора – Теофил Сиджефридо Байеро. Имеется в виду, конечно, академик Готтлиб Зигфрид Байер (1694-1738), переводчик с латыни трудов Д. Кантемира.

К описанной рукописи примыкает еще одна итальянская рукопись – «Аннотации»³¹, – обширнейшие примечания и комментарии к «Истории возвышения и упадка Оттоманской империи». Однако этот итальянский текст написан совсем другим почерком, скорее всего рукой профессионального переписчика (неясно в каком качестве упоминается имя Диционарио Юрческо). И эта рукопись была подарена в архив Н. Н. Бантыш-Каменским в 1783 г.

Итак, кроме авторства Д. Кантемира, все описанные рукописи объединяет то обстоятельство, что они были переданы в архив в 1783 г. многолетним сотрудником (с 1762), а в 1800-1814 гг. управляющим Московского архива Коллегии иностранных дел. Это тот достаточно редкий случай, когда мы точно знаем, каким образом рукописи попали на хранение. Но остается вопрос: как они оказались у дарителя? Существует версия, что рукописи находились у сына Д. К. Кантемира Сергея (Сербана), который умер бездетным в 1780 г., после чего его архив был продан с аукциона, где его приобрел Н. Н. Бантыш-Каменский³². Не исключая такой версии, все же отметим, что только в одной из шести «вкладных записей» (д.1363) даритель указывает на аукцион как источник приобретения рукописи.

Возможно, что некоторые кантемировские манускрипты попали к Николаю Николаевичу Бантыш-Каменскому (1737-1814) иными путями. Он сам происходил из древнего молдавского рода и находился родстве с Кантемирами: мать князя Дмитрия, происходила из рода Бантышей. Отец Николая Николаевича, Николай Константинович, на восьмом году от роду был привезен матерью из Ясс в Россию, куда последняя приехала в 1717 г. по приглашению ее двоюродного брата, князя Дмитрия Кантемира, оставившего княжество и нашедшего покровительство после Прутского

³¹ Там же, д.1366.

³² MISCELLANEA ARCHÆVS VII (2003), fasc. 3-4, p. 241-265. *Centre d'Histoire des Religions, Université de Bucarest*. Vlad ALEXANDRESCU UN MANUSCRIT INÉDIT ET INCONNU DE DÉMÈTRE CANTEMIR, p. 251.

похода (1711 г.) у Петра Великого. Николай Константинович был женат на дочери молдавского дворянина Зертиса-Каменского, Анне Степановне, родной сестре архиепископа московского Амвросия. С учетом всех этих родственных связей Н. Н. Бантыш-Каменский мог стать обладателем каких-то из названных рукописей не только через аукцион.

РГАДА далеко не единственное хранилище рукописей научных и литературных трудов Д. К. Кантемира. Их полная инвентаризация по всему миру³³, как и научная публикация остаются актуальной задачей исследователей. Так в России, например, до сих пор нет научного перевода и публикации «Истории Оттоманской империи» – замечательной востоковедческой работы, оказавшей в свое время большое влияние на Вольтера. Изучение духовного наследия Кантемира может способствовать лучшему пониманию причин и последствий европейского Просвещения, роли в нем стран юго-восточного региона, включая Молдавию, Валахию (Румынию) и Османскую империю (Турцию).

Summary

In the State Archive of Ancient Documents from Russia (РГАДА) shall be kept multiple documents and valuable manuscripts of Dmitrie Cantemir. In the Fund 68 "Russia's relations with Moldova and Wallachia" shall be kept Dmitrie Cantemir's manifesto of passing under Russian protection, acts of Tsar Peter I for several Moldavian boyars, Dmitrie Cantemir's correspondence with Count Golovkin during the years 1712-1719.

Fund 9 "Cabinet of Peter I" contains many letters by Dmitri Cantemir to Peter I. In 1374 Fund "Cantemirii" are many letters, calls, orders of receiving Dimitrie Cantemir under Russian protection. Fund 181 "Section of Manuscripts of the Library of the Moscow State Archives" includes several manuscripts written by Dimitrie Cantemir, such as "History of Moldavia and Wallachia", "Hieroglyphic History", "Chronicle of the Moldo-Roman-Vlachs", "History of Growth and Decline of the Ottoman Empire".

³³ Примечание редколлегии: Такая работа осуществлена см.: Eșanu Anrei, Eșanu Valentina, *Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princers. Repertoriu, în Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Alcăt. Eșanu A., Cereteu I., Eșanu V., Poștarencu D., Poștarencu M., Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 71-125.

Gheorghe Bobână*

VALORI ETICE ÎN OPERA LUI ANTIOH CANTEMIR

Numele lui Antioh Cantemir (1708/1709 – 1744), fiul mai mic al domnitorului Moldovei Dimitrie Cantemir, a devenit cunoscut din timpul vieții în Europa. Poet, diplomat, adept ferm al științei și filosofiei moderne, Antioh Cantemir atrage atenția lui Voltaire și Montesquieu, menține relații cu savanți renumiți din epocă – P. Maupertuis, A.- C. Clairaut, L. V. Euler, H. Sloane, B. Fontenelle. În Rusia, larg răspândite în copii manuscrise, satirele lui Antioh Cantemir creează autorului o mare popularitate. Contemporanul său, Vasili Trediakovski, menționa că Antioh Cantemir „... fără îndoială este cel mai mare și cel mai iscusit poet rus”. După moartea poetului, opera sa este tradusă și editată în limbile franceză și germană, devenind obiectul discuțiilor și confruntărilor literare în Franța și Germania de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Publicate pentru prima dată în limba rusă, în 1762, la aproape două decenii după moartea poetului, „*Satirele și alte poetice compuneri*” au sporit și mai mult interesul pentru personalitatea și creația lui Antioh Cantemir.

Diplomat care a apărut interesele Rusiei în Europa în cel de-al doilea sfert al secolului al XVIII-lea, primul poet rus modern, Antioh Cantemir rămâne, în primul rând, un fenomen al culturii ruse din secolul respectiv, însă el aparține și culturii românești, după cum au remarcat de nenumărate ori scriitorii iluminați din secolul al XIX-lea – Mihail Kogălniceanu, Constantin Negruzzi, Alexandru Donici. Interesul pentru personalitatea și creația lui Antioh Cantemir apare în Moldova la începutul secolului al XIX-lea, în legătură cu primele ediții în limba română a operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir. Opera poetică a lui Antioh Cantemir în traducerea lui Alexandru Donici și Constantin Negruzzi a avut o vădită influență asupra literaturii din Moldova secolului al XIX-lea, încetățenind genul de satiră în poezia, proza și dramaturgia românească.

Manifestând un deosebit interes pentru știință și literatură, poetul acordă totuși preferință filosofiei morale. Conform biografului său Octavian (Ottavio) Guasco, Antioh Cantemir prefera etica altor științe, „... spunând că ea este necesară omului, fiindcă ne învață să ne cunoaștem pe noi înșine, să procedăm cinstit și să devenim de folos societății...”.

În gândirea și cultura europeană din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se conturează tendința unei noi interpretări a omului. Ea este legată de diversele transformări sociale, ce au provocat intensificarea activității umane în diferite domenii ale vieții – de la economie și comerț până la politică și cultură. Apare un nou criteriu de apreciere a activității omului, fiind elogiare: munca

* **Gheorghe Bobână**, prof. univ. dr. hab., cercetător științific principal la Institutul de Istorie al AȘM.

energică, înclinațiile spre cunoaștere, învățătură, bunăstare etc. O astfel de tratare a activității umane are afinitate cu principiul servirii active a cauzei obștești, a „binelui comun”, înaintat de umaniștii epocii Renașterii. Această idee a „binelui comun” este susținută și de Antioh Cantemir. În satire el înaintează drept una dintre cerințele principale față de om, participarea activă la viața societății: „În singurătate trăim numai pentru sine, cine vrea să fie de folos rudelor și prietenilor săi trebuie să părăsească singurătatea și să trăiască împreună cu oamenii”. Criteriul conduitei etice a omului constă în contribuția la sporirea binelui comun. În spiritul noii morale a secolului al XVIII-lea gânditorul exclamă: „În binele comun îl văd eu pe-al meu propriu”.

Definind noțiunea de „moralitate”, gânditorul sublinia că pot fi considerați oameni cu moravuri bune acei care „... prin sudoare și bătătură în folosul patriei își dobândesc slava”. De aici și sarcina principală a educației constă în aceea „... ca prin diferite metode, treptat să-i ridice pe cei ce-i educă spre moravurile bune, fiindcă numai prin moravuri bune ei pot să devină folositori patriei, iar oamenilor - plăcuți și doriți”. Omul, consideră Antioh Cantemir în spiritul lui Locke, se naște cu sufletul curat ca o foaie pe care poți scrie tot ce dorești. De aceea educația are o mare însemnătate. „Nu există asemenea copil, – afirmă gânditorul, – pe care buna educație nu l-ar face om cu bune moravuri”. Caracterul omului depinde în mare măsură și de influența pe care o are asupra lui societatea. Educația depinde nu numai de acei cărora suntem dați spre educare, ci „tot ceea ce înconjoară copilul poate să formeze obiceiurile în el” [3,169]. Astfel problema educației este strâns legată la Antioh Cantemir de problema moralității, virtuții.

Filosofii nu erau unanimi în problema privind originea virtuții. Locke se pronunța împotriva opiniei conform căreia virtutea este o calitate înăscută a omului, considerând-o un efect al educației. Educația, declara filosoful englez, „se poate reduce ... la următoarele patru lucruri: virtute, înțelepciune, bunăcreștere și cultură”. Moralistul englez Antony Shaftesbury (1671-1713), operele căruia, după cum consideră cercetătorii, erau cunoscute lui Antioh Cantemir, afirma că virtutea se află în însăși natura omului. Piatra de temelie a teoriei etice a lui Shaftesbury constă în promovarea unității dintre interesul comun și cel particular, în așa-numitul „sentiment moral înăscut”, care îl face pe om să tindă dezinteresat spre trei idealuri ce formează o triadă indisolubilă: bine, frumos și adevăr. Această teză a lui Shaftesbury a avut o influență nemijlocită asupra concepțiilor filosofice ale poetului englez Alexander Pope, poemul căruia „*Eseu despre om*” este citat de Antioh Cantemir.

Într-o notă la traducerile sale din Horațiu, Antioh Cantemir se întreabă: „Virtutea este un rod al științelor ori al naturii?” Respingând părerile stoicilor și ale „tuturor păgânilor”, conform cărora omul este sursa virtuții, poetul scrie: „Noi mai just îl recunoaștem pe Dumnezeu drept sursă a tuturor celor bune; El ne dăruiește virtutea, fără de care nu putem dobândi nici înțelepciunea, nici liniștea”. În *Cântul al IV-a. „Spre lauda științelor”*, Antioh Cantemir de asemenea

consideră că moralitatea a fost trimisă oamenilor de către Dumnezeu. „Acela căruia firea se supune”, pentru a preîntâmpina pieirea neamului omenesc a trimis „... în lume pre Înțelepciune //Ca d-a ei povață omul luminat, // De la fapte rele să fie retras, //Să-nfrunte orice patimi, să-ndrepte al său pas”. Virtutea, la fel ca și morala, este dăruită nouă de Dumnezeu, însă aceasta este nu atât o calitate în-născută a omului, cât un ideal, spre care noi trebuie să tindem, urmând regulile moralei umane. Posedarea virtuții deja prin sine îl răsplătește pe om, făcându-l fericit. Doar virtutea „... este în putere să ne dea nouă conștiința curată, cum-pătare în dorințe, statornicie și răbdare în orice stare de fericire, și curaj de a aștepta fără fior moartea - daruri foarte prețioase și de care cel imoral trebuie să fie lipsit”. Oamenii cu adevărat virtuoși ne fac să-i admirăm atât în faptele lor mari, cât și în cele mici. „Eu știu bine, scria Antioh Cantemir lui J. H. L'Estocq, în anul 1742, că onorurile n-ar putea schimba nimic în inimile și sufletele persoanelor cu merite mari, demne de stimă, fiindcă aceste merite sunt mai presus decât orice podoabe exterioare, și sunt stimulate numai ca produse ale calităților noastre interne”.

Desigur, să fii virtuos nu este atât de ușor. Omul se află sub influența nu numai a pasiunilor pozitive, ci și a celor negative. Acțiunea primelor este dictată de tendința spre realizarea necesităților născute de însăși natura umană, iar a ultimelor – de tendința spre satisfacerea necesităților nefirești, născute de ambițiile deșarte și lipsa de judecată. Viața omului constă în reprimarea permanentă a acestor necesități nefirești. „Dumnezeu ne-a făcut pe lume pentru a ne lupta neîncetat împotriva moravurilor rele și patimilor noastre. Cine se descurajează în această luptă se aseamănă ostașilor lipsiți de voință, care, lăsând arma, părăsesc locul lor și de bună voie se predau inamicului”, – scria poetul în comentariile la traduceriile sale din Horațiu.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea interesul sporit față de știință, față de cunoașterea lumii dă naștere unui nou ideal al omului virtuos. Virtutea se manifestă nu numai prin bunele moravuri și faptele civice, dar și prin cultură. În cultura europeană apare tendința de a trata natura umană prin prisma înclinațiilor spre cultură, de a înainta în calitate de etalon al omului virtuos interesul pentru cunoaștere.

Antioh Cantemir, în satirele sale, propagă un nou criteriu de apreciere morală a omului. Cu adevărat virtuos este doar omul instruit, cel ce tinde spre cunoașterea lumii și a locului său în ea. Ignorantul care se mărginește doar la sfera materială accesibilă, este josnic, orb în credința sa în Creator și de aceea vicios. În notele la *Satira I-a*. „*Asupra hulitorilor învățăturii*”, citim: „Părerea obișnuită a ignorantului este că toți cei ce citesc multe cărți, până la urmă nu-l recunosc pe Dumnezeu. Această părere este greșită, fiindcă cel ce cunoaște măreția și ordinea fără pereche a făpturii, lucru ce se află mai comod din cărți, acela se convinge mai mult în sens natural de necesitatea de a cinsti Creatorul...”. Prezentând nu numai un tablou critic al ignoranței, dar și al degradării intelectuale a oamenilor,

pentru care cunoașterea clară și exactă a lucrurilor nu are nici o valoare, Antioh Cantemir formulează idealul pozitiv al omului cu adevărat virtuos, înnobilit prin cultură, care cunoaște cele mai noi realizări ale științei și filosofiei moderne. În *Satira a VII-a. „Despre educație”*, gânditorul promovează ideea rolului primordial al exemplului în educație și demonstrează cunoașterea ideilor pedagogice ale lui John Locke despre imposibilitatea existenței ideilor și sentimentelor morale înăscute.

Evenimentele de la începutul celui de al doilea sfert de secol al XVIII-lea din Rusia au provocat o stare de nesiguranță și neîncredere în viitor. Scriitorii, poeții și publiciștii își concentrau atenția în operele lor asupra unor astfel de trăsături ale omului ca viclenia, firea închisă, ipocrizia. De acum în acea perioadă în satirele lui Antioh Cantemir tema lăcomiei, vicleniei omenești capătă un caracter general uman. Cu trecerea anilor, poetul se convinge tot mai mult că în societatea contemporană lui, unde domină prefăcătoria, minciuna și lingușirea, oameni cu adevărat virtuosi întâlnim rar și de aceea ei „... uimesc mințile ca ceva nou”. „Rareori în veacul nostru virtutea e iubită pentru însăși frumusețea ei: când fac bine – așteaptă răsplată, iar când nu fac - așteaptă pedeapsă”... „în realitate toate acțiunile noastre au două motive: folosul și lauda”, – scria satiricul. Reprimându-și instinctele vicioase, oamenii procedează într-un fel sau altul nu din înclinația naturală spre virtute, nu de aceea că „... virtutea prin sine este frumoasă”, ci doar din instinctele lor egoiste: dorința de a se proslăvi, de a fi stimat, de a avea profit etc. Oamenii nu sunt mulțumiți cu faptul „... că sunt răi, răutatea încearcă s-o ascundă sub masca virtuții...”.

Starea decăzută a moravurilor, incertitudinea omului în siguranța vieții, lăcomia, cruzimea îl fac pe gânditor, în ultimii ani ai vieții, să caute liniștea în singurătatea din mijlocul naturii și în studiile științifice: „Acela este numai fericit în viață, // Ce știe a petrece în liniște, în pace, // Și cu puțin ce are se află mulțumit. // De cugete deștepte ce tulbură pre mulți // Ferit în toată vremea, pășește cu pas sigur // Pe calea faptei bune pân-la sfârșitul vieții”. Idealul gânditorului este liniștea sufletească, în calea realizării căreia apar astfel de obstacole firești ca dorințele deșarte, iraționale ale omului, pasiunile lui josnice: „Nu există fericire pentru omul care nu are mulțumire de sine și liniște sufletească”. Acest ideal etic este expus pe larg de Antioh Cantemir în *Satira a VI-a. Asupra adevăratei fericiri*, în *Scrisorile despre natură și om*, în versurile *Despre viața liniștită* etc. O posibilă sursă a ultimei dintre lucrările menționate puteau fi, după cum consideră cercetătorii, tratatele lui Seneca. Antioh Cantemir acorda o deosebită atenție filosofiei morale a stoicului roman. Versurile poetului creează tabloul vieții solitare și liniștite departe de forfota de fiecare zi a societății. Antioh Cantemir nu vorbește despre un erou liric abstract, dar despre sine însuși, prezentând în poezie date din propria sa biografie și zugrăvind idealul „vieții liniștite” în spiritul tratatelor lui Seneca. E plăcută plimbarea în câmp, păsările cântă, freamătă pădurile dese și înverzite, natura este nespus de bogată și darurile generoase ale Creatorului sunt nemărginite. Deși poetul pierdu-se moștenirea rămasă de la tatăl său și se afla

într-un „exil de onoare”, departe de patrie, totuși el vedea un anumit profit în această situație. El era liber, viața liniștită nu putea fi calificată drept o nefericire.

Deși în ultimii ani ai vieții în versurile și scrisorile sale Antioh Cantemir acordă destul de mult loc temei așteptării stoice a morții, totuși el nu predică ascetismul, nu scrie versuri despre fericirea din lumea de dincolo și nu manifestă frică de pedeapsa din infern. Însăși afirmația gânditorului, conform căreia fericirea fiecărui om constă în dobândirea virtuții, submina credința în pedeapsa și răsplata „de dincolo de mormânt”. Liniștea lăuntrică, conform lui Antioh Cantemir, se realizează nu prin pocăință și rugăciuni, ci pe calea autocunoașterii și a vieții virtuozitate. Gânditorul propagă ideea „cumpătărilor de aur”, îndeamnă la retragerea din forfota vieții mondene în sânul naturii, la studiul științelor, la „cercetarea acțiunilor și cauzelor tuturor lucrurilor”: „Să-mi pot petrece vremea departe de orice zgomot, // Cu grecii și latinii din timpurile vechi; // Să cercetez efectul lucrărilor, să-nvăț // A ști și a cunoaște din pildele străine, // Ce au urât în ele și ce au plăcut, // În traiul meu pe lume eu nu doresc mai mult”. Unul dintre exegeții gândirii sociale ruse, Gheorghe Plehanov scria: „Acesta este într-adevăr idealul „cumpătărilor de aur”... El te sfătuiește să nu te înjosești, ci să-ți păstrezi demnitatea omenească, să nu faci pe plac acelor de la care poți să ai un oarecare profit, ci să înveți... În societatea acelor timpuri omul care propaga o astfel de cumpătare era un adevărat „învățător al vieții”. Numărul oamenilor capabili de a se ocupa cu știința și de a disprețui în numele ei bunurile inferioare ale vieții, deși încet, totuși creștea în Rusia, iar pe măsură ce creștea acest număr, creștea și influența celui ideal, spre care tindea Cantemir”.

Cu toate că prețuia înalt știința, Antioh Cantemir nicicând nu înainta categoria rațiunii drept criteriu unic și absolut de apreciere a omului. Pentru gânditor, valoarea supremă consta în om și în lumea sa interioară. Însușirea cunoștințelor nu trebuie să se transforme într-un scop în sine, ea trebuie să devină un mijloc de cunoaștere a binelui, de dobândire a virtuții. Probabil de aceea în toate scrierile sale gânditorul acordă prioritate mai întâi de toate problemelor de etică. Bogăția, meritele în fața societății, instruirea nu înseamnă nimic, dacă omul nu posedă o înaltă morală: „Să lepezi lăcomia, zavistea de-o parte, // Să nu te miri de ranguri, de titluri strălucite // Și de averi înalte; trăiește liniștit, // De pravăț având cinstea, silește ne-ncetat // Să îndreptezi năravul din alții și din tine”. „Adevărata fericire” este accesibilă doar celui care „cu puțin se mulțumește”, care în singurătate, în sânul naturii se dedă cunoașterii de sine și reflecției filosofice, singurele lucruri ce pot aduce omului fericirea supremă.

Format în cadrul clasicismului, Antioh Cantemir îmbină în creația sa, de rând cu tendințele moralizatoare și cultul virtuții, sinceritatea emoțională proprie dramei sentimentaliste timpurii. Cercetătorii au indicat nu o dată afinitatea dintre creația poetului și operele unuia dintre primii reprezentanți de seamă ai acestui gen – Nivelle de La Chaussée. Într-un șir de lucrări ale lui Antioh Cantemir, scrise în ultimii ani ai vieții, cu deosebire în *Scrisorile despre natură și om*,

pe primul loc se situează ideea despre influența binefăcătoare a izolării de viața zgomotoasă și dăunătoare a societății. Poetul promovează teza conform căreia numai în singurătate, în mijlocul naturii omul poate găsi pentru sine pacea și liniștea. Această idee ne amintește de J.-J. Rousseau, care va chema la „întoarcerea la izvoare”, la fuga de tot ce este social, rațional spre tot ce-i natural, sincer și sentimental, de la cultură spre natură.

Antioh Cantemir se pronunță în apărarea ideii valorii omului indiferent de apartenența de castă. Gânditorul se înalță de asupra noțiunii de onoare genealogică și critică „noblețea” originii de pe pozițiile teoriei dreptului natural. Între omul liber și șerb, afirmă el, „... natura n-a făcut nicio deosebire în componența corpului: același sânge, aceleași oase, aceeași carne”. Noblețea originii nu ne dă nici un drept „... să insistăm la o nouă avansare...”, atât timp cât omul singur, prin faptele sale n-a meritat aceasta. Dacă ne-am adânci în istorie, ne-am convinge, că fiecare nobil „...la plug își va găsi începutul neamului strălucit” și „că nu sunt de aceea, neamul cărora n-ar proveni dintre cei simpli”.

În *Satira a II-a. Asupra zavistiei și trufiei nobililor și relelor năravuri* (1730) Antioh Cantemir tratează problema adevăratei noblețe pe care o vede în virtuțile civice ale nobilului. Negând prerogativele aristocratului de a căuta prioritate în vechimea neamului, poetul afirmă că „virtutea este numai dovadă de noblețe adevărată”. „Adam boieri pre lume nu a născut nici unul”, constată Antioh Cantemir, urmașii săi au fost simpli păstori și plugari. „Dintr-înșii toți ne tragem.// Și unul mai curând// Lăsa cimpoiul, sapa, iar altul mai târziu”. Această idee formulată de Antioh Cantemir, despre meritele și calitățile personale, singurele care acordă dreptul la putere și influență în societate, a fost reluată mai târziu de alți gânditori și a fost remarcată de nenumărate ori de scriitorii iluminiști români din secolul al XIX-lea. Astfel putem remarca că filosofia morală a lui Antioh Cantemir, idealul său etic au avut ecou nu numai în epoca contemporană poetului, dar și mult mai târziu, la distanța de un veac de la dispariția sa, iar multe dintre ideile sale sunt actuale și astăzi.

Bibliografie:

- Грассгоф X., Первые переводы сатир А. Д. Кантемира // Международные связи русской литературы. М-Л., 1963.
- Satyres du Prince Cantemir. Traduites du Russe en Français, avec l'histoire de sa vie.* A. Londres, 1750.
- Кантемир Антиох, Собрание стихотворений. Библиотека поэта, большая серия, изд. 2-е, ред. П. Н. Берков, вступит. ст. Ф.Я. Прийма, подготовка текста и прим. З. И. Гершковича. Л., 1956.
- Locke John, *Câteva cugetări asupra educației*. Traducere, studiu, note și comentarii de Mioara Cimpoeș. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- Istoria filosofiei moderne și contemporane*, Vol. I. (De la Renaștere la „epoca lumii”), București, Editura Academiei, 1984.

Кантемиръ, князь Антиохъ Дмитріевичъ, Сочиненія, письма и избранные переводы. С портретомъ автора, со статьею о Кантемире и съ примечаніями В. Я. Стоіонина. (Редакция изд. П. А. Ефремова). [Т.] I – II. Спб., Изд. Н. Н. Глазунова, 1867-1868.

Антиох Кантемир, Сатиры и другие стихотворные сочинения. Сатире ши алте поетиче компунеръ. Издание на русском и молдавском языках. Едицие билингвэ. Традучере де А. Донич ши К. Негруци. Кишинэу, Литература артистикэ, 1988.

Майковъ, Л. К., Матеріалы для біографіи кн. А. Д. Кантемира. Съ введеніемъ и примечаніями проф. Александренко (Отдельный оттискъ изъ Сборника отделенія русскаго языка и словесности Императорской Академии наук, Т. LXXIII), Спб., Императорской Академии наук, 1883.

Плеханов Г. В., История русской общественной мысли. // Сочинения, т. XXI. М.-Л., 1925.

Summary

The article analyzes the ethical conceptions of Antiochus Cantemir, mentioning that the thinker and the poet praised the virtue and devotion to the public good in the spirit of humanism and Enlightenment, has promoted the idea of equality of people regardless of social position, stressed the importance of education and knowledge

Sclifos Eugen-Tudor*

POLITICA RUSEASCĂ A DOMNITORULUI MOLDOVEAN MIHAIL STURDZA

Mihail Sturdza, unul din personajele cele mai controversate ale istoriei moderne românești, domnul Moldovei în anii 1834-1849, într-o perioadă când Moldova se afla la hotarele celor trei imperii între Scyla crucii și Caribda semilunii, după expresia istoricului român Gheorghe Platon, simțea presiunea politică și militară, în urma schimbărilor raporturilor de forță din regiune.

Încă în anul 1816 el primise de la consulul rus de la Iași Pini un atestat care dovedea că a îndeplinit onorabil funcția de vornic de aprozi și că a fost în bune relații cu consulatul rusesc. Aceasta reprezenta doar începutul unei relații cu puterea protectoare, ce va cunoaște multe sinuozități¹.

Considerațiunile² sale asupra Principatelor scrise în 1825 sunt semnificative în acest sens: el exprima convingerea fermă că misiunea sa este de a-și servi patria în momentele grele ale prezentului, de a crede în viitorul ei luminos. Și de astă dată este subliniată opțiunea politică în favoarea Rusiei. „Je suivrai ultérieurement la ligne de conduite qui plaira á votre Excellenc de me tracer. Tout mon ambition et tout mon zèle, se bornent á être utile á mon pays en méritant votre confiance”³ reprezintă încă un fapt incontestabil că toate schimbările pe care dorea să le facă Sturdza în Moldova urmau să se facă sub egida Rusiei.

Câștigând sprijinul cercurilor politice românești, Mihail Sturdza se înscrie în lupta pentru obținerea tronului Moldovei, fiind convins că domnia lui Ioniță Sandu Sturdza este una tranzitorie. El considera că o adevărată reorganizare a Moldovei urma să se facă doar sub protectoratul rusesc și a unei domnii care să reprezinte interesele acesteia.

În Moldova sunt trimiși agenți ruși care să servească interesele „augustului protector” și să realizeze raporturi asupra stării de lucruri. Astfel au sosit Ribeaupierre, Ivan Liprandi, cu care Sturdza a întreținut relații de colaborare. Apoi l-a ajutat pe Kiselev la elaborarea Regulamentului Organic, fiind trimis la Petersburg împreună cu Asachi pentru a prezenta noua legiuire spre aprobare puterii protectoare.

* **Sclifos Eugen-Tudor**, cercetător științific stagiar la IISD al AȘM.

¹ Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *Sturdzeștii: din cronică unei familii istorice*, Fundația Culturală Magazin Istoric, București, 1995, p. 206.

² Considerațiuni asupra Principatelor Române la începutul anului 1825, în Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I, vol. 4, pp. 63-69.

³ Mihail Sturdza către Nesselrode, 8 ianuarie 1825, în Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I, vol. 4, p. 62. În traducere „eu voi urma linia de conduită trasată de Excelența Voastră. Toată ambiția și zelul meu, se limitează de a fi de folos țării mele și a merita încrederea dumneavoastră”.

Intrarea în țară a rușilor și victoria asupra domnului cărvunarilor obligat să promulge Anaforaua pentru pronomiile Moldovei (aprilie 1827) care restabilea în integritate privilegiile boierești, a deschis calea spre ordinea cea nouă. Apelul la spiritul conservator al Rusiei urmărește inserarea în firmanul pentru alegerea domnului a unei clauze prin care dreptul exclusiv de alegere urma să revină boierilor mari⁴.

Încă din 1827, în misiunea încredințată în Principate, pentru pregătirea viitoare ocupații militare rusești și a elaborării unui memoriu asupra Principatelor⁵, colonelul Liprandi, „unul dintre agenții cei mai fini ai Rusiei”⁶, prietenul cel mai apropiat al lui Pușkin în perioada exilului său de la Chișinău, căsătorit mai târziu cu Zoe Samurcaș⁷, a găsit în persoana lui Mihail Sturdza un colaborator docil intereselor Rusiei. Acesta a manifestat un zel dar și o capacitate uimitoare de muncă în interesul Rusiei, câștigând repede sprijinul lui Kiseleff, încrederea și bunăvoința curții imperiale⁸.

Pregătindu-și cu minuțiozitate calea spre tron, Mihail Sturdza a devenit consilier al Rusiei, în momentul în care aceasta se afla în ajunul intervenției militare împotriva Turciei, a ocupării și eventual a anexării. În lupta dintre cele două fracțiuni ale boierimii, care reprezentau liniile politice în adoptarea căilor de dezvoltare a societății românești, câștig de cauză avuse marea boierime⁹.

După consumarea ocupației Moldovei de către trupele rusești, în presa controlată și cenzurată de domnie a început să se scrie favorabil puterii protectoare, se menționa despre bunele ei intenții și anume că: „scăparea noastră vine de la Nord. Totul ne leagă de Rusia, ea e mama noastră”¹⁰.

După 1828, prezența rusă a devenit una vizibilă, nu doar din punct de vedere militar, ci și la nivelul deciziilor politice adoptate, instituțiile statului fiind subordonate autorităților de ocupație rusești¹¹. Personajele cele mai influente ale regimului erau Feodor Petrovici Pahlen (consilier privat al țarului și președinte al divanurilor Principatelor), Matei Liovevici Minciaki (consulul general în Principate), dar mai ales Pavel Kiseleff, ultimul având sarcina de a aplica tratatul de la Adrianopol, fiind numit președinte plenipotențiar al Divanurilor¹².

În 1830, dar și mai înainte de acest an, Mihail Sturdza solicită puterii protectoare ca domnul să fie numit direct de Rusia, pentru a bara accesul la această

⁴ Mihail Sturdza către Ribeaupierre, martie 1827, în Hurmuzaki, Documente, Supl I, vol. 4, p. 97.

⁵ James Caterley, *Românii*, traducere de Eugen Lovinescu, Fălticeni, 1911, p. 94.

⁶ Felix Colson, *Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe*, 1839, p. 25.

⁷ Gheorghe Bezviconi, *Însemnări contemporane ruse despre Principate 1822-1856*, în „Din alte vremi”, București, 1940, p. 42.

⁸ Gheorghe Platon, *Domitorul Mihail Sturdza și judecata istoriei*, Iași, Editura Academiei Române, 1995, p. 230.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Gheorghe Adamescu, *Epoca regulamentară din punct de vedere politic și cultural*, în „Literatura și arta română”, 1899, III, p. 388.

¹¹ Radu Mârza, *Rusia și Principatele Române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, 9, I, 2005, p. 83.

¹² *Ibidem*.

funcție supremă a unor persoane care nu s-ar putea situa la înălțimea instituțiilor cu care este chemat să guverneze: „Le seul moyen efficace serait la nomination á l’Hospodarat d’une personne qui croirait remplir un devoir sacré envers sa patrie, en se conformant aux vues salutaire de la Cour Protectrice, d’une personne intimement convaincue”¹³. Nesselrode i-a trimis nenumărate scrisori viitorului domn în care îi promitea că aceste propuneri vor fi examinate¹⁴. Care era rațiunea adoptării unor noi legiuri? A fost de ordin politic, acest lucru rezultând și din precizările lui Kisseleff pe care le-a făcut în raportul către împăratul Nicolae: „La 1828, Guvernul imperial, folosindu-se de ocupațiunea Principatelor cu armatele noastre, a depus toate silințele ca în timpul guvernării provizorii să desăvârșească propusa reorganizare, ca o afacere neapărată pentru bună stare a unei țări megieșită cu noi și ca o măsură care întărea temelia influenței noastre politice asupra Orientului. Îndemnat de vederi atât de înalte spre folosul și gloria Rusiei, cancelarul și contele Nesselrode a mijlocit înalta autorizație, după care Secretarul de stat Dașcov a fost trimis în Principate ca, conformându-se cu starea lucrurilor din țară, să schițeze un proiect de instrucțiuni pentru alcătuirea Regulamentelor”¹⁵.

Mihail Sturdza nu se excludea pe sine ca pretendent la tronul unic al celor două țări române. În *Amintirile* sale Radu Rosetti constata că Mihail Sturdza era unul dintre cei mai bine pregătiți boieri pentru a accede la funcția supremă în stat, evocând cunoștințele pe care fiul logofătului Grigoraș și domniței Mărioara Callimachi le deținea despre starea Moldovei. Iată ce menționează Radu Rosetti în portretul pe care i l-a schițat lui Mihail Sturdza: „a fost fără îndoială, bărbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace. S-a ocupat de tânăr de treburile publice și unele din memoriile adresate de el cabinetului de la Petersburg arată cât de serios își studiase țara de timpuriu și cu mintea lui puternică și clară își făcuse de pe atunci idee exactă de adevăratele ei nevoi. Din tinerețe aspirase la domnie și a știut să dobândească favoarea Petersburgului fără de care orice năzuință la scaun ar fi fost zadarnică”¹⁶. Datorită și descendenței sale, mai ales prin mama sa, care era fiica domnitorului Grigore Callimachi și nepoata lui Ioan Teodor Calimachi, iar mama ei, Elena Mavrocordat, era fiica lui Alexandru Mavrocordat, beizadea, și a Smarandei Sulgearoglu, bunicul ei patern nefiind altul decât Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot, Mihail Sturdza râvnea și el la conducerea țării¹⁷.

¹³ *Documente privitoare la istoria românilor: Urmare la colecția lui Eudoxiu de Hurmuzaki: Supl. I, vol. 5 (1822-1838)*, adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București, 1894, p. 35. În traducere: „Singurul mijloc eficace este numirea domnului în persoana unuia care crede în misiunea sacră față de patrie, conformându-se vederilor puterii protectoare, o persoană care are această convingere”.

¹⁴ Nesselrode către Mihail Sturdza, 1827, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. 4, p. 94.

¹⁵ Paul Negulescu, George Alexianu, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei. Colecția vechilor legiuri administrative*, vol I, București, 1944, p. 32-33.

¹⁶ Radu Rosetti, *Amintiri, Ce-am auzit de la alții*, Iași, 1922, p. 179.

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, *Sângele domnesc al lui Mihail Vodă Sturdza*, în *Arhiva Genealogică*, 1995, nr. 3-4, p. 266.

De menționat faptul că Mihail Sturdza se impuse la tronul Moldovei, și datorită legăturilor sale cu Sturdzeștii de la Petersburg, prin vărul Alexandru, care făcea parte din partidul rusofil din Basarabia, și care avea convingerea că anexarea Moldovei este inevitabilă¹⁸, de asemenea a redactorului celebrului act al Sfintei Alianțe¹⁹, consilierul țarului²⁰, precum și prin contesa Edling, intima țarinei Rusiei²¹, cea care primea la salonul ei din Petersburg pe dușmanii declarați ai lui Napoleon²². Pe de altă parte „il sut naviguer sans péril entre ces deux écueils, la suzeranité et le protectorat”²³.

Mihail Sturdza îi ceruse în prealabil lui Kiselef să cruțe Principatele „de o călătorie ruinătoare, pricinuind mare nemulțumire compatrioților săi”²⁴. Replica oficialului rus a fost acidă, dându-i drept răspuns că domnitorii nu fuseseră numiți pentru a guverna în nume propriu²⁵. Astfel ca și pe vremuri domnii români s-au dus șă-și primească investitura la Constantinopol, acum într-o manieră diferită. Cauza trebuie căutată în faptul că sultanul nu mai dădea investitura propriilor săi vasali, ci celor ai Rusiei. După plecarea din Principate a lui Kiseleff, domnul moldovean i-a trimis o mulțumire cu următorul conținut: „În ceea ce mă privește, prin poziția prin care Excelența Voastră m-a situat, în timpul administrației tutelare și luminate, mi-ați îngăduit a-mi servi țara cu loialitate, și de a-mi fi atras stima și încrederea dumneavoastră. Țin la aceasta mai mult decât la orice. Întreaga mea viață mi-o voi consacra cultivării acestor sentimente și justificării alegerii pe care Excelența Voastră a binevoit s-o facă”²⁶.

Domnul moldovean nu putea face nici cea mai mică mișcare fără avizul guvernului țarist și al reprezentanților acestuia acreditați în Moldova²⁷, aceștia având rolul de a apăra interesele puterii protectoare și de a asigura o bună guvernare în regiune²⁸. Domnul Sturdza urma să fie supravegheat în toate actele și discursurile sale, în toate relațiile sale, devenind astfel „o mașină de moscovitism”²⁹, un simplu executant al ordinelor verbale ale consulului imperial, pro-

¹⁸ Manuel Menicovici, *Un apărător moldovean al ortodoxiei la curtea țarului Alexandru I*, în „Viața Românească”, 1924, nr.9, p. 315.

¹⁹ Radu Ștefan Vergatti, *Boierul Alexandru Sturdza și Sfânta Alianță*, în: „Argessis.Studii și comunicări. Seria Istorie”, 2004, p. 268.

²⁰ Bezviconi, Gheorghe, *Din vremea lui Alexandru Sturdza*, în: *Din trecutul nostru*, 1936, p. 56.

²¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol VIII, *Revoluționarii*, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 278.

²² M. Theodoran-Caradă, *Sofia Swetchin*, București, s.n., p. 8

²³ M. Chopin et A. Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines*, Paris, 1856, p. 159. În traducere: „el a știut să „navigheze” fără nici un pericol între cele capcane: suzeranitatea și protectoratul”.

²⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, vol. XVII: *Correspondența diplomatică și rapoartele consulare franceze (1825-1846)*, București, 1913, p. 304.

²⁵ *Ibidem*, p. 305.

²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol 5, 106.

²⁷ Dan Berindei, *Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, București, Editura Albastros, 1995, p. 55.

²⁸ Barbara Jelavich, *Russia and the formation of Romanian National State (1821-1878)*, Cambridge, 1984, p. 36.

²⁹ Ion Heliade-Rădulescu, *Le protectorat du czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européenne*, Paris, 1850, p. 60.

tectoratul rus fiind văzut mai degrabă ca un „flagel”³⁰, decât ca o binefacere din partea țarului de a-i apăra pe creștini. Cu toate că odată cu urcarea în scaunul domnesc a unui boier care făcea parte din grupul rusofililor și cu plecarea fostului președinte rus al divanurilor, ingerințele Rusiei în politica internă și externă a țării vor fi și mai mari, odată cu instalarea „creaturilor sale”³¹, adică consulii, care supravegheau chiar și cele mai mici chestiuni administrative. Toate chestiunile urmau să se rezolve la curtea de la Petersburg, ca urmare autonomia Principatelor devine una iluzorie, fiind pusă în pericol însăși ființa statală a Moldovei.

În calitatea sa de domn regulamentar, de susținător și de garant al noului regim instaurat, Mihai Sturdza dorea să fie identificat simbolic cu „establishmentul”³², justificându-și astfel acțiunile politice. Pe parcursul domniei sale, Sturdza avea să urmărească două obiective majore: extinderea propriilor atribuții asupra puterii și menținerea unor relații bune cu puterea protectoare. Ambele l-au pus într-un conflict iminent cu boierii³³. Se observă raporturile de colaborare sau de sfidare a puterii protectoare, mai ales în momentele în care i-a sfidat pe consulii care au trecut prin Iași, dar, totuși nu a fost depus din funcție, nici în momentul în care se aliase planurilor lui Ion Câmpineanu.

În septembrie 1837, Mihai Sturdza solicitase cancelarului Nesselrode de a fi primit de către împăratul Rusiei la reședința sa de vară din Crimeea. Din Odessa, contele de Nesselrode îi scria domnului Moldovei, exprimându-și regretul de a nu putea fi primit pentru a depune omagiu împăratului rus. Evident, țarul evitase să-l primească pe domnul moldovean, căci nu-l considera un adevărat conducător de stat, ci un simplu administrator.³⁴

În 1840 la Iași, Mihail Kogălniceanu, unul dintre viitorii frunțași ai generației pașoptiste, publica prima revistă națională *Dacia literară*. Cum era de așteptat, această revistă s-a dovedit a nu fi pe placul puterii protectoare care dorea încorporarea celor două provincii românești în Imperiu Rus.

Consulul de la Iași se arăta nemulțumit până și de analiza călătoriei prințului Demidoff în Principate, nemaivorbind de ideile exprimate de Vasile Alecsandri. Consulul credea că slăvirea lui Alexandru cel Bun era o ironie la conjunctura politică a momentului. Fără a primi o interdicție oficială, Kogălniceanu a primit explicația că Rusia se simțea lezată și amenințată în ordinele și reglementările sale, și astfel prima încercare, ce expunea nobilul program al liderului unei gene-

³⁰ *Situation politique de l'Orient. Les trois empires* în „Le Correspondant”, tom XXIV, 1849, Paris, p. 203.

³¹ G. Le Cler, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être*, Paris, 1856, p. 326.

³² Mihai Răzvan-Ungureanu, *Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești din vremea lui Mihai Sturdza. Serbările instalării la putere (1834)*, în „Arhiva Genealogică”, 1994, nr. 3-4, p. 300.

³³ С. Н. Палаузов, *Румынская господарства Валахия и Молдавия в историко политическом отношении*, Санкт Петербург, 1859, p. 229.

³⁴ *Ibidem*.

rații moldovenești, a cărui operă a fost utilă curentului cultural și politic al întregii Româнии, a trebuit să fie întreruptă³⁵.

În Moldova, persecutarea românilor se făcea în stilul tipic rusesc de a lovi adversarii pe la spate. Consulul Kotzebue a sugerat destituirea profesorului Lăzărescu de la Academia Mihăileană. Acesta a fost destituit pentru că un călugăr rus îi raportase consulului că, ascultând de la ferestrele sale, îl auzise enunțând idei liberale. Cuvântul progres era proscris din vocabular. După ce a plecat în exil, Mihail Sturdza avea să explice de ce a neglijat învățământul: „Știu bine că este așa, și intenția mea, de îndată ce m-am numit Domn, aceasta a fost, dar, din loc ce am văzut că nu le place Rușilor. Rușii vroiau să facă și în țara noastră ca la ei, unde școlile sunt o fanfaronadă și o pospăială pentru ochii străinilor și unde se cheltuiesc bani nu ca să învețe carte și să se lumineze poporul, ci ca să nu învețe”³⁶.

Un interes aparte îl reprezintă viziunea pe care domnul Mihail Sturdza privind evenimentele din 1848 din 27-29 martie 1848, opinie relatată în ample raporturi diplomatice, adresate cancelarului Karl Nesselrode în care, printre alte lucruri, critica comportamentul inadecvat al consulului rus în timpul evenimentelor din martie 1848, considerând că nu a primit sprijin suficient din partea acestuia la mișcarea de reprimare a mișcării din Moldova. El a încercat prin aceasta să se sustragă de la controlul puterii protectoare, manifestând o oarecare independență. Din această cauză puterea protectoare îl trimite în Moldova pe Alexandr Osipovici Duhamel, care „era un personaj important cu titlul de comisar împărătesc extraordinar al Curții protectoare”³⁷, cu sarcina de a-i superviza pe cei doi domnitori români³⁸. Se spunea despre Duhamel că avea „misiunea de a-l face pe Vodă să intre în legalitate”³⁹. Trimiterea lui Duhamel în capitala Moldovei demonstrează încă odată că Rusia urmărea cu atenție acțiunile domnului moldovean, pentru a nu-i permite acestuia să iasă de sub umbrela protectoratului rus. Pe de altă parte, Mihail Sturdza era prețuit și apreciat de înalții oficiali ruși.

Opoziția împotriva domnitorului Mihail Sturdza lua amploare. Într-un raport din 25 martie 1849, înaintat lui Nesselrode, Tumanski comunica despre apelurile insistente ale boierilor de a-l destitui pe domnul Moldovei. La ultima întrevedere pe care consulul rus o avuse cu prințul Sturdza, acesta din urmă declarase că nu ține absolut deloc la poziția sa „de care este complet dezgustat”, și că nimic nu i se pare mai potrivit decât să revină la viața simplă de persoană par-

³⁵ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 72.

³⁶ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea. Ștefan Dăscălescu*, în AARMSI, s. III, t. XIII, p. 40.

³⁷ George Sion, *Suvenire contemporane*, București, 2000, p. 156.

³⁸ K. Nesselrode către K. Kotzebue, 1 aprilie 1848, Petersburg, în: Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române: Documente inedite din arhivele rusești*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 29.

³⁹ George Sion, *op. cit.*, p. 156-157.

ticulară⁴⁰. Ulterior, în preajma sărbătorilor de Paști, opoziția boierească a adoptat o poziție mai conciliatoare în așteptarea apropiatei destituiri a lui Mihail Sturdza.

În această perioadă, însă, Rusia era mult mai preocupată de a convinge Poarta să încheie o convenție în privința Principatelor. Poarta a fost nevoită să cedeze presiunilor țarului, care propuse o ocupație comună pe timp de șapte ani și încheierea unei convenții. Cu toate că a întâmpinat opoziție din partea demnitarilor Imperiului Otoman, precum și a ambasadurilor Angliei și Franței, Sublima Poartă a fost convinsă de către ambasadorul Rusiei la Constantinopol să încheie o înțelegere la sfârșitul lunii martie 1849. Din partea Rusiei a sosit în luna aprilie la Constantinopol generalul P. H. Grabbe, spre a determina semnarea Convenției la Balta-Liman în ziua de 1 mai 1849. Convenția prevedea ca domnii aleși până acum pe viață să fie numiți pe termen de șapte ani de către sultan, cu asentimentul țarului⁴¹. O armată ruso-turcă de 35 000 de oameni trebuia să ocupe Principatele, până când spiritele se vor calma, urmând ca mai apoi aceasta să se reducă la 10000 de oameni. Aceste trupe urmau să părăsească Principatele, după „desăvârșita lor organizare”. Până atunci un comisar rus și unul turc vor superviza situația din Principate, având misiunea de a oferi consiliere „ori de câte ori vor remarca unele abuzuri grave sau vreo măsură dăunătoare liniștei țării”⁴². Poarta a procedat astfel, deoarece, pe de o parte, se temea de Rusia, iar pe de altă parte, din cauza interesului scăzut al puterilor apusene pentru soluționarea problemei Principatelor. Prin încheierea convenției de la Balta – Liman, Poarta mergea fără voie „spre însăși a ei dărăpănare, spre însuși a ei risipă”⁴³. Prin semnarea acestei convenții, Poarta întărea, fără să-și dea seama, și mai mult influența Rusiei în Principate. Prevederile sale erau dezastruoase pentru Principate, dar în același timp știrbea și din prestigiul Porții.

La 13 mai 1848 generalul Duhamel îl informa pe Nesselrode că i-a comunicat domnului moldovean Mihai Sturdza că a sosit momentul ca să-și dea demisia. Prințul i s-a adresat generalului rus, cerându-i permisiunea de a se întoarce în Basarabia în momentul în care demisia sa va fi acceptată de Rusia⁴⁴. Duhamel i-a cerut cancelarului Nesselrode să dispună ca lui Mihail Sturdza să nu i se creeze obstacole pentru a sosi în Basarabia.

În 1849 Mihail Sturdza părăsește tronul Moldovei și cere permisiunea de a pleca în Basarabia.

Summary

Michael Sturdza was neither just an instrument of Russian policy in the Principalities, nor a governor of a simple Russian guberniya he administrated. Nor was he

⁴⁰ Th. Tumansky către K. Nesselrode, 25 martie 1849, Iași, în Ion Varta, *op. cit.*, p. 458.

⁴¹ Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României*, I, București, 1977, pp. 188-190.

⁴² *Ibidem*, p. 189.

⁴³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, XII, Iași, 1896, p. 416.

⁴⁴ Al. Duhamel către Nesselrode, 13 mai 1849, București, în Ion Varta, *op. cit.*, p. 476.

treated from this position. Russia had created sufficient means, especially through Russian consuls and the Intelligence Service to be able to exercise control over the Principalities. Prince Mihail Sturdza knew how to handle tactfully the support of the Protective Power to create his political ascendancy in Moldova, counting from the beginning on the capitulations with the Porte.

Close cooperation with Tsarist authorities since the aftermath of the revolution led by Tudor Vladimirescu, services to Russia in the war against the Ottoman Empire in the years 1828-1829, personal contribution to the development of the Organic Regulation represented sufficient evidence for the Protective Power on the loyalty of Mihail Sturdza to the Court of St. Petersburg.

Thanks to its qualities as a diplomat, Mihail Sturdza stood on the throne of Moldavia for 15 years. Revolution of 1848-1849 was fatal to him, grievances against him multiplied, he was dismissed and had to leave Bessarabia

Andrei Emilciuc*

EXTINDEREA ÎN BASARABIA A SISTEMULUI RUS DE ASIGURARE A SECURITĂȚII ALIMENTARE A POPULAȚIEI (ANII '30-'40 AI SECOLULUI AL XIX-LEA)

O atenție specială în cercetarea procesului de integrare a Basarabiei în sistemul pieții ruse urmează a fi acordată reglementărilor tarifare și normelor comercial-vamale existente în Imperiul Rus și răspândirea acestora în provincie. Realizarea și etapele acestui proces pot fi urmărite în detaliu mai ales când vine vorba despre cereale. Vorbind la general, în perioada dintre medieval și modern, politica comercială caracterizează, în linii majore, evoluția gândirii economice în conștientizarea necesității transformărilor structurale a vechiului sistem social-economic și politic, precum și nivelul maturizării relațiilor capitaliste într-o anumită regiune sau entitate statală. Importanța cerealelor în alimentarea populației a determinat o trecere tardivă la principiile capitaliste de organizare a comerțului cu aceste produse nu doar în Rusia, ci și în restul statelor de pe Vechiul Continent. Slăbiciunile sistemului erau vizibile chiar și la cele mai mici perturbări, provocând falimentul piețelor interne de cereale în curs de formare. În aceste condiții, guvernele statelor europene erau nevoite să preia sarcina de reglementare a comerțului cu cereale, atât pe plan intern, cât și extern. Însă această intervenție contravenea procesului legitim de răspândire a relațiilor capitaliste și al afirmării burgheziei în ierarhia decizională.

În acest context, în statele vest-europene, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, încep a se impune ideile privind necesitatea liberalizării comerțului cu cereale. Corelarea acestor idei a fost fundamentată într-o teorie economică solidă de către fiziocrații francezi. De altfel, Franța a devenit centrul intelectual al dezbaterilor anti-regulatorii și o arenă majoră pentru reformă, mai ales că piața internă era supra-reglementată¹. Pe prim-plan s-au ridicat reformele inițiate de ministrul finanțelor A.R. Jacques Turgot (1774-1776), fiziocrat ale cărui viziuni economice au fost publicate la Paris în mai multe ediții². După cum arată istoricii ca G.E. Afanasiev³ și Yves Charbit⁴, implementarea conceptelor fiziocraților s-a dovedit a fi falimentară, Franța reprezentând exemplul clasic al

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

¹ Gaudemet E. *Labbé Galiani et la question du commerce des blés à la fin du règne de Louis XV*. Ed. A. Rousseau, 1899. 234 p.

² *Oeuvres de Turgot*. Tome Premier. Deuxième édition – Paris, 1844.

³ Афанасьев Г.Е., *Условия хлебной торговли во Франции в XVIII веке*. – Одесса, 1892, с.129-142, 432-449.

⁴ Charbit Y., *The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy*. În: *Population*, Vol. 57, No. 6. (Nov. - Dec., 2002), pp. 855-883.

vulnerabilității reformelor în fața nemulțumirilor populare, provocate de creșterile neprevăzute ale prețurilor.

Politica reglementării stricte a comerțului cu cereale în perioada abordată, menită să asigure protecția producătorilor agricoli și consumatorilor interni prin menținerea unui preț stabil la pâine, a întârziat substanțial lichidarea ultimelor elemente medievale din sistemul comerțului european cu cereale. Problemele legate de intervenția statului în comerțul cu cereale au căpătat o largă dezbateră pe tot continentul european. Actualmente, intervenția statului în comerțul cu cereale în Europa secolelor XVIII-XIX a căpătat o perspectivă sintetică și teoretică. Cercetătorul suedez K.G. Persson, unul dintre cei mai importanți specialiști în această problemă, evidențiază un șir de varietăți ale răspunsului instituțional la posibilele falimente ale piețelor interne de cereale: reguli privind transparența tranzacțiilor, măsuri împotriva coluziunii, stimularea competiției, impunerea publică a stabilității prețului prin acordarea de subsidii, gestionarea cererii și ofertei prin facilități și restricții (prețuri diferențiate, grânare publice, subsidii pentru grânările private, micșorarea dependenței de import – autarhie, asumarea riscurilor între consumatori și producători prin reglementări la importul – exportul cerealelor)⁵. Deducem, deci, că în perioada abordată un rol-cheie în formarea pieței interne ruse și integrarea acesteia în sistemul comerțului european cu cereale a revenit acelor legi și dispoziții, care erau menite să asigure securitatea alimentară a populației și să promoveze interesele economice ale statului. Măsurile adoptate ținteau să reglementeze cu strictețe comerțul intern și extern cu cereale, dar au devenit un adevărat impediment în dezvoltarea pe baze capitaliste a sistemului în întregime. De cele mai dese ori, aceste politici s-au dovedit a fi falimentare, deoarece încercau să satisfacă mai multe interese, deseori diametral opuse.

Calculule noastre arată că în perioada 1826-1850, în Rusia au fost emise 15 legi ce au vizat diferite aspecte privind exportul cerealelor peste hotare (spre comparație, 23 – în perioada 1776-1800 și 36 – în perioada 1801-1825), 129 de legi ce au vizat organizarea și gestionarea magaziilor de rezervă pentru cereale (spre comparație, 41 – în perioada 1776-1800 și 71 – în perioada 1801-1825), 18 legi ce au vizat facilitarea importului de cereale în anii cu recolte proaste și 26 de legi ce au vizat alte aspecte aferente (10 – în perioada 1776-1800 și 15 – în perioada 1801-1825)⁶. Urmează a fi luate în calcul și dispozițiile organelor de decizie de rang gubernial sau județean, cu mult mai multe și frecvente, dar și mai greu de depistat și cercetat. B.N. Mironov subliniază că, până la 1762, exportul cerealelor se realiza sub control guvernamental și depindea de prețul de

⁵ Persson K.G., *Grain Markets in Europe, 1500-1900. Integration and Deregulation*. – Cambridge, 1999, p. 74.

⁶ În acest sens a se vedea Emilciuc A., *Exportul de cereale în politica comercial-vamală a Imperiului Rus (1797-1850)*, în *Studia Universitatis*. Seria „Științe umanistice”. Anul II. Nr. 10 (20), Chișinău, 2008, p. 13-20.

pe piața internă, dar abia din anii '90 ai secolului al XVIII-lea începe o creștere sistematică a exporturilor de grâne, chiar dacă diverse interdicții au continuat să fie impuse în dependență de evoluția prețului pe piața internă, mai ales la nivel gubernial⁷.

Principalele trei obiective pe care le urmărea guvernul rus erau: asigurarea securității alimentare a populației, menținerea unui preț adecvat la cereale, precum și apărarea și promovarea intereselor marilor moșieri, în calitate de mari producători agricoli. B.N. Mironov constată că fluctuația prețurilor la cereale pe piața internă a determinat guvernul rus să intervină prin măsuri directe stabilizatoare atât pentru producători, cât și pentru consumatori. În 1838-1839 a activat chiar un comitet instituit prin ukaz imperial pentru găsirea soluțiilor împotriva micșorării sau măririi excesive a prețurilor la cereale⁸. L.V. Milov considera că prețurile scăzute din Rusia erau rezultatul orientării slabe a producției de cereale spre piață, iar prețul producției excedente necesităților de consum nu se forma în baza costurilor de producție. Această circumstanță a servit drept punct de pornire, în opinia autorului, pentru implicarea negustorilor și a capitalului comercial în această sferă de schimb, care a produs distorsiuni importante și de lungă durată în sfera acțiunii legii costului⁹.

Asigurarea cu cereale a locuitorilor ruși de agricultură și menținerea prețurilor optimele și pentru producători, și pentru consumatori la produsele de panificație au devenit obiective stringente ale politicii guvernamentale în mai toate statele europene. Politica acestora în domeniul comerțului cu cereale a urmat căi aproape similare și a marcat tendințele evolutive ale sistemului comerțului cu cereale în Europa. Reformarea legislației din domeniul comerțului cu cereale în Europa a decurs, potrivit economistului K.G. Persson, în trei etape: prima a dus la liberalizarea pieței interne prin autorizarea participării libere la comerțul cu cereale, acordarea dreptului încheierii nerestricționate a contractelor și a creării prețurilor conform principiilor pieței; în a doua etapă au dispărut restricțiile de circumstanță din comerțul extern, iar intervențiile statului au devenit mai transparente și mai predictibile; în cea de a treia etapă, tarifele din comerțul extern au devenit mai puțin protecționiste sau au dispărut complet, iar practica intervenției statului în comerțul cu cereale prin obligativitatea predării unor cantități însemnate de cereale în grânarele publice a fost abandonată¹⁰.

Perioada abordată în acest articol coincide cu a doua etapă definită de economistul K.G. Persson. În această perioadă, o piedică serioasă în dezvoltarea comerțului extern cu cereale o reprezenta obligația predării unor cantități însemnate ale acestora în grânarele publice, denumite de legiuitorul rus – magazii de

⁷ Mironov B.N., *Grain Trade*. In: *Encyclopedia of Russian History*, vol. 2, New York, 2004, p. 594.

⁸ Миронов Б.Н., *Внутренний рынок России во второй половине XVIII – первой половине XIX в.*, с. 6-7.

⁹ Милов Л., *Парадокс хлебных цен и характер аграрного рынка в России XIX в.*, с. 48.

¹⁰ Persson. K.G., *Grain Markets in Europe, 1500-1900. Integration and Deregulation*.—Cambridge, 1999, p. 137.

rezervă. În 1830, astfel de magazine existau în 42 de gubernii, iar cantitatea totală ce urma să ajungă în acestea depășea 15 milioane de cetverturi. În Basarabia, doar în localitățile de stat fuseseră instituite astfel de magazine. Acest lucru a fost prevăzut prin decizia Comitetului de Miniștri cu privire la instituirea în localitățile de stat din Basarabia a administrațiilor de voloste, care a fost aprobată de împărat la 30 iunie 1826¹¹. Anume acest organ urma să supravegheze buna funcționarea a magaziiilor de rezervă în conformitate cu legislația existentă, iar eliberarea cerealelor nevoiașilor, urma să se realizeze doar cu permisiunea autorităților fiscale¹².

La 7 aprilie 1831, când au fost adoptate noi reglementări în aceasta privință, s-a prevăzut ca magazine de rezervă să fie instituite și în gubernia Herson¹³, însă, nu și în Basarabia. Faptul că nu exista obligația predării a unei părți considerabile a producției anuale de cereale, evident, favoriza dezvoltarea exportului acestora peste hotare. Însă, din cauza recoltelor proaste pe parcursul a câțiva ani la rând (1832-1834), care au determinat o insuficiență acută în alimentarea populației din regiunile sudice ale imperiului, problema instituirii magaziiilor de rezervă și în Basarabia a intrat în discuție. Din raportul cancelariei guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei către ministrul de interne în legătură cu situația creată aflăm că în anul 1825 administrația locală din Basarabia a emis o dispoziție privind implementarea ucazului imperial din 15 aprilie 1822 referitor la instituirea magaziiilor de rezervă pentru cereale. Însă *Comisia alimentară*, care urma să supravegheze acest lucru, nici măcar nu s-a întrunit. Prin *Regulamentul de organizare a provinciei Basarabia* din 1828, s-a prevăzut ca asigurarea securității alimentare a populației să intre în sarcina Consiliului Regional al Basarabiei. Dar această instituție a constatat existența problemei doar după ce devenise clar că recolta anului 1832 fusese compromisă de condițiile meteorologice nefaste. La demersul *Consiliului*, la 27 iunie 1832, a avut loc prima ședință a *Comisiei alimentare*, la care s-a pus în discuție instituirea în Basarabia a magaziiilor de rezervă pentru cereale. Comisia a ajuns la concluzia că solicitarea Consiliului Regional în această privință nu poate fi satisfăcută, deoarece ucazul din 14 aprilie 1822 preciza expres că prevederile sale nu se referă la Basarabia. În virtutea acestui fapt, Consiliul Regional din Basarabia a fost nevoit să solicite adoptarea cât mai urgentă, la nivel înalt, a unor prevederi legale pentru instituirea în provincie, după exemplul guberniilor interne ruse, a magaziiilor de rezervă, care să prevină pe viitor foametea în rândul populației în caz de recolte proaste¹⁴.

În acele condiții, în *Regulamentul* din 24 ianuarie 1834, ce viza *situația țăranilor sau agricultorilor liberi* din Basarabia, s-a prevăzut „pentru prevenirea insuficienței de cereale, cauzate de recoltele proaste” instituirea în volostele

¹¹ Полное собрание законов Российской империи (în continuare ПСЗРИ), (собрание II), том I, с 12 декабря 1825 по 1827, СПб, 1830, №444, с. 656.

¹² ПСЗРИ, (собрание II), том I, с 12 декабря 1825 по 1827, СПб, 1830, №444, с. 660.

¹³ Зябловский Е.Ф., *Российская статистика*. Часть II. Издание второе. – СПб., 1842, с. 16.

¹⁴ ANRM. F. 3, inv. 2, d. 35. f. 63, 89-89v.

locuite de țărani a magaziiilor de rezervă a cerealelor¹⁵. Guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei urma să desemneze localitățile în care funcționarea magaziiilor era mai comodă. Buna funcționare a magaziiilor era pusă în prerogativele șefului de *voloste* și a asesorilor bătrâni din Adunarea de *voloste*. Tot ei erau desemnați să aleagă supraveghetorii magaziiilor. Anual, după finisarea recoltării, de pe fiecare suflet de sex masculin urma să se perceapă câte jumătate de *cetveric* de grâu sau secară și jumătate de *gariță* de orz, ovăz, porumb sau mie, în dependență de unde și ce se recolta. Eliberarea cerealelor cu împrumut se admitea doar cu acordul locuitorilor localității, cu aprobarea Administrației de *voloste*. Mareșalii nobilimii urmau să țină sub control împrăștierea anuală a rezervelor pentru a preveni deteriorarea acestora¹⁶. Totuși implementarea imediată a prevederilor în cauză nu era posibilă în condițiile în care cerealele recoltate în anii 1832-1834 erau insuficiente chiar și pentru alimentația curentă a populației.

Abia după ce au fost surmontate consecințele nefaste ale acestor ani dezastuoși pentru agricultură, la 16 ianuarie 1836, împăratul a aprobat propunerile Cabinetului de Miniștri privind extinderea asupra tuturor localităților Basarabiei a termenului de patru ani pentru instituirea magaziiilor de rezervă pentru cereale¹⁷. Astfel, până în anul 1840, Basarabia urma să fie inclusă definitiv în sistemul existent în cuprinsul imperiului *pentru asigurarea alimentară a populației*, în conformitate cu prevederile Regulamentului din 5 iulie 1834¹⁸. În pofida acestui fapt, măsurile întreprinse de guvernul rus ca urmare a recoltelor proaste din anii 1832-1834 în vederea întăririi sistemului în cauză se vor dovedi insuficiente, iar recoltele proaste din anii 1839-1840 vor scoate la iveală noi puncte slabe în buna funcționare a acestuia.

În acest context, la 2 octombrie 1840, ministrul de interne, contele A.G. Stroganov, îi adresa guvernatorului civil al Basarabiei o circulară secretă. Ministrul îi scria că, potrivit datelor primite, prețul la cereale a crescut în unele gubernii și orașe „peste măsură”. Potrivit opiniei demnitarului rus, creșterea era, pe de o parte, rezultatul recoltelor proaste la cereale din anii 1839-1840, iar pe de alta, rezultatul activității speculatorilor care achiziționau cereale și le comercializau la prețuri de două-trei ori mai mari. Însă, sublinia general-adjutantul A.G. Stroganov, în virtutea legislației existente, orice interdicții în privința libertății comercializării cerealelor nu puteau fi impuse prin dispoziții publice. De aceea, în virtutea dispoziției secrete a împăratului, ministrul solicita guvernatorului să-l informeze despre cazurile unor tranzacții și înțelegeri „rău-intenționate” între agricultori și negustori, care aveau drept scop creșterea prețurilor la cereale, precum și să întreprindă acțiuni în vederea contracarării acestora. Persoanele

¹⁵ ПСЗРИ, (собрание II), том IX, 1834, отделение 1. СПб., 1835, № 6739, с. 78.

¹⁶ ПСЗРИ, (собрание II), том IX, 1834, отделение 1. СПб., 1835, № 6739, с. 78-79.

¹⁷ ПСЗРИ, (собрание II), том XI, 1836, отделение 1. СПб., 1837, № 8782, с. 53.

¹⁸ ПСЗРИ, (собрание II), том XI, 1836, отделение 1. СПб., 1837, № 8782, с. 53.

găsite „vinovate” urmau a fi judecate în conformitate cu articolul 404 a volumului 13 al Codului de legi în domeniul alimentării publice. În cazul în care negustori măreau prețul „fără temei și cauze întemeiate”, guvernatorul era instruit să acționeze informal, prin „sugestii”, utilizând propriile mijloace de presiune, sau cele ale mareșalilor județeni ale nobilimii, ai capilor orașelor sau a „altor persoane de încredere”. Ministrul de interne aducea și cu un exemplu în acest sens. Astfel, în anumite gubernii, în localitățile unde se înregistra acest fenomen, prin contribuția „la invitația guvernatorilor” a comunității negustorilor sau a unor persoane particulare, au fost achiziționate din alte regiuni cantități importante de cereale, care, transportate în localitățile cu pricina, fuseseră comercializate cu un adaos comercial minim, necesar doar pentru acoperirea cheltuielilor aferente, astfel reușindu-se a se stopa creșterea prețului¹⁹. La aceeași dată, contele A.G. Stroganov semna și o circulară pe numele mareșalului nobilimii din Basarabia, în care-i solicita să acorde toată asistența guvernatorului civil în problema în cauză²⁰. La 7 octombrie 1840 Departamentul gospodăresc remitea mareșalului nobilimii din Basarabia circulara, alăturând două exemplare a circularei remise guvernatorului²¹, pentru ca la 29 octombrie acesta din urmă, în scrisoarea de răspuns, să informeze despre primirea circularei și adoptarea tuturor măsurilor necesare în vederea realizării prevederilor acesteia²².

Recoltele proaste din anii 1833-1834, dar mai ales cele din anii 1839-1840 au determinat guvernul rus să caute și alte soluții de prevenire a foametei în astfel de ani. În condițiile în care cerealele devin tot mai solicitate pe piața externă, iar conform legilor în vigoare exportul acestora nu putea fi împiedicat²³, guvernul a venit cu ideea să asigure securitatea alimentară a populației în anii cu recolte proaste prin răspândirea cultivării cartofului. Ca urmare a propunerilor miniștrilor de resort, la 8 august 1840, împăratul a dispus ministrului Domeniilor Statului să adopte unele măsuri de încurajare a extinderii suprafețelor plantate cu cartofi. Pentru o strictă supraveghere a implementării dispoziției sale, Nicolai I dispune la 3 decembrie 1840 să fie dusă evidența cantităților plantate și recoltate atât de pe proprietățile aflate în administrarea ministerului, cât și de pe cele private, precum și includerea acestor date în rapoartele anuale prezentate împăratului de către guvernatori. Prin ucazul Senatului din 19 august 1841, adoptat ca urmare a dispozițiilor împăratului din 9 și 30 iunie, acei țărani de stat care refuzau să cultive cartofi în gospodăriile proprii, în conformitate cu dispoziția împăratului din 8 august 1840, urmau a fi pedepsiți: cei apți urmau a fi recrutați, iar cei inapți – a fi trimiși pe o anumită perioadă la munca de șerbi²⁴.

¹⁹ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1026, f. 2.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ În acest sens a se vedea Emilciuc A., *Exportul de cereale în politica comercial-vamală a Imperiului Rus (1797-1850)*, în *Studia Universitatis*. Seria „Științe umanistice”. Anul II. Nr. 10 (20), Chișinău, 2008, p. 13-20.

²⁴ ПСЗРИ, Собр. 2, т. XVI, 1841, отд. 1, СПб., 1842, №14823, с. 806.

În contextul dispozițiilor venite de la Sankt Petersburg, cartoful devine o cultură intens promovată de organele administrației provinciale și locale din Basarabia. Guvernatorul militar al Basarabiei, P.I. Fiodorov²⁵, expedia la 20 februarie 1841 în toate organele administrațiilor locale din provincie solicitarea de a veni cu propuneri și măsuri în vederea implementării dispoziției imperiale. Administrația județului Hotin propunea, în această ordine de idei, ca fiecare gospodar din satele moșierești să fie obligat să planteze nu mai puțin de două cetvericuri²⁶ de cartofi pe an. Administrația județului Cahul, în aceeași ordine de idei, considera că urmează a fi stabilită o normă de plantare de două cetverturi de cartofi pe an pentru fiecare familie din satele în care se numărau mai puțin de 100 de gospodării și de patru cetverturi pentru familiile din celelalte localități, menționând că locuitorii județului nu aveau cunoștințe de cultivare a acestei culturi. Propuneri similare au survenit și de la administrațiile altor județe din Basarabia²⁷.

Rezultatele bune obținute din aceste eforturi în majoritatea guberniilor ruse au determinat anularea, în mare parte, a măsurilor de încurajare a cultivării cartofului prin ucazul imperial din 8 mai 1844. Au fost menținute măsurile de premiere doar în guberniile estice în care cartoful nu se răspândise „îndeajuns”, în celelalte gubernii pentru plantarea cartofului urmau a fi premiați doar acei agricultori ce îl *cultivau pe câmpii* și îl foloseau în alimentarea animalelor. În regiunile sudice (cele trei gubernii ale Novorosiei și Basarabia) pământurile comunale urmau a fi însămânțate doar cu porumb, menținându-se premiile pentru cultivarea cartofului pe terenurile individuale²⁸. Drept rezultat, prin circulara din 12 septembrie 1844, mareșalii județeni ai nobilimii primesc de la mareșalul nobilimii din Basarabia dispoziția de a prezenta în special date privitoare la cantitățile de porumb însămânțate și recoltate, cartoful fiind trecut în mod obiectiv pe plan secundar²⁹.

Evident, răspândirea cartofului nu putea soluționa în întregime problemele de sistem existente în acest domeniu. Ca urmare, se va încerca preluarea exemplului european de impunere a unui așa-numit sistem de prețuri medii la cereale, susținut printr-un sistem de subsidii asumate de guvern. În acest context au fost elaborate o serie de proiecte, menirea cărora era menținerea și diminuarea fluctuațiilor anuale a prețurilor la cereale, în rândul cărora s-a

²⁵ General-maiorul P.I. Fiodorov s-a aflat inițial (din 28 august 1834) în funcția de guvernator civil al Basarabiei, iar din 28 ianuarie 1836 și până la 29 mai 1854 în cea de Guvernator militar al Basarabiei, șef al Administrației civile și al Administrației Speciale a orașului Ismail. În text utilizăm formularea simplificată de guvernator militar pentru economisirea spațiului.

²⁶ Cetveric (merka) – măsură de capacitate utilizată în trecut în Rusia pentru produsele solide friabile, egală cu 26,24 litri (a opta parte dintr-un cetvert).

²⁷ Гроссул Я.С., Будак И.Г., *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, с. 267.

²⁸ ПСЗРИ, Собр. 2, т. XIX, 1844, отд. 1, СПб., 1845, №17900, с. 327-328.

²⁹ ANRM, F. 88, inv.1, d. 1028, f. 19.

impus mai ales acela elaborat de S.I. Malițov³⁰. Prima variantă a proiectului său a fost înaintată spre examinare prințului P.G. de Oldenburg, președintele *Societății imperiale economice libere*, al cărui adjutant era, în anul 1841, atunci când statul era în căutarea mijloacelor și metodelor de prevenire a foametei în anii cu recolte proaste. A doua variantă a fost elaborată în anul 1843, atunci când dimpotrivă, recolta foarte bună la cereale a determinat o ieftinire peste măsură a acestora, lucru ce-i pune pe producători într-o situație la fel de dificilă. După ce a examinat cea de-a doua variantă a proiectului, prințul P.G. de Oldenburg a considerat că este destul de elaborat și l-a înaintat în anul 1844 spre examinare membrilor *Societății* și, totodată, Comitetului de Miniștri³¹.

Proiectul avea următoarele premise: 1) Fluctuațiile prețurilor la cereale reprezintă principala cauză de constrângere a tuturor stărilor sociale; 2) Prețurile la cereale se micșorează în Rusia datorită faptului că regiuni întregi ale imperiului au venituri doar din comercializarea cerealelor; 3) Scăderea prețurilor determină comercializarea tuturor cantităților de cereale din localități, de aceea prima recoltă proastă provoacă o creștere exagerată a prețului și implicit foametea; 4) Pentru menținerea prețurilor urmau a se oferi agricultorilor resurse financiare pentru achitarea impozitelor, dar, totodată și păstrarea cerealelor până se iveau condițiile propice de transportare și comercializare la prețuri adecvate³².

Esența proiectului era de a institui un sistem de acordare a creditelor sub gajul cerealelor. Conform prevederilor proiectului în fiecare regiune urmau a fi stabilite prețurile medii la cereale, reieșind din media de preț din ultimii 30 de ani. De la fiecare moșier urmau a fi acceptate doar cantități bine determinate de cereale, direct proporționale cu numărul de suflete recensate pe moșia fiecăruia, în parte. Cantitatea de cereale pentru fiecare suflet urma a fi stabilită în conformitate cu indicii de preț al fiecărei gubernii aparte. Pentru cantitățile de cereale puse în gaj, moșierii urmau să primească nu bani, ci hârtii de valoare de stat. Pentru suma acordată, moșierul trebuia să achite 4% anual până la răscumpărarea întregii cantități de cereale, costul cerealelor fiind asigurat prin gajul întregii moșii. Răscumpărarea cerealelor se admitea în orice timp. Dreptul de a primi cereale în credit urma a fi decis de un comitet alcătuit din guvernatori, mareașalii guberniali și județeni ai nobilimii, și altor autorități guberniale, după necesitate. Corectitudinea tranzacției cădea în responsabilitatea nu doar a moșierilor și moșiilor gajate, dar și în cea a mareașalilor județeni ai nobilimii, și alte persoane alese de nobilime. Eliberarea lichidităților se înfăptuia de organele de asistență socială³³.

³⁰ Миронов Б.Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVIII–XIX вв.). Ленинград: Наука, 1985, с. 7.

³¹ Ходнев А.И. История императорского вольного экономического общества с 1765 до 1865 года. СПб, 1865, с. 80

³² Заблоцкий А.П., Причины колебания цен на хлеб в России, în Отечественные записки, том LII, №5, ч. IV, 1847, с. 16.

³³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1139, f. 3-4.

Analizând prevederile proiectului lui S.I. Malițov, Comitetul de Miniștri a decis expedierea acestuia spre examinare guvernatorilor și mareșalilor dvorenimii de gubernii (provincii). La 25 noiembrie 1844, ca urmare a dispoziției imperiale, Departamentul gospodăresc al Ministerului de Interne expedia proiectul lui S.I. Malițov Consiliului regional și mareșalului nobilimii din Basarabia. Pe lângă proiect, mareșalul nobilimii și Consiliul regional primiră și indicația să analizeze proiectul și să formuleze observații și propuneri proprii până la 1 martie 1845³⁴. La 12 ianuarie 1845, Consiliul Regional din Basarabia a discutat posibilitatea implementării pe teritoriul provinciei a măsurilor propuse în cadrul proiectului de menținere în Rusia a prețurilor medii la cereale³⁵. Consiliul a considerat însă că acestea nu-și aveau rostul, deoarece, fiind o provincie de hotar cu două porturi comerciale – Ismail și Reni și un al treilea – Odesa, aflat la o distanță mică, Basarabia era activ implicată în comerțul de export. În consecință moșierii obțineau constant venituri semnificative și nu erau interesați să-și înmagazineze cerealele în scopuri speculative pentru mai mulți ani, după cum sugera autorul proiectului. În plus, pe de o parte, cerealele din Basarabia nu erau comercializate în guberniile de peste Nistru și deci nu afectau prețul acestora pe plan intern, iar pe de altă parte, prețurile la cereale în provincie erau determinate de cererea din statele europene, și nu de tendințele interne³⁶. Decizia sa din 19 ianuarie 1845 Consiliul o justifică prin faptul că, în primul rând, în Basarabia, cu excepția țăranilor de stat și unui mic număr de țigani, nu existau țărani șerbi, majoritatea agricultorilor fiind țărani liberi, care lucrau propriile loturi sau cele arendate de la moșierii sau mănăstiri. Aceștia erau independenți de moșieri, achitau impozitele de sine stătător, îndeplineau prestațiile și se alimentau. Pentru pământurile pe care le arendau de la moșieri, fie în baza unui contract benevol, sau a unui contract normal, executau lucrări suplimentare. Anual, în vederea asigurării securității alimentare în anii cu recolte proaste, se aflau în magazinele de rezervă din provincie 86 mii de cetverturi de cereale. În plus, contrar accentului pus în proiect pe secară, țăranii din Basarabia preferau să cultive porumb, întrucât acesta avea o productivitate mai mare și constituia un aliment sățios și sănătos, servind drept hrană nu doar pentru oameni ci și pentru animalele de pe lângă casă. În fine, Basarabia reprezenta o provincie de hotar, având posibilități largi de comercializare a cerealelor peste hotare, de aceea nici chiar în anii cu recolte din belșug prețul cerealelor nu scădea în măsura în care să-i sărăcească pe agricultori. În concluzie, în opinia Consiliului, adoptarea proiectului în forma sa deplină în Basarabia nu-și avea rostul. O copie a deciziei urma a fi expediată Cancelariei guvernatorului militar al Basarabiei, ca răspuns la demersul acestuia sub nr. 12396³⁷.

³⁴ *Ibidem*, f. 1.

³⁵ *Ibidem*, F. 3, inv. 2, d. 343, f. 1

³⁶ *Ibidem*, f. 26 verso.

³⁷ *Ibidem*, F. 88, inv. 1, d. 1139, f. 17-18.

Nici mareșalul nu avea o poziție pozitivă asupra proiectului. Dar pentru a-și argumenta poziția, acesta a solicitat poziția Consiliului Suprem al Basarabiei, care i-a expediat în acest sens o copie a deciziei sale din 19 ianuarie 1845. Este necesar de menționat faptul că din start poziția administrației provinciale a Basarabiei conținea și o notă cu observații la proiect, despre care Ministrul de Interne sugera a se face abstracție. Aceste observații sugerau că în anumite gubernii prețurile calculate din media pe 30 de ani puteau fi mai ridicate decât cele obișnuite. În condițiile în care recoltele mai mulți ani la rând se întâmplau a fi bune, moșierii puteau gaja cerealele la un preț mai favorabil decât cel de vânzare, fără a se preocupa de răscumpărarea lor, întru-cât proiectul nu specifica un termen limită de răscumpărare, mai ales că cu trecerea timpului cerealele aveau specificul de a se deteriora. În același timp, în anii cu recolte proaste, când prețurile la acestea erau înalte, nici un moșier nu avea să fie dispus a-și gaja cerealele. Astfel, creditele acordate prin acest proiect de lege urmau, în opinia autorului observațiilor, să fie benefice mai degrabă speculatorilor, decât proprietarilor³⁸.

În cele din urmă, mareșalul nobilimii nu expediasă în timp observațiile sale în privința proiectului. La 14 martie 1845 ministrul Afacerilor de Interne L.A. Perovski îi adresa mareșalului nobilimii din Basarabia o notă prin care îl informa că nu a primit în termenul prescris raportul privind proiectul de lege de menținere a prețurilor medii la cereale și îi solicita expedierea de urgență a acestuia prin estafetă din bani proprii³⁹. La 20 martie mareșalul nobilimii este nevoit să expedieze lui L.A. Perovski raportul solicitat, în care în mare parte relua ideile expuse în decizia Consiliul regional, iar întârzierea o justifica prin necesitatea discutării proiectului cu fiecare mareșal județean în parte⁴⁰.

Pe lângă aceste expuneri oficiale asupra proiectului, *Societatea imperială economică liberă* a decis că până a se expune pe marginea lui, să analizeze și opiniile neoficiale ale moșierilor din toate colțurile imperiului. În acest sens, la începutul anului 1845 proiectul a fost publicat împreună cu observațiile și obiecțiile deja expuse și expediat prin circulară prin intermediul organelor regionale către marii proprietari funciari din toate guberniile. Totodată, mai multe persoane cu înalte funcții în stat au ținut să formuleze opinii personale pe seama proiectului. Astfel, ministrul domeniilor statului, contele P.D. Kiselev, a fost printre primii care a răspuns apelului *Societății*⁴¹. F.A. Durasov, înalt demnitar pe lângă Senatul rus⁴², profund inspirat din ideile proiectului lui S.I. Malițov, și-a exprimat poziția, elaborând în anul 1845 un proiect propriu. Potrivit acestuia,

³⁸ *Ibidem*, f. 15 – 15 verso.

³⁹ *Ibidem*, f. 19.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 19.

⁴¹ Ходнев А.И., *История императорского вольного экономического общества с 1765 до 1865 года*. СПб, 1865, с. 81.

⁴² Din anul 1848 – senator rus.

moșierii urmau să-și comercializeze cerealele statului pentru necesitățile armatei și flotei, la prețul mediu pe ultimii 12 sau 24 de ani. Statul, în schimb, trebuia să aloce câteva milioane de ruble ce să servească pentru instituirea unor bănci de creditare a dvorenimii⁴³.

Până la urmă, proiectul lui S.I. Malițov nu a trecut examenul sistemului birocratic rus⁴⁴, dar, cu siguranță, a lăsat o impresie puternică asupra gândirii economice ruse a timpului. În cadrul *Societății imperiale economice libere* a fost alcătuit un comitet special care urma să analizeze toate opiniile pe seama proiectului, care a elaborat și publicat în 1847 un volum dedicat în întregime acestei probleme⁴⁵. Vice-președintele *Societății*, principele V.V. Dolgorukov, a tipărit el însuși o broșură cu opiniile proprii pe seama proiectului⁴⁶. Profesorul Universității din Sankt Petersburg și membrul activ al *Societății imperiale economice libere* I. Gorlov, scria în bine-cunoscuta sa lucrare consacrată analizei statisticii economice a Rusiei, ce vedea lumina tiparului în 1849, că deși nu este de acord în privința felului cum trebuie instituit, sistemul creditului rural propus de S.I. Malițov era foarte bun. Și, cu toate că în opinia sa sistemul creditul rural putea avea „în cel mai bun caz o însemnătate provincială sau gubernială, neputând să corespundă intereselor generale ale statului, el merită o atenție deosebită”⁴⁷.

Insuccesul acestuia, dar și a altor proiecte, a determinat în anii ce au urmat o presiune constantă a autorităților imperiale asupra celor regionale în privința controlului comerțului cu cereale. Potrivit demnitarilor ruși, profiturile mari rezultate din comerțul cu cereale îi făceau pe moșierii din Basarabia și din alte regiuni să negligeze orice măsuri de precauție. La 8 martie 1847, la dispoziția împăratului Nikolai I, ministrul afacerilor interne L.A. Perovski îi scria guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei că viceguvernatorul Basarabiei i-a raportat ministrului de finanțe despre posibilitatea izbucnirii în Basarabia a foametei, dacă recolta din acel an ar fi fost compromisă ne semnificativ, deoarece mulți moșieri și proprietari, din diferite considerente, au comercializat la Odessa aproape tot grâul recoltat, având în vedere cererea înaltă existentă pe piața externă. Se propunea să fie interzis exportul cerealelor peste hotarele Basarabiei. Ca urmare a acestui raport, la 7 martie 1847, împăratul a dispus să fie luate cele mai stricte măsuri pentru suplinirea magaziiilor de rezervă sătești, impunerea interdicțiilor la export până la umplerea magaziiilor. În consecință, L.A. Perovski îi cerea în

⁴³ *Отечественный записки. Учено-литературный журнал*, том XL, СПб, 1845, Библиографическая хроника, с. 64.

⁴⁴ Миронов Б.Н., *Хлебные цены в России за два столетия (XVIII–XIX вв.)*. Ленинград: Наука, 1985, с. 7.

⁴⁵ Ходнев А.И., *История императорского вольного экономического общества с 1765 до 1865 года*. СПб, 1865, с. 82

⁴⁶ Ibidem, p. 81.

⁴⁷ Горлов И., *Обозрение экономической статистики России*. СПб.: тип. Имп. Акад. наук, 1849, с. 163.

mod secret informații lui M.S. Voronțov, dacă situația creată în Basarabia într-adevăr impuneau astfel de măsuri⁴⁸.

În baza analizei surselor documentare de arhivă și a analizelor istoriografice, putem afirma că procesul de includere a Basarabiei în sistemul de asigurare a securității alimentare a populației s-a realizat în '30-'40 ai secolului al XIX-lea. Chiar dacă recoltele proaste din anii 1832-1834 și 1839-1840 nu au afectat provincia atât de grav precum regiunile de la est de Nistru, guvernul rus a considerat necesar a extinde măsurile restrictive și asupra Basarabiei. Dar pentru provincia dintre Prut și Nistru aceste măsuri nu erau tocmai justificate. Astfel, în Basarabia, fenomenul lipsei totale a cerealelor pentru consumul curent nu era la fel de actual precum în alte regiuni ruse, unde proprietatea moșierească era primară. Problema foametei în guberniile interne ruse era determinată de faptul că în virtutea răspândirii relațiilor capitaliste, moșierii, tot mai avizi de obținerea unor profituri cât mai mari, comercializau întreaga cantitate de cereale recoltate, fără a ține cont de necesitățile de hrană a țăranilor șerbi de pe propriile domenii în eventualii ani neroditori. În Basarabia, pe de altă parte, existența unei largi categorii a agricultorilor liberi care își lucrau pământurile proprii sau cele luate în arendă, excludea cazurile de acest gen, fiecare familie făcându-și rezervele necesare pe următorii câțiva ani. Instituirea magaziiilor de rezervă, avea să-i defavorizeze anume pe țărani, față de moșieri, prin obligativitatea predării unor cantități importante de cereale recoltate în magazinele de rezervă, astfel frânând extinderea relațiilor marfă-bani în gospodăriile acestora și ferind gospodăriile moșierești de orice concurență în această privință.

Summary

The inclusion of Bessarabia into the Russian system of food security was realised in 1830s-1840s, in particular by setting up of grain warehouses. Consecutive poor harvests years in the southern regions of the Russian Empire in the period 1832-1833 determined the Russian government to extend the existing legislative mechanism of restrictive measures also on Bessarabia. But for the province between Prut and Dniestr these measures were not really justified. Namely, in Bessarabia, the phenomenon of a total lack of grain for current consumption was not as present as in other Russian regions, where the problem originated from the persistence of the serfdom system. The problem of hunger in the Russian internal gubernias was determined by the spread of capitalist relations, under which landlords, eager for obtaining more profit, were selling all of the grain harvested without taking into account the needs for the feed of their serfs in case of unfruitful years. In Bessarabia, on the other hand, there were a large number of free peasants who worked their own or leased lands, and each family was aware of the need to make reservations for the next few years, which highly reduced the risk of hunger. Setting up of grain repositories would disfavour peasants against landlords by requirement to yield large quantities of harvested

⁴⁸ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 382, f. 45-46.

grain to reserve fund, thus hindering expansion of capitalist relations in their farms, and preserving landlords' estates from any competition in this regard.

The position of the ruling circles of Bessarabia to the measures intended by Russian government to ensure food security can be easily apprehended by the negative feedback given to the project of S.I. Malitov, member of the Imperial Free Economic Society. In their responses to the idea of maintaining of average prices on grain the Regional Council and the nobles' marshal emphasized that Bessarabia is a province with a large opening towards the external market, thus prices formed independent of the internal Russian gubernias, and moreover, the province already had enough reserves for its consumer needs in the event of bad harvests.

Mariana Bagrin*

REVOLUȚIA DIN UNGARIA DIN 1956 PRIN PRISMA PRESEI LOCALE DIN RSSM: CAZUL ZIARULUI RAIONAL DIN SOROCA, „STEAGUL ROȘU”

Considerații introductive privind propaganda de politică externă în presa sovietică

Odată cu reanexarea Basarabiei la URSS în anul 1944, în condițiile începerii Războiului Rece aproape imediat după încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale, Moscova avea nevoie să depună eforturi sporite în sensul „educării politico-ideologice” a băștinașilor. Pe lângă sarcinile de convingere a populației locale despre justetea actului de anexare, avantajele sistemului socialist și existența moldovenilor ca națiune aparte față de cea română, organele de partid și sovietice aveau drept scop formarea la basarabeni a unui sentiment de apartenență față de „marea patrie sovietică”, de educare a unui patriotism necondiționat și a mândriei față de succesele interne, precum și față de politica externă a acesteia, „bazată pe promovarea păcii și cooperării între statele lumii”.

În condițiile existenței unor grave probleme interne de natură social-economică, a unui regim dictatorial, ce presupunea absența oricăror drepturi și libertăți democratice, și pericolului real de a face față unei noi conflagrații mondiale, propagandiștii sovietici vor trebui să apeleze cu regularitate la imaginea „inamicului extern” în vederea menținerii controlului în interiorul țării, asigurării coeziunii și loialității populației față de politica internă și externă a regimului.

Alături de mass-media sovietică, presa din RSSM va fi încadrată activ în primii ani postbelici în campaniile ideologice de formare a imaginii noului inamic extern al URSS – „imperialismul american”.

Propaganda în domeniul problemelor de politică externă, deși nu se putea compara ca volum și importanță cu cea în domeniul politicii interne, a constituit dintotdeauna o direcție permanentă și prioritară în activitatea propagandistică a mijloacelor de informare sovietice, cărora le revenea un rol important în formarea opiniei publice din URSS cu privire la realitățile internaționale. Sarcinile principale ale presei în acest domeniu al activității ideologice țineau de prezentarea evenimentelor internaționale prin prisma intereselor URSS, obiectivul de bază constituindu-l justificarea acțiunilor externe de orice natură ale guvernului sovietic și blamarea, fără drept de apel, a celor ale inamicilor săi ideologici.

Materialele de politică externă se regăseau în toate publicațiile periodice sovietice, indiferent dacă acestea reprezentau presa centrală, republicană națio-

* Mariana Bagrin, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

nală sau locală, pe pagina special destinată rubricii de politică externă. Aceasta, de regulă ultima pagină a ziarului, reprezenta un fel de *revistă a știrilor externe*, ce presupunea prezentarea succintă, dar cu o notă înaltă de tendențiozitate a actualităților internaționale, exagerându-se realizările țărilor democrației populare și discreditându-se sistematic toate aspectele vieții social-economice și politica statelor inamice. În același timp, numeroase materiale de politică externă se regăseau și pe primele sau pe paginile de mijloc ale ziarelor (de obicei, era vorba de comunicate oficiale cu privire la relațiile bilaterale sau participarea URSS la diverse conferințe internaționale în cadrul ONU etc., precum și materiale menite să exprime, la indicațiile organelor de partid, atitudinea de solidaritate sau dezaprobare a opiniei publice sovietice față de anumite evenimente internaționale). Printre cele mai frecvente tehnici de manipulare utilizate de către jurnaliștii sovietici în vederea eficientizării propagandei se numărau: contrapunerea realităților sovietice și occidentale în defavoarea ultimelor; etichetarea, în sens pozitiv sau negativ, a partenerilor externi; înscenarea; dozarea informației despre realizările inamicului (prezentarea acestuia în context negativ sau ignorarea), compararea liderilor politici occidentali cu fasciștii și animalele etc.

Revoluția din Ungaria din 1956: de la premise la declanșarea crizei

Odată cu moartea lui Stalin (la 5 martie 1953) și venirea la putere în URSS a așa-zisei *conduceri colective*¹ a început repunerea în discuție a sistemului conceput de acesta: s-au luat anumite măsuri în vederea restructurării și dedurizării regimului represiv instituit în timpul dictatorului²; s-a decis revenirea în domeniul politicii naționale la practica leninistă de „indigenizare” a aparatului de partid și de stat al republicilor și valorificare parțială a moștenirii culturale autohtone în sensul promovării și legitimării regimului comunist; a fost lansată o campanie de susținere a creșterii nivelului de trai și dezvoltării bunurilor de consum; s-au înregistrat schimbări în planul politicii externe³ etc. Totuși, trebuie de spus că, prin inițierea acestui proces de reformare a societății, succesorii lui Stalin nu au urmărit demontarea vechiului sistem, ci doar înlăturarea celor mai odioase manifestări ale acestuia.

Congresul al XX-lea al PCUS (14 – 26 februarie 1956) urma să asigure ajustarea cadrului teoretic la „noul curs”, la preconizatele corective în domeniul

¹ Din așa-numita conducere colectivă făceau parte Gh. Malenkov, V. Molotov, L. Beria, N. Hrușciov, L. Kaganovici, A. Mikoian, N. Bulganin, K. Vorosilov etc.

² La inițiativa lui Lavrenti Beria, numit prim-ministru adjunct și reconfirmat șef al ministerului de Interne după moartea lui Stalin, a fost adoptat decretul de amnistie ce elibera un număr de 1.184.264 deținuți, dintre care pînă la 10% îi constituiau condamnații pe motive politice. De asemenea, au fost anulate și restricțiile de pașapoarte și regim de rezidență a amnistiaților în 340 de orașe ale URSS.

³ Tot Beria a fost cel care s-a pronunțat pentru unirea RFG și RDG și crearea unui stat democratic german neutru, pentru normalizarea relațiilor cu Iugoslavia sau stabilirea contactelor cu susținătorii ideii „socialismului democratic” în Finlanda.

politicii interne și externe staliniste, mai ales că, deși acționau într-un mod nou, succesorii lui Stalin încă nu anunțaseră public despre schimbarea cursului politic al țării⁴.

În cadrul dezbaterilor din sânul Prezidiului CC al PCUS care au precedat congresul, în problemele legate de aprecierea lui Stalin și a epocii sale, s-a impus gruparea condusă de Nikita Hrușciiov (care reușise să își asigure între timp un „avantaj confortabil” în cursa pentru preluarea poziției de conducere în cadrul partidului și guvernului), ce dorea „repudierea” totală a lui Stalin⁵ și consolidarea noilor abordări în politica partidului⁶. Astfel, la propunerea acestuia, s-a decis informarea delegaților congresului despre erorile și crimele perioadei staliniste. În raportul prezentat în fața congresului, intitulat „Cu privire la cultul personalității și consecințele sale”, Hrușciiov a vorbit despre transformarea cultului personalității lui Stalin „într-o sursă permanentă de denaturări dintre cele mai grosolane și mai grave ale principiilor de partid, democrației, legalității revoluționare” și a denunțat o serie de alte greșeli comise de fostul dictator⁷. În pofida caracterului limitat al criticii aduse regimului stalinist, a selectivității și superficialității în condamnarea acestuia⁸, importanța documentului în cauză nu poate fi contestată, acesta având urmări incomparabile în raport cu ceea ce s-a urmărit în realitate (consolidarea poziției lui Hrușciiov în fruntea partidului și stabilizarea sistemului).

În cadrul lucrărilor congresului au mai fost abordate chestiunea necesității „coexistenței pașnice” dintre lagărul capitalist și cel comunist, precum și posibilitatea ca fiecare partid comunist să-și aleagă propria cale de construire a socialismului, „călăuzindu-se după adevărurile universal valabile ale marxism-leninismului” și aplicându-le potrivit condițiilor istorice și naționale concrete din țările lor.

Aceste chestiuni, alături de impactul uriaș produs de denunțarea crimelor staliniste, precum și reconcilierea URSS cu Tito⁹ au avut un rol important în evenimentele/agitațiile care vor afecta între anii 1956-1957 nu numai URSS, ci și întregul bloc comunist.

Evoluția evenimentelor din Ungaria până la nivelul exploziei din toamna lui 1956 a fost strâns legată de procesul de destalinizare inițiat de Moscova. Re-

⁴ А.А. Данилов. **От разоблачения сталинизма к бюрократизации, окостенению партии**, în: *Политические партии России: история и современность.* / Под ред. проф. А.И. Зевелева, проф. Ю.П. Свириденко, проф. В.В. Шелохаева. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2000. с. 506.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Printre greșelile imputate lui Stalin se numărau represiunea împotriva membrilor de partid, nerespectarea principiului conducerii colective, acumularea în mâinile sale a unei puteri nelimitate, birocratizarea aparatului de partid, aplicarea terorii în masă împotriva cadrelor de partid etc.

⁸ А.А. Данилов, *op. cit.*, p. 507.

⁹ Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Polirom, 1998, p. 113-114.

formele au început în Ungaria, de altfel, cel mai devreme în comparație cu restul țărilor din lagărul socialist. Încă din iunie 1953, noii lideri sovietici au impus la conducerea Ungariei aripa reformiștilor, numindu-l pe Imre Nagy¹⁰ în funcția de prim-ministru. Acesta din urmă, într-un raport secret adresat Comitetului Central, a denunțat virulent gestiunea și practicile prim-secretarului Partidului Muncitoresc Ungar (PMU), Mátyás Rákosi. Aparatul de partid era acuzat de a se fi transformat într-o „clică” de câțiva indivizi care și-au împărțit puterea, comițând tot felul de acte arbitrare și schițând planuri „irealiste” și „exagerate”¹¹. Aceste critici erau, de altfel, valabile pentru oricare alta dintre țările socialiste, unde sistemul era dominat de aceleași vicii și abuzuri. Încercările lui Nagy de a impune reforme au eșuat însă, în 1955 acesta fiind chiar exclus din Partidul Comunist.

Posibilitatea reformiștilor de a reveni la putere a apărut un an mai târziu, în contextul denunțării lui Stalin la Congresul XX al PCUS și manifestațiilor muncitorești declanșate în vara lui 1956 la Poznań, în Polonia. În condițiile intensificării dezbaterilor publice, a criticilor la adresa conducerii PMU și a secretarului său general, Mátyás Rákosi, acesta din urmă a demisionat, fiind înlocuit la 17 iulie de către un alt stalinist, Ernő Gerő. Deși a promis o serie de măsuri menite să calmeze populația, printre care creșterea nivelului de trai sau reabilitarea persoanelor care au avut de suferit în perioada trecută, venirea lui Gerő în fruntea PMU nu a fost în măsură să detensioneze situația din țară sau să restabilească echilibrul politic. Încurajați de contextul polonez și sprijiniți tot mai mult de „intelectualii revizionști” din Cercul Petőfi¹² și Uniunea Scriitorilor, dar și de presă (mai ales săptămânalul *Gazeta literară*), reformiștii au întetât hărțuirea celor de la conducere, determinând acceptarea organizării de funeralii solemne la 6 octombrie 1956 pentru László Rajk¹³ și ceilalți conducători, victime ale proceselor staliniste, și reprimirea în partid a lui Imre Nagy la mijlocul lunii octombrie.

În condițiile în care, în urma unor conflicte violente între forțele de securitate și populație de-a lungul lunii septembrie, conducerea stalinistă a Poloniei a fost schimbată cu una nouă, în fruntea căreia s-a aflat Władysław Gomułka¹⁴, în Ungaria s-a organizat în ziua de 23 octombrie 1956 un miting de solidari-

¹⁰ Imre Nagy (n. 6 iunie 1896, Kaposvár – d. 16 iunie 1958, Budapesta), politician comunist maghiar, cu orientare reformatoare, prim-ministru al Ungariei între 1953-1954 și în octombrie 1956, unul din eroii revoluției anticomuniste din Ungaria din 1956.

¹¹ Jean-François Soulet, *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial pînă în prezent*, Iași, Polirom, 2008, p. 101.

¹² Cercul Petőfi a fost format în aprilie 1956 de către Tinerii Comuniști: ei și-au numit grupul după numele lui Sandor Petőfi, celebrul poet național care luptase pentru libertatea Ungariei, în 1848, împotriva imperiului Austriac. Grupul era sprijinit de Uniunea Scriitorilor.

¹³ László Rajk (n. 8 martie 1909 – d. 15 octombrie 1949), politician comunist ungar, ministru de interne și de externe al Ungariei. A fost executat, în urma unui proces de „spionaj” înscenat de conducătorul de atunci al Ungariei postbelice, Mátyás Rákosi.

¹⁴ Władysław Gomułka (n. la 6 februarie 1905 – d. la 1 septembrie 1982) a fost conducătorul de facto al Poloniei între 1945-1948 și între 1956-1970.

tate cu poporul polonez. Acesta s-a transformat într-o demonstrație de masă însoțită de o serie de solicitări de natură economică și socială, precum și de cererea retragerii trupelor sovietice ce staționau pe teritoriul Ungariei, care, în urma provocărilor forțelor de securitate, a degenerat în violență. Situația scăpând de sub control, liderii comuniști maghiari au instituit starea de urgență și, totodată, au cerut sprijin armatei sovietice pentru a pune capăt tulburărilor și a restabili ordinea. Deși au desfășurat forțe militare importante în toate marile orașe, inclusiv și Budapesta, sovieticii nu s-au grăbit să acționeze în acest moment, sperând în posibilitatea rezolvării crizei prin mijloace politice.

Chiar dacă Imre Nagy, numit prim-ministru, a făcut apel la calm și a cerut populației să părăsească străzile, situația de la Budapesta a continuat să se agraveze. Guvernul nu va reuși să capete încrederea populației decât în momentul în care a anunțat, la 29 octombrie, retragerea trupelor sovietice. Faptul că Moscova și-a recunoscut greșeala și a inițiat negocierea prezenței forțelor sale în Ungaria¹⁵ a dat naștere unor speranțe, însă acestea vor muri odată cu constatarea că sub masca „tratativelor” sovieticii pregătiseră, de fapt, o amplă ofensivă militară¹⁶, pe care o vor declanșa la 4 noiembrie 1956. În urma acesteia au pierit peste 3 mii de oameni, alți 15 mii au fost răniți, între 25-26.000 au fost aruncați în închisoare¹⁷, iar peste două sute de mii s-au refugiat. Guvernul lui Imre Nagy, care denunțase între timp Tratatul de la Varșovia și declarase neutralitatea Ungariei, a fost dat jos și înlocuit de un guvern marionetă condus de János Kádár, iar fostul prim-ministru va fi închis și executat doi ani mai târziu, la 16 iunie 1958.

Chiar dacă revoluția maghiară din octombrie 1956 a fost tragic întreruptă, iar obiectivele revoluționarilor nu au fost realizate pe termen scurt, aceasta a avut consecințe importante asupra dezvoltării ulterioare, atât a Ungariei (aceasta a beneficiat de anumite schimbări pe plan economic și social și a devenit una dintre cele mai liberalizate țări din blocul sovietic), cât și a restului lagărului socialist. Revendicările formulate de maghiari la 1956 reprezentau, de fapt, și cerințele celorlalte popoare aflate sub dominație comunistă și sovietică și vor mai fi formulate nu o singură dată până la prăbușirea propriu-zisă a blocului de Est („Primăvara de la Praga” din 1968, acțiunile din Polonia la începutul anilor '80 etc.).

¹⁵ La 30 octombrie 1956, guvernul sovietic a făcut o declarație în care recunoștea că „a lezat principiul echității în relațiile cu țările socialiste” și că „este gata să treacă cu guvernul Ungariei și cu alte țări participante ale Pactului de la Varșovia, la negocieri privind trupele staționate pe teritoriul ungar”, menționând că datorită faptului că „prezența trupelor sovietice în Ungaria poate servi ca pretext unei degradări a situației, guvernul Uniunii Sovietice a dat ordin Comandamentului său militar să se retragă din Budapesta de îndată ce guvernul maghiar va socoti utilă această măsură”.

¹⁶ În ședința Prezidiului CC al PCUS din 31 octombrie 1956, conducerea sovietică a hotărât să „instaureze ordinea revoluționară în Ungaria și să zdrobească contrarevoluția”, considerând că retragerea trupelor sovietice din Ungaria ar fi privită ca o slăbiciune de „imperialiștii americani, englezi și francezi”.

¹⁷ Jean-François Soulet, *Istoria Europei de Est...* p. 102.

Cronica revoluției maghiare din 1956 prin prisma ziarului „Steagul Roșu” (organul comitetului raional de partid Soroca al PC al Moldovei)

Rolul ziarelor locale în implementarea politicilor regimului era apreciat drept esențial de către organele de partid și sovietice. Împreună cu presa de tiraj multiplu (așa-zisele „mnogotirajki”), acestea erau considerate a fi cel mai aproape de cititorul de masă, în particular, de locuitorii satelor, orașelor și centrelor raionale. În conformitate cu directivele organelor de partid, sarcinile care stăteau în fața ziarelor raionale țineau de:

- explicarea, prin exemple și fapte concrete, a politicii interne și externe a partidului comunist și guvernului sovietic, a bazelor democratice autentice ale construcției socialiste;
- propagarea frăției și prieteniei de nezdruccinat a popoarelor URSS;
- acordarea unei atenții esențiale problemelor consolidării convingerii comuniste, *educării spiritului patriotismului sovietic și internaționalismului socialist la fiecare cetățean sovietic (subl. noastră)*, convingerii ideologice și capacității de a rezista oricăror forme de influență burgheză etc.¹⁸.

Întrucât marea majoritate a populației adulte din satele și raioanele republicii nu știa carte sau avea doar Școala primară românească, sovieticii au depus eforturi consistente în perioada imediat postbelică în vederea „lichidării analfabetismului” prin deschiderea a numeroase școli, dar și prin organizarea așa-ziselor cursuri serale în vederea lichidării analfabetismului printre adulți. Prin „politica de lichidare a analfabetismului” se urmărea, de fapt, atât rusificarea băștinașilor (prin introducerea alfabetului chirilic și a limbii ruse în sistemul de învățământ), cât și asigurarea faptului că populația va avea acces la sursele de propagandă în formă scrisă.

Ziarul raional în „limba moldovenească”, abonarea la care era aproape obligatorie pentru fiecare familie, reprezenta în această perioadă principalul mijloc de informare și, respectiv, unul dintre cele mai eficiente mijloace ale organelor de propagandă în vederea manipulării și îndoctrinării băștinașilor din satele și raioanele RSSM. Cercetând conținutul presei locale a vremii avem, astfel, posibilitatea de a urmări modul de transpunere în practică a directivelor și „îndrumărilor” venite din partea organelor centrale și locale cu privire la volumul, periodicitatea și modul de interpretare și prezentare a informației interne și externe pe paginile acesteia.

Analiza informațiilor oferite publicului local despre revoluția din Ungaria din 1956 de către ziarul „Steagul Roșu”¹⁹, organul comitetului raional Soroca al PCM, pe durata unei perioade de două luni de zile de la declanșarea crizei (presupunând că indicațiile venite din partea organelor de partid centrale și republicane către redacțiile ziarelor locale, cu privire la situația din Ungaria pur-

¹⁸ С. М. Гуревич, Оформление и выпуск районной газеты, Изд. «Книга», М., 1969, с. 3-4.

¹⁹ Ziarul apărea din anul 1945, cu o periodicitate de trei ori pe săptămână.

tau un caracter centralizat), se explică prin dorința de a urmări modul în care presa locală își exercita obligațiunea de a asigura educația politică a maselor în domeniul vieții internaționale, mai ales în cazul evenimentelor cu impact asupra politicii externe a URSS. Revoluția din Ungaria din anul 1956 a reprezentat, fără îndoială, unul din aceste evenimente, fiind de o sensibilitate extraordinară pentru regimul sovietic și afectând considerabil atât cursul de politică internă, cât și cel de politică externă inițiat de Nikita Hrușciiov.

Întrucât problemele legate de operativitatea transmiterii informației unice și internaționale încă persistau, o primă referire la evenimentele din Ungaria o găsim în ziarul raional din Soroca abia la 28 octombrie 1956. Este vorba despre un comunicat TASS, din 24 octombrie²⁰, care ocupa doar aproximativ ¼ din pagina destinată știrilor externe și era intitulat „Prăbușirea aventurii antinorodnice de la Budapesta”.

Comunicatul informa cititorii că, în seara zilei de 23 octombrie, „organizațiile reacționare ilegale au făcut încercarea de a provoca la Budapesta o rebeliune contrarevoluționară împotriva puterii de stat norodnice” și că aceasta fusese „vădit pregătită în cursul unei perioade îndelungate, iar forțele reacției de peste hotare ațâțau sistematic elementele antinorodnice la acțiuni împotriva puterii de stat legale”. Mai departe se arăta că, profitând de o demonstrație a studenților pentru a provoca rebeliunea, „elementele dușmănoase” s-au dedat pe parcursul serii la o serie de dezordini, atacând „un șir de așezăminte de stat și obștești, precum și un șir de întreprinderi”, jefuind magazine, spărgând geamurile locuințelor sau încercând să distrugă utilajele întreprinderilor industriale. Ba mai mult, anumite „grupuri de răzvrățiți”, care au reușit să pună mâna pe arme, „au provocat într-un șir de locuri vărsări de sânge”. Se mai anunța că noul guvern maghiar, în fruntea căruia se afla Imre Nagy, se adresase guvernului URSS cu rugămintea de a-i acorda ajutor în restabilirea ordinii, fapt ce avusese loc deja.

În afară de o altă scurtă informație TASS din 25 octombrie cu privire la publicarea de către gazeta poloneză „Tribuna liudu” a unui articol de fond consacrat întăririi prieteniei dintre Polonia și Uniunea Sovietică (în contextul evenimentelor din Polonia și neliniștilor Ungaria era, probabil, important de arătat, exemplu, modul în care trebuia depășită criza relațiilor maghiaro-sovietice), restul paginii era ocupat de un amplu articol destinat convorbirilor „pe teme din științele naturale”, și anume, perspectivei lansării sateliților artificiali ai pământului în contextul programului internațional de realizare a zborurilor interplanetare²¹.

Numărul din 31 octombrie al ziarului insera deja 3 comunicate TASS cu privire la evenimentele din Ungaria, care ocupau aproximativ o treime de pagină: primele două (ce datau din 26 octombrie) informau despre faptul că, deși „răzvrățiții sunt izolați tot mai mult”, ei încă făceau tentative „să provoace noi încăierări” în unele locuri, iar partidul și guvernul încercau să restabilească or-

²⁰ *Steagul Roșu*, din 28 octombrie 1956.

²¹ *Ibidem*.

dinea prin chemarea la încetarea împotrivirii din partea răzvrătiților și participarea întregii populații la „restabilirea ordinii, liniștii și securității”. Cel de-al treilea comunicat data din 27 octombrie, anunțând componența noului guvern al Ungariei, în frunte cu Imre Nagy.

Restul paginii destinată știrilor externe era ocupată de informații cu privire la condițiile cerute de URSS în problema unificării Germaniei, importanța normalizării relațiilor sovieto-japoneze și semnării statutului Organizației Internaționale cu privire la Energia Atomică.

În numărul din 2 noiembrie, la pagina rezervată știrilor externe, ocupată în proporție de două treimi din pagină de materiale interne, se regăseau doar două scurte comunicate TASS din 29 octombrie 1956 în legătură cu evenimentele din Ungaria, care anunțau reluarea vieții normale la Budapesta și în provincie și un comunicat TASS, din 30 octombrie, ce anunța declanșarea, în seara precedentă, a crizei Suezului prin trecerea de către armata izraeliană a liniei de armistițiu și începerea unei ofensive spre peninsula Sinai.

Numărul din 4 noiembrie al ziarului cuprindea chiar pe prima pagină declarația guvernului URSS din 30 octombrie 1956 „Cu privire la temeliile dezvoltării și întăririi continue a prieteniei și colaborării dintre Uniunea Sovietică și celelalte state socialiste”²², declarație care dăduse speranțe false guvernului Nagy cu privire la posibilitatea unei rezolvări amiabile a crizei. Aceasta asigură că „țările marii comunități a națiilor socialiste” își puteau încă construi raporturile „pe baza principiilor egalității depline în drepturi, respectării integrității teritoriale, independenței și suveranității de stat, neamestecului uneia în treburile interne ale alteia”, în pofida faptului că „în procesul de statornicire a noii orânduiri (...) au fost multe greutăți, probleme nerezolvate și greșeli directe, printre care și în raporturile reciproce dintre țările socialiste”.

Drept premise pentru schimbarea situației erau considerate deciziile Congresului al XX-lea al PCUS, care condamnase aceste încălcări și a pus sarcina „ca Uniunea Sovietică să îndeplinească consecvent în raporturile sale reciproce cu celelalte țări socialiste principiile leniniste ale egalității noroadelor”. Ba mai mult, acesta proclamase necesitatea luării depline în considerație a „trecutului istoric și particularităților fiecărei țări care a pornit pe calea făuririi unei vieți noi”.

Necesitatea documentului în cauză era explicată prin prisma evenimentelor din ultimul timp, care făcuseră indispensabilă o declarație privitoare la „poziția Uniunii Sovietice în raporturile reciproce ale Uniunii RSS cu celelalte țări socialiste, în primul rând, economic și militar”.

În plan economic se sublinia că URSS era dispusă să discute măsurile ce ar fi putut asigura respectarea principiului suveranității naționale, avantajului reciproc și egalității în raporturile economice, iar acest principiu trebuia să fie extins și asupra consilierilor sovietici, raționalitatea menținerii acestora în țările democrației populare urmând să fie pusă în discuție. În plan militar, guvernul

²² *Ibidem*, din 4 noiembrie 1956.

sovietic se arăta dispus să discute împreună cu celelalte țări socialiste – participante la Tratatul de la Varșovia – problema dizlocării oștirilor sovietice, aflate pe teritoriul României, Ungariei și Poloniei.

Cu referire directă la situația din Ungaria, în declarație se arăta că mișcarea dreaptă și progresistă a oamenilor muncii de aici fusese compromisă de „forțele contrarevoluției și reacției negre”, care încercau să folosească nemulțumirea unei părți a oamenilor muncii „pentru a submina temeliile orânduirii norodnico-democratice din Ungaria și a restabili în țară regimul moșieresc-capitalist”. Aflarea trupelor sovietice în Budapesta era explicată prin cererea de ajutor din partea guvernului maghiar, iar scoaterea lor din oraș urma să se facă doar dacă acesta din urmă va dispune în consecință. Lucru care se bătea cap în cap cu afirmațiile ulterioare precum că apărarea cuceririlor socialiste era, mai ales, misiunea și „obligația sfântă a norodului truditor din Ungaria”.

În afară de această declarație (un simplu tertip menit să îngăduie guvernului sovietic o pauză în vederea replierii și pregătirii acțiunilor pentru rezolvarea crizei în sensul dorit), numărul în cauză nu mai conținea alte informații referitoare la situația din Ungaria, pagina de știri externe fiind ocupată doar de informații referitoare la criza Suezului.

În numărul din 7 noiembrie al ziarului, 2/3 dintre știrile externe se refereau la „agresia armată a imperialiștilor împotriva Egiptului” și la alte informații internaționale de o mai mică importanță. Restul paginii, deși destinat rubricii „În țările democrației norodnice”, cuprindea informații generale privind „lupta pentru realizarea programelor de producție” a muncitorilor polonezi, îmbunătățirea sistemului „de plătire a lefei muncitorilor și pensionarilor” în România sau ajutorul material sub formă de „instalație, instrumente muzicale și inventar sportiv” pentru Palatul pionierilor din Tirana din partea Comsomolului (ULTC) din toată Uniunea²³, dar nu menționa nimic în legătură cu evenimentele ulterioare datei de 4 noiembrie din Ungaria (acest lucru, probabil, nu era întâmplător: atenția publicului trebuia distrasă de la evenimentele de acolo, pe de o parte, pentru că se pregăteau manifestațiile legate de aniversarea așa-zisei „Marii Revoluții din Octombrie”, iar pe de altă parte, pentru că, în aceste zile, trupele sovietice reprimau revoluția din Ungaria prin mijloace violente, încălcând cu brutalitate²⁴ propriile declarații și promisiuni făcute cu câteva zile mai devreme).

Numărul din 10 noiembrie al ziarului nu conținea rubrica de știri externe, toate paginile fiind ocupate de expunerea referatului lui M. Suslov, membru al Biroului Politic al CC al PCUS, responsabil de probleme ideologice, în ziua de 6 noiembrie la ședința solemnă a Sovietului din Moscova, cu ocazia celei de-a 39 aniversări a „Marii Revoluții din Octombrie”. Cu toate acestea, la pagina patru a numărului se regăsește secțiunea discursului cu privire la evenimentele internaționale din anul 1956, care făcea referire și la situația din Ungaria.

²³ *Ibidem*, din 7 noiembrie 1956.

²⁴ *Ibidem*, din 10 noiembrie 1956.

Se arată că, „orbite de ura lor împotriva socialismului”, cercurile imperialiste făceau tot posibilul pentru a dezbină familia statelor socialiste, pentru a slăbi unitatea și prietenia noroadelor care făureau socialismul. În ampla activitate de subminare, după cum se menționa, erau folosite miliarde de dolari, se încerca crearea în țările respective a unei mișcări contrarevoluționare ilegale „din resturile claselor exploatatoare doborâte” și se profita de „greutățile vremelnice și de greșelile făcute de unele țări de democrație norodnică”. Evenimentele din Ungaria erau explicate în modul următor: spre deosebire de cele mai multe dintre conducerile comuniste din țările democrației populare, fosta conducere ungară, „care la vremea sa a făcut multe greșeli grosolane, nu a înțeles cerințele momentului, a acționat cu întârziere nespus de mare, din care pricină a provocat nemulțămirea maselor”. Profitând de acest lucru, elementele reacționare au pornit un atac împotriva orânduirii norodnice-democratice și, prin lozinci false, au reușit „să amăgească pentru o oarecare perioadă o bună parte a maselor, în special tinerimea”. Guvernul lui Imre Nagy, „care luase naștere în aceste împrejurări, a cedat forțelor reacționare o poziție după alta”, existând „primejdia directă a restaurării regimului capitalist și moșieresc și primejdia reînvierii fascismului”²⁵. În aceste condiții, când apăruse pericolul destabilizării și celorlalte țări socialiste, guvernul Muncitoresc-Țărănesc Revoluționar format, ajutat de unitățile Armatei Sovietice, a procedat la zdrobirea cu succes a forțelor reacției și contrarevoluției.

În numărul din 14 noiembrie găsim un comunicat TASS, care ocupa 2/3 din pagina de știri externe. Acesta se referea la sărbătorirea peste hotare a celei de-a 39-a aniversări a „Marii Revoluții socialiste din Octombrie”, un accent important fiind pus pe felicitările și urările venite din partea guvernului și poporului egiptean. În ceea ce privește situația din Ungaria, un scurt comunicat TASS anunța că, la 8 noiembrie, membrii guvernului Muncitoresc-Țărănesc Revoluționar, în frunte cu primul ministru János Kádár, au depus jurământ în fața președintelui Prezidiului Republicii Norodnice Ungare, István Dobi, și că s-au luat o serie de măsuri în vederea restabilirii cât mai rapide a ordinii publice și reluării activității instituțiilor și întreprinderilor din capitală și provincie. Tot aici se menționa hotărârea celorlalte țări socialiste de a acorda un ajutor economic Ungariei, ce consta din cărbune, metale, alimente, medicamente etc.²⁶

În numărul din 16 noiembrie al ziarului, întreaga pagină de știri externe era destinată informațiilor cu privire la țările lagărului socialist, două dintre acestea făcând referire la evenimentele din Ungaria. Primul dintre comunicatele în cauză prezenta, în mod rezumat, două articole inserate în presa unora dintre țările democrației populare, în care martori aflați în acele zile în Ungaria confirmau „fărădelegile contrarevoluționarilor din Ungaria”. Astfel, conform unui delegat al societății Crucea Roșie din România, bandele de reacționari atacaseră avioanele, autocamioanele Crucii Roșii și mașinile de salvare ce transportau răniți, provocaseră incendierea numeroaselor case, mijloacelor de transport, cârților etc.;

²⁵ *Ibidem*, din 11 noiembrie 1956.

²⁶ *Ibidem*, din 14 noiembrie 1956.

ei mai erau acuzați de urmărirea comuniștilor și altor luptători progresiști și de uciderea acestora împreună cu familiile lor. Într-un alt caz, un șofer de autobus confirma pentru ziarul cehoslovac „Rude pravo” faptul că „fasciștii se răfuiesc cu patrioții ungari, cu femeile și copiii” și adăuga că „muncitorii din Budapesta cu care el s-a întâlnit, îi condamnau pe organizatorii *putciului sângeros* (subl. noastră) din Ungaria și spuneau că nu vor îngădui niciodată să fie restaurate orânduirile vechi”. Cel de-al doilea comunicat anunța despre reluarea cursului vieții normale în Ungaria, trimiterea unor cantități importante de „ajutor prietenesc” de către țările socialiste, precum și despre măsurile luate de Guvernul Muncitoresc-Țărănesc Revoluționar în vederea îmbunătățirii nivelului vieții oamenilor muncii din Ungaria.

În numărul din 18 noiembrie erau inserate mai multe știri legate de politica internațională ca de obicei. Astfel, chiar pe prima pagină, sub lozincă „De scos oștirile intervențiilor din Egipt”, se aflau trei materiale în care se vorbea despre protestul muncitorilor și colhoznicilor din raioanele Soroca și Fălești, precum și despre mitingul organizat de angajații secției de lăcătușerie a uzinei electromecanice „VEF” din Riga împotriva acțiunilor Angliei, Franței și Izraelului, care „au atentat la sloboda și la suveranitatea națională a Egiptului”. Tot pe prima pagină era plasată și informația TASS cu privire la sosirea la Moscova, la 14 noiembrie, a unei delegații a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUN) și a guvernului Republicii Norodnice Polone, în frunte cu W. Gomulka.

În ceea ce privește pagina de știri externe, două dintre comunicatele TASS plasate aici condamnau acțiunile criminale ale „imperialiștilor” (se critica în acest caz poziția guvernului francez în legătură cu refuzul de a acorda independență Algerului și nedorința acestuia de a-și retrage armatele din Egipt), iar restul se refereau la evenimentele din lagărul socialist. Astfel, un prim comunicat informa despre noile manifestări de prietenie și ajutor din partea țărilor socialiste pentru Ungaria, iar un al doilea, anunța despre organizarea la 13 noiembrie 1956 la Varșovia a unei ceremonii de plecare a specialiștilor și consilierilor militari sovietici care se reîntorceau în URSS. Aceste acțiuni se doreau probabil servite în confirmarea bunei-credințe a declarației cu privire la „poziția Uniunii Sovietice în raporturile reciproce ale Uniunii RSS cu celelalte țări socialiste...”, din 30 octombrie 1956, lucru care, nu avusese loc în cazul Ungariei.

În numărul din 21 noiembrie, la rubrica *Privire generală asupra situației internaționale*, era plasat un așa-zis prim articol de autor, fiind probabil vorba despre unul din angajații ziarului, pe marginea evenimentelor din Ungaria, toate informațiile plasate anterior în ziar constituind documente sau comunicate oficiale. Articolul, intitulat *Cine a organizat răzvrătirea contrarevoluționară din Ungaria?*, făcea trimitere la anumite ziare și personalități occidentale care „confirmă”, direct sau indirect, faptul că „inspiratorii și organizatorii răzvrătirii fasciste din Ungaria au fost imperialiștii apuseni și agentura lor”. Aceștia din urmă încercaseră să restabilească regimul burghezo-moșieresc cu ajutorul unor „lepădături fasciste, cuibărite în însăși Ungaria”, completate cu „diferite haimanale fasciste

care năpădise țara dinspre Asfințit”, dar „forțele patriotice sănătoase”, cu ajutorul Uniunii Sovietice, au zdrobit forțele reacției. Spre finalul articolului, autorul își exprima indignarea în legătură cu decizia statelor occidentale, în frunte cu Statele Unite, de a pune pe ordinea de zi a sesiunii a XI-a a Adunării Generale a ONU „chestiunea ungară”, fapt menit să încurajeze forțele contrarevoluționare ilegale și „să le împingă spre noi aventuri”.

În numărul următor, apărea un nou articol de autor, care ocupa mai mult de jumătate din pagina de știri externe și vorbea despre „Biruința norodului ungar asupra puterilor contrarevoluției”, reluând, de fapt, aceleași idei expuse anterior pe paginile presei sovietice și abundând în expresii de gen „puterile negre ale reacției lăuntrice”, „reacție internațională”, „răscoală fascistă” etc. Alături de articol era plasat un comunicat TASS, din 19 noiembrie, intitulat *Sesia XI a Asambleei Generale a ONU*, care informa că reprezentanții Ungariei, după ce au protestat împotriva punerii pe ordinea zilei a „chestiunii maghiare”, au demascat „scorniturile clevetitoare cu privire la „deportările în masă” din Ungaria”²⁷ și „ducerea unor arestați în Uniunea Sovietică”.

În numărul din 25 noiembrie era inserat un scurt comunicat TASS cu privire la reluarea vieții normale în Ungaria și o dezmințire a aceleiași agenții cu privire la informațiile răspândite de agențiile americane *United Press* și *Associated Press*, precum că Uniunea Sovietică adusese în Ungaria 20 de divizii noi de infanterie, că trupele sovietice din Ungaria și România se concentrau la granița iugoslavă și că într-un port din Bulgaria la Marea Neagră au fost debarcate unități sovietice.

În numărul din data de 28 a lunii, deși nu exista un articol sau comunicat cu referire directă la situația din Ungaria, în cadrul rubricii *Privire generală asupra situației internaționale*, care descria importanța declarației guvernului sovietic cu privire la „problema dezarmării și micșorării încordării internaționale” din 18 noiembrie 1956, se menționa odată în plus că eforturile acestuia amenințau să sufere eșec din cauza puterilor occidentale care nu încetau să sprijine „puterile ilegalității revoluționare din Ungaria”.

În numărul următor, în schimb, pagina de știri externe era dominată de comunicatele TASS referitoare la Ungaria²⁸. Primul dintre acestea reproducea cele mai importante idei din cuvântarea ținută la radio la 26 noiembrie de către János Kádár. Printre ele se regăseau „chestiunea restabilirii ordinii legale” în țară; promisiunea de a include în guvern, după reintrarea vieții în normalitate, alături de comuniști, și pe cei mai buni reprezentanți ai necomuniștilor; blamarea guvernului Imre Nagy pentru camuflarea „terorii albe”; chestiunea evacuării trupelor sovietice de pe teritoriul Ungariei etc. Cel de-al doilea comunicat prelua un articol din ziarul maghiar „Népszabadság”, intitulat „Cardinalul Mindszenty”²⁹ și

²⁷ *Ibidem*, din 23 noiembrie 1956.

²⁸ *Ibidem*, din 30 noiembrie 1956.

²⁹ În octombrie 1945, Sfântul Scaun a numit în fruntea Bisericii Catolice Maghiare pe Jozsef Mindszenty. Acesta s-a opus regimului comunist și a încercat să apere biserica și credincioșii.

planurile contrarevoluției”, care aducea la cunoștința cititorilor sovietici de rând noi detalii legate de intențiile contrarevoluționarilor unguri: nucleul hortist al puterilor contrarevoluționare vroia să pună după înlăturarea guvernului Imre Nagy, măcar temporar, la putere pe Mindszenty în calitate de conducător politic aflat în afara partidelor și care era totodată capabil să mobilizeze forțele bisericii catolice. Cel de-al treilea comunicat aducea informații noi cu privire la ajutorul primit de Ungaria din partea țărilor socialiste.

Deși materiale cu privire la Ungaria vor mai fi publicate de-a lungul lunilor următoare, drept însemn că momentul de criză maximă fusese depășit și „cazul maghiar” nu mai constituia o prioritate pe lista de subiecte internaționale abordate, cert este faptul că de-a lungul lunii decembrie, din cele 12 numere de ziar apărute, doar trei vor conține informații în legătură cu Ungaria.

Astfel, dacă în numărul din 12 decembrie, cititorii ziarului erau informați cu indignare despre repunerea în discuție în cadrul Adunării Generale a ONU a „problemei maghiare”³⁰ de către țările occidentale, în numărul din 16 decembrie era deja inserată o scrisoare de răspuns la această acțiune. Scrisoarea era adresată președintelui Adunării Generale a ONU, semnată de conducătorul delegației sovietice la sesiunea ONU, era însoțită de un memoriu explicativ, care propunea înscrierea pe ordinea de zi a sesiunii chestiunii privind „Amestecul SUA în treburile interne ale țărilor de democrație norodnică și activitatea lor de subminare împotriva acestor state”³¹. Printre formele de subminare și amestec intern utilizate de Statele Unite erau menționate: trimiterea pe ascuns din străinătate a unui număr mare de agenți în scopul organizării unor acțiuni subversive; alocarea anuală de către guvernul american a unor mijloace speciale pentru finanțarea acțiunilor de subminare a ordinii interne a statelor socialiste; „activitatea de ațătare” a stațiilor de radio americane în Europa occidentală, inclusiv a stației de radio „Europa liberă”; lansarea de către americani în spațiul aerian al URSS și al țărilor democrației populare a baloanelor aeriene cu manifeste ce conțineau chemări la „răscoală, sabotaj și diversie”; tot felul de adresări și mesaje către popoarele țărilor socialiste din partea oamenilor de stat din SUA cu apelul de a răsturna sistemul politic și economic din aceste țări etc.

În același număr, se mai informa despre arestarea unor organizatori ai acțiunilor contrarevoluționare din Ungaria. Era vorba despre Racz Sándor, președintele Sfatului Muncitoresc din Budapesta, și Bali Sándor, unul dintre membrii acestuia, acuzați că au transformat Sfatul din Budapesta „într-o unealtă a contrarevoluției”, că împiedicau restabilirea ordinii și organizarea muncii pașnice, precum și că întrețineau relații strânse cu stația de radio „Europa liberă”, cu co-

La sfârșitul anului 1948, Mindszenty a fost arestat și condamnat pe viață. A fost eliberat în 1956, iar în zilele reprimării revoluției maghiare, a trebuit să se refugieze la ambasada SUA, sub a cărei protecție a rămas 15 ani. În 1971, ca urmare a presiunilor Vaticanului, i s-a permis să părăsească Ungaria.

³⁰ *Steagul Roșu*, din 12 decembrie, 1956.

³¹ *Ibidem*, din 16 decembrie 1956.

respondenți străini, „pe care îi informau intenționat în așa fel ca să compromită clasa muncitoare ungară și Guvernul Muncitoresc-Țărănesc Revoluționar al Ungariei”³².

Ultimul număr din anul 1956, care făcea trimitere la situația din Ungaria, era cel din 26 decembrie. În cadrul rubricii *Privire generală asupra situației internaționale*, era inserat un alt așa-zis articol de autor, intitulat „Activitatea de subminare este o unealtă a politicii americane”³³, care nu făcea decât să reproducă ideile expuse în scrisoarea delegației sovietice adresată președintelui Adunării Generale a ONU în prima jumătate a lunii decembrie și să „amintească” cetățenilor de rând sovietici că „amestecul SUA în treburile lăuntrice trebuie curmat, iar organizatorii acestui amestec trebuiesc osândiți cu toată hotărârea”.

În calitate de instrument docil al propagandei politico-ideologice, ziarele raionale erau chemate să contribuie la ridicarea conștiinței politice a populației din satele și raioanele republicii, atât în problemele interne, cât și în cele internaționale. Deși studiul de caz, utilizat în calitate de metodă de cercetare sau strategie, este considerat, de regulă, ca suferind de lipsă de rigurozitate și obiectivitate în comparație cu alte metode de cercetare științifică, considerăm că, în urma analizei efectuate, se pot desprinde totuși anumite concluzii preliminare cu privire la metodele de lucru, tehnicile de manipulare utilizate, precum și volumul și periodicitatea aflului de informații cu privire la evenimentele din Ungaria din 1956 pe paginile presei locale din RSSM.

Astfel, constatăm că materialele inserate în ziarul „Steagul Roșu”, un exemplu concret de punere în practică a sarcinilor de implantare în conștiința oamenilor a imaginii dorite de regim cu privire la evenimentele din Ungaria anului 1956, au fost lipsite de orice originalitate sau deviere de la linia oficială, limitându-se la a prelua cu fidelitate așa-zisul „limbaj de lemn” al regimului la descrierea evenimentelor respective. Caracteristicile celui din urmă³⁴ se regăsesc la fiecare pas: în Ungaria avusese loc o „rebeliune contrarevoluționară”, organizată de „forțele contrarevoluției și reacției negre”, de niște „lepădături fasciste, cuibărite în însăși Ungaria”, completate cu „diferite haimanale fasciste care năpădiser țara dinspre Asfințit”, dar sprijinite fățiș de „forțele reacției de peste hotare”, de „cercurile imperialiste” apusene și de agentura lor prin chemări la „răscoală, sabotaj și diversie” împotriva „fărădelegilor contrarevoluționarilor din Ungaria”, s-au ri-

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, din 26 decembrie 1956.

³⁴ Printre principalele caracteristici ale limbii de lemn sunt: caracterul impersonal și pasiv al frazelor („relațiile reciproce s-au strâns”, „într-o atmosferă de stimă și respect reciproc” etc.); abundența mijloacelor lingvistice care servesc la accentuarea obligativității (a trebui, a fi dator, neabătut etc.); maniheismul (lipsa nuanțelor, împărțirea strictă în doar două categorii ale oricărui domeniu sau mulțimi de oameni – buni și răi, prieteni și dușmani, devotați și trădători etc.); metaforele și personificările excesive („forțele reacției negre”, „lepădături fasciste” etc.); codificarea (anumite cuvinte, ca „revizionist” sau „dușman al poporului”, dau semnalul de atac; altele, precum „lipsa de vigilență revoluționară”, servesc drept avertisment sau amenințare etc.); prezența excesivă a comparațiilor etc.

dicat „forțele patriotice sănătoase”, care, cu ajutorul Uniunii Sovietice, au zdrobit forțele reacției.

În ceea ce privește volumul și periodicitatea știrilor cu privire la situația din Ungaria, ziarul a preluat tonul dat de presa centrală și din RSSM. Informația se limita, de regulă, la inserarea unor scurte comunicate TASS sau documente oficiale, cu excepția a trei materiale, și acestea destul de reduse ca volum, aparținând angajaților ziarului, care nu făceau decât să generalizeze informațiile preluate anterior de la TASS, constituind un fel de compilații ale ideilor conținute propagandei sovietice. Acest lucru era însă în contrast cu abundența de știri menite să țină la curent populația locală cu evoluția crizei Suezului. Dacă ar fi să facem o comparație în ceea ce privește volumul alocat fiecăreia dintre cele două crize, constatăm că evenimentelor legate de Egipt li s-a acordat o atenție dublă pe paginile ziarului raional. Referitor la periodicitatea informațiilor cu privire la situația din Ungaria, constatăm că pe parcursul a aproximativ o lună de zile, acestea au fost prezente aproape zilnic pe paginile ziarului, după care, în momentul în care criza a fost depășită, situația revenind sub control, atât volumul, cât și frecvența acestora scad simțitor.

Summary

As an instrument of the propaganda, the Soviet mass-media were to play an important role in mobilizing the masses against the alleged internal and external threats. Given the beginning of the Cold War, almost immediately after the end of WWII, the image of the new “external enemy” had been used very often by the Soviet propaganda machine in order to ensure community cohesion and support for the Soviet foreign policy.

The regional newspapers, considered to be the closest to mainstream reader, were called upon to contribute to the raising of the political consciousness of the inhabitants of the villages, towns and district centers, in both, domestic and international matters.

In an attempt to get a better idea of the contribution of the local newspapers from the Moldavian SSR in supporting the USSR foreign policy aims, this paper has analyzed the news on a very important and extremely sensitive for the Soviet foreign policy international event of the time – the Hungarian uprising of 1956 – on the pages of Soroca district newspaper, “Steagul Rosu”. The author examined the news on the above-mentioned event through the way of interpreting, volume and periodicity criteria for the purpose of a better understanding of the methods and manipulation techniques used by the Soviet newspapers in order to deceive population’s perception of international events.

DOCUMENTAR

Gheorghe Cojocaru*

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA CERE ACORDUL URSS DE A DESCHIDE UN CONSULAT LA CHIȘINĂU

La 8 iulie 1947 la Constanța începea să funcționeze un consulat sovietic, însă, statul român, până către anul 1966, nu va avea nici o reprezentanță consulară în teritoriul URSS. O situație cu totul de neînțeles, din punctul de vedere al dreptului internațional care prevede deschiderea unor asemenea instituții exclusiv pe bază de reciprocitate, dar pe deplin explicabilă în contextul relațiilor de vasalitate ale României cu Uniunea Sovietică după 23 august 1944. O convenție consulară româno-sovietică a fost încheiată abia la 4 septembrie 1957, care acorda dreptul fiecărei părți contractante de a deschide consulate în teritoriul celeilalte părți. În 1965, în baza acestei convenții, precum și în baza convenției de la Viena din 1963 cu privire la relațiile consulare dintre state, Ministerul de Externe al Republicii Socialiste România a elaborat o Notă prin care argumenta necesitatea înființării unui consulat românesc în capitala RSSM, Chișinău.

Propunerea Ministerului de Externe urma să răspundă unor nevoi practice de a reprezenta statul român în URSS și, în special, în RSSM, unde realitățile românești erau prezentate „în mod necorespunzător și chiar denaturat”, de a asigura un contact „mai frecvent” cu populația românească din Basarabia și Nordul Bucovinei, anexate URSS, de a decongestiona activitatea Ambasadei române de la Moscova de problemele referitoare la vize, mai ales că circa 80% din solicitanții de vize erau din Basarabia. Orașul Chișinău era cel mai potrivit pentru reședința preconizatei instituții consulare, cu atât mai mult că la alegerea orașului Constanța ca reședință a consulatului URSS, cu regiunea Dobrogea și Galați ca circumscripție consulară, partea sovietică s-a condus de considerații similare.

Ministerul de Externe de la București anticipa trei reacții din partea URSS, între care și contrapropunerea de a înființa un consulat român la Odessa sau Kiev, ceea ce s-a și întâmplat ulterior: Moscova a oferit spațiu consulatului României nu la Odessa, ci la Kiev, cât mai departe posibil de frontiera administrativă a RSS Moldovenești.

* Gheorghe Cojocaru, doctor în istorie, director al IISD al AȘM.

NOTĂ

Referitor: regimul juridic al Consulatului sovietic de la Constanța

Consulatul general al U.R.S.S. din orașul Constanța a fost înființat la data de 8 iulie 1947, cu aprobarea guvernului român. De la înființare și până în prezent acest consulat a funcționat fără întrerupere.

Circumscripția consulară a consulatului sovietic de la Constanța cuprinde regiunile Dobrogea și Galați.

Actualul consul general sovietic funcționează pe baza patentei consulare emisă la data de 5 noiembrie 1963 de către Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. și a executorului acordat de Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Populare Române, la 21 noiembrie 1963.

Statutul juridic al consulatului sovietic de la Constanța și al consulului este determinat prin convenția consulară încheiată la 4 septembrie 1957 între România și U.R.S.S., care în articolul 1 punctul 1 stabilește că „fiecare Parte Contractantă are dreptul ca, în conformitate cu prezenta Convenție să înființeze consulate pe teritoriul celeilalte Părți Contractante”.

De menționat este faptul că despre înființarea consulatelor pe teritoriile statelor contractante, vorbește și convenția de la Viena din 1963 cu privire la relații consulare care cuprinde dispoziții similare celor din convenția consulară încheiată între România și U.R.S.S. și anume că deschiderea consulatelor se poate face numai în baza consimțământului statelor interesate.

Regimul juridic al clădirii consulatului, arhivei și corespondenței

Potrivit prevederilor convenției consulare din 1957, consulatul general sovietic de la Constanța se bucură de următorul regim juridic din partea statului român ca stat de reședință:

1. Clădirea consulatului este inviolabilă în orice situație. În încăperile de serviciu cât și în locuința personală a consulului, autoritățile române nu pot intra decât cu consimțământul prealabil al consulului.
2. Inviolabilitatea corespondenței de serviciu, pe care însă consulul o va păstra separat de corespondența personală și numai în încăperile de serviciu ale consulatului, este asigurată. Arhiva consulatului este de asemenea inviolabilă în orice situație, ea neputând fi examinată, ridicată sau sigilată de către autoritățile române.

Regimul juridic al consulului și al celorlalți membri ai consulatului

1. Autoritățile competente române asigură prin măsuri corespunzătoare ca, consulul să-și poată exercita funcțiile și să-și poată duce la îndeplinire sarcinile care i-au fost încredințate de către statul său.
2. Consulul, persoanele oficiale ale oficiului consular, precum și colaboratorii consulatului, cetățeni sovietici, nu sânt supuși jurisdicției române în ce privește activitatea lor de serviciu.

3. Consulul, persoanele oficiale ale consulatului, colaboratorii consulatului, soțiile și copiii minori ai acestora, cetățeni sovietici sânt scutiți de toate obligațiile personale și impozitele directe la care sânt supuși cetățenii români.
4. În îndeplinirea atribuțiunilor sale de serviciu, consulul sovietic de la Constanța se poate adresa direct autorităților locale din circumscripția sa consulară în scopul apărării drepturilor și intereselor statului și cetățenilor sovietici, persoane fizice sau juridice.
5. Consulul are dreptul să reprezinte, fără o împuternicire specială, pe cetățenii sovietici în fața instanțelor judecătorești și a altor organe române situate în limitele circumscripției sale consulare, în măsura în care aceștia sânt în imposibilitate de a-și apăra singuri drepturile și interesele și nici nu și-au desemnat un împuternicit special.

De menționat este însă faptul că, consulul sovietic de la Constanța nu are dreptul să se adreseze direct autorităților centrale ale R. S. România, deoarece acesta este un atribut al reprezentanței diplomatice – respectiv al Ambasadei U.R.S.S. din București. Această regulă, deși nu este menționată expres în convenția consulară încheiată între R. S. România și U.R.S.S., ea rezultă atât din convențiile încheiate ulterior de R. S. România cu alte state socialiste cât și din practica internațională.

6. Îndeplinirea multiplelor funcții care îi revin consulului sovietic, presupune, printre altele, și dreptul acestuia de a lua legătura cu cetățenii proprii, ale căror interese este chemat să le apere. Bineînțeles că această legătură trebuie să se realizeze cu respectarea legilor și normelor în vigoare în R. S. România.

Acest drept al consulului este reglementat prin convenția consulară din 1957, care în articolul 17 prevede: „Consulii au dreptul să îndeplinească în cancelariile consulare sau în locuința lor, precum și la locuința cetățenilor țării lor și pe bordul vaselor care navighează sub pavilionul acestei țări” o serie de acțiuni, printre care: primirea și legalizarea de declarații, autentificarea și păstrarea de testamente și alte acte unilaterale, întocmirea și autentificarea de tranzacții, legalizarea semnăturii cetățenilor lor, primirea și păstrarea d bani și obiecte aparținând acestora etc.

7. Consulul are de asemenea dreptul – potrivit aceleiași convenții – să participe la inventarierea și lichidarea succesiunilor rămase în raza circumscripției sale consulare de pe urma cetățenilor sovietici, cu respectarea prevederilor legii române în această materie.
8. Pentru a se asigura realizarea drepturilor conferite consulului, în vederea îndeplinirii atribuțiunilor de serviciu, principiul general este că acestuia i se asigură libertatea de a se deplasa în orice localitate din raza circumscripției consulare, excepție făcând acele zone în care este interzis accesul străinilor. El are de asemenea dreptul de a se adresa direct autorităților locale.

Practica a consacrat însă uzanța de a fi înștiințat în prealabil organele locale, aceasta în scopul ca problemele în legătură cu care consulul se deplasează, să poată căpăta din partea autorităților locale o rezolvare competentă și operativă.

Deplasarea consulului în afara circumscripției consulare se face, conform practicii interne, prin anunțarea Direcției protocol din Ministerul Afacerilor Externe.

Menționăm că actualul regim juridic pe care îl are Consulatul General al U.R.S.S. de la Constanța corespunde întrutotul practicii internaționale precum și prevederilor Convenției de la Viena din 1963 cu privire la relațiile consulare.

Până în prezent, Ministerul Afacerilor Externe nu a fost sesizat că ar fi existat cazuri de nerespectare a regimului juridic și a normelor interne din R. S. România, de către consulul sovietic de la Constanța. De asemenea, Ministerul Afacerilor Externe nu a constatat nici o nemulțumire din partea ambasadei sovietice la București sau din partea consulului general de la Constanța în legătură cu regimul pe care îl are pe teritoriul țării noastre.

Necesitatea înființării unui Consulat general român la Chișinău

1. Necesitatea înființării de consulate române pe teritoriul U.R.S.S. decurge din următoarele considerente:

- a) Considerente de reciprocitate. Înființarea oricărui consulat nu se poate face fără consimțământul statului de reședință (în acest sens sânt și dispozițiile Convenției consulare din 1957) iar acest consimțământ este determinat, cel mai adesea, de interesul pe care-l are acest stat de a înființa și el la rândul lui un consulat pe teritoriul celui alt stat.

După cum se știe, în prezent, practica este unilaterală pentru că țara noastră nu are un consulat pe teritoriul U.R.S.S. deși pe teritoriul nostru funcționează Consulatul general sovietic de la Constanța.

- b) Considerente de ordin practic. Înființarea de consulate corespunde unor nevoi practice, cum ar fi:

- desfășurarea unei activități de popularizare a României care actualmente este prezentată în U.R.S.S., și în special în R.S.S. Moldovenească, într-un mod necorespunzător și chiar denaturat;
- asigurarea unui contact mai frecvent cu rezidenții români din Basarabia și Ucraina;
- descongestionarea Secției consulare din cadrul Ambasadei române din Moscova de problemele referitoare la vize, ceea ce ar asigura o operativitate mai mare în rezolvarea acestor cereri.

2. În ceea ce privește localitatea în care ar trebui să se fixeze reședința Consulatului general român, urmează a se avea în vedere orașul Chișinău, deoarece acest oraș este de natură să răspundă în cea mai mare măsură necesităților care reclamă înființarea consulatului în discuție.

Potrivit practicii internaționale pentru alegerea localității în care urmează a se înființa un consulat se ține seama de faptul că interesele de reprezentare ale

statului respectiv să poată fi realizate cât mai efectiv. Or, în această privință ca elemente determinante trebuie să fie menționat:

- legăturile existente între cetățenii români și populația din regiunea R.S.S. Moldovenească și prezența acestora pe teritoriul respectiv (cca. 80% din cei care se deplasează pentru vize la rude din U.R.S.S. merg sau vin din Basarabia);
- numărul mare de români care locuiesc în regiunea sus-menționată. Potrivit datelor statistice oficiale al U.R.S.S., rezultă că la 15.I.1959, din cei 2.885.000 locuitori, 2.214.000 s-au considerat „moldoveni” având ca limbă maternă „limba moldovenească”. Aceasta demonstrează nu numai existența unui număr mare de locuitori de naționalitate română ci și faptul că majoritatea problemelor de vize și protecție consulară se pun în legătură cu regiunea respectivă;
- necesitatea cunoașterii nemijlocite a vieții politice, economice și culturale din raza circumscripției Chișinău.

Față de cele de mai sus, soluția cea mai convenabilă apare aceea a înființării consulatului la Chișinău, cu atât mai mult cu cât considerente de aceeași natură au stat la baza alegerii de către Partea sovietică a orașului Constanța ca reședință a consulatului iar regiunea Dobrogea și Galați ca circumscripție consulară.

Există desigur posibilitatea ca U.R.S.S. să ofere o altă localitate drept reședință a consulatului însă această soluție care dă posibilitatea U.R.S.S. să satisfacă formal o cerere a Părții române nu este de natură a satisface nevoile noastre practice menționate mai sus.

3. Reacția Părții sovietice ar putea fi diferită. Astfel, este posibil ca U.R.S.S.,
 - a) să satisfacă pur și simplu cererea română;
 - b) să fie de acord cu înființarea unui consulat român dar nu în orașul Chișinău ci în Kiev sau Odesa;
 - c) să renunțe la Consulatul general din Constanța pentru a evita înființarea unui consulat român pe teritoriul sovietic.

În orice caz, este greu de presupus că U.R.S.S. se va opune la înființarea unui consulat român în condițiile menținerii consulatului său pe teritoriul țării noastre.

* * *

Propunem să se abordeze în discuții problema înființării unui Consulat general român la Chișinău (cu o circumscripție care să cuprindă partea de vest a U.R.S.S.) din motive de principiu (reciprocitate) cât și din considerente de ordin practic.

30.08.1965

ANIC, F. CC al PCR - Relații Externe, d. 38/1965, f. 185-191.

ISTORIE LOCALĂ

Serghei Tabuncic*, Vlad Vornic**

DESPRE MOVILA URIAȘULUI DIN PĂRȚILE SOROCII

Importanța istorică a antichităților de pe teritoriul Țării Moldovei a fost remarcată încă de timpuriu, în veacurile XVI-XVIII, când cronicarii moldoveni au încercat să distingă îndeosebi vestigiile romane din această regiune ce a aparținut cândva de „țara dachilor”. Un larg progres în cunoașterea trecutului mai îndepărtat și a monumentelor arheologice din cele trei țări române medievale se atestă în scrierile principelui savant Dimitrie Cantemir. Realizând investigații asupra surselor scrise antice cu privire la istoria spațiului locuit de români și obținând cunoștințe temeinice în acest domeniu, marele învățat s-a preocupat continuu și de documentarea ruinelor, relicvelor și altor urme de cultură materială ce ne-au rămas din vechime. Astfel, au fost puse în lumină multiple informații despre vechile cetăți, movile, valuri, drumuri, monede și alte obiecte ce se descoperiseră între timp, urmărindu-se redarea mai exactă a conținutului evenimentelor istorice descrise și reconstituirea cât mai amplă a imaginii trecutului¹.

În perioada care a succedat anexării Basarabiei de către Imperiul Rus (1812), interesul cercurilor guvernante imperiale și implicit al noii administrații din ținut față de trecutul și cultura românilor moldoveni s-a manifestat constant. Cercetările întreprinse în acel veac de regim țarist vădesc preocupările diverselor medii intelectuale pentru a lămuri opinia publică rusească în diverse chestiuni privind istoria veche și mai nouă a basarabenilor. De rând cu acestea, au devenit cunoscute și unele scrieri privind legende locale moldovenești, care sunt ca un ecou din timpuri demult apuse. Una dintre povestirile cu caracter legendar de prin părțile Sorociei este intitulată *Movila Uriașului*, înregistrarea sa datând din anul 1864, când membrul Comitetului statistic al guvernământului Basarabiei I. Sorochin o publica în buletinul respectivului comitet. Între altele, autorul

* **Serghei Tabuncic**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

** **Vlad Vornic**, doctor în istorie, director general al Agenției Naționale Arheologice.

¹ D. Tudor, *Alexandru I. Odobescu arheolog*, în: *Istoria arheologiei. Studiu introductiv la această știință. Prelegeri ținute la Facultatea de Litere din București de A. I. Odobescu. I. Antichitatea. Renașterea*. Ediție îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar, indice și ilustrații de Prof. univ. D. Tudor. București, Editura Științifică, 1961, p. 7 și urm.

precizează că avea informații asupra curganului despre care istorisește legenda încă din 1836, când a sosit pentru prima dată la Soroca².

Conținutul legendei interesează la fel de mult ca și datele care descriu obiectivul arheologic ce îi corespunde, aflat pe teritoriul comunei actuale Rublenița, în apropiere de răscrucea șoselelor Soroca-Drochia și Soroca-Otaci. Legenda în sine, cu istoria ei miraculoasă, astăzi este necunoscută de cercetătorii culturii populare orale, după cum ne-a mărturisit prof. Gr. Botezatu, un distins specialist al domeniului. În 1864, ea a fost redată așa după cum o povesteau oamenii locului, iar noi am cules-o încă o dată, auzită de la prof. m.cor. al AȘM Demir Dragnev, un cunoscător adânc al istoriei naționale.

Înscriindu-se în tematica generală relativă la istoriografia arheologiei Basarabiei, contribuția de față relevă cu precădere interesul manifestat pentru cunoașterea antichităților acestui teritoriu în secolul al XIX-lea, punctul de plecare al cercetării aflându-se în observațiile de acum un secol și jumătate asupra unui tumul din zona Sorociei, numit *Movila Uriășului*.

Pe vremea când legenda vedea lumina tiparului, curganul ar fi avut 10 sajeni în lungime și până la 3 în lățime, înălțimea lui atingând 2,5 sajeni (1 sajen = 2, 154 m). În ultimele rânduri ale textului, I. Sorochin se întreba: ce vestigii oare ascunde în adâncuri tumulul de la Soroca și câte noi fațete ale trecutului ar putea fi descoperite prin cercetarea acestuia. Astfel, prin consemnarea legendei despre *Movila Uriășului*, în analele istoriei Basarabiei se pune în lumină și o secvență din istoria arheologiei acestei provincii, vizând interesul pentru investigarea complexelor funerare tumulare.

Movila în cauză avea faima unui monument istoric însemnat pentru Basarabia și în timpurile interbelice, când acad. Ștefan Ciobanu insera într-o lucrare de sinteză asupra trecutului provinciei scurte informații despre acest obiectiv arheologic. Menționând dimensiunile sale neobișnuite și forma lungăreață, autorul nota următoarele: „În drumul de la Soroca spre Atachi se găsește *Movila Uriășului* – o movilă în lungime de 21 metri și de 7 metri lățime”, cu trimitere la articolul lui I. Sorochin³.

² И. Сорокинъ, *Могила Уриашулуй (легенда)*, в: *Записки Бессарабскаго областного статистическаго комитета*. Томъ первый, изданный под редакціей Д. члена комитета А. Н. Егунова. Кишиневъ, 1864, с. 131-133. Legenda și tumulul *Movila Uriășului* au constituit subiectul unei comunicări recente prezentate la o manifestare desfășurată la Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM – a se vedea Sergiu Tabuncic, *Despre „Movila Uriășului” din părțile Sorociei*, în: *Conferința științifică cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor” (Ediția a V-a), Chișinău, 22-24 mai 2013. Rezumatele comunicărilor*. Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO. Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”. Agenția Națională Arheologică. Instituția Publică Institutul Științifico-Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare. Chișinău, 2013, p. 34-35.

³ Ștefan Ciobanu, *Monumentele istorice*, în: *Basarabia*. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Chișinău, Editura „Universitas”, 1993, p. 174.

Tumulul este înregistrat în repertoriile siturilor arheologice din raionul Soroca, fiind amintit și în unele lucrări de popularizare a trecutului moldovenesc. În aceste publicații el apare cu o denumire ușor modificată – *Movila Urișului*, autorii respectivi neavând știință despre materialul semnat de I. Sorochin. În funcție de situația administrativ-teritorială din ultimele trei decenii, acest curgan a fost atribuit fie satului Rublenița Nouă, fie comunei Rublenița.

În anul 1986, prof. Ion Hîncu a publicat o broșură despre monumentele arheologice din arealul raionului Soroca, unde regăsim informații de interes pentru noi. Prima copertă a broșurii și p. 17, pe lângă titlu și text, cuprind și două mici imagini fotografice ale tumulului în discuție, aflat pe un teren ce aparținea la acea vreme moșiei agricole a satului Rublenița Nouă. Datele care trebuie reținute sunt următoarele: „Tumulul, cunoscut cu denumirea de *Movila Urișului*, este situat spre nord de satul Rublenița Nouă, pe partea stângă a șoselei Rublenița-Grigorăuca. Are formă alungită, asemănătoare cu cea a unui val. Lungimea tumulului este de circa 80 m, iar înălțimea – circa 2 m. Parțial distrus de lucrările de construcție a șoselei. Suprafața sa se ară”⁴.

În anul următor, tumulul *Movila Urișului* apare consemnat de către același autor într-un consistent registru al monumentelor de istorie și cultură din zona de nord a Moldovei, cu descrierea făcută în lucrarea citată anterior, specificându-se și denumirea rusească a movilei: *Курган Великана*⁵.

Prof. Ilie Borziac, realizând în 1993 un inventar al siturilor arheologice din raionul Soroca, înregistrează curganul în com. Rublenița, descriindu-l astfel: „Tumulul 1. Este situat în punctul *La Movila Urișului*, la 10 m spre sud de șoseaua Soroca-Drochia. Alt. 294 m, long. 48°10.02., lat. 28°11.18. Lungimea – 82 m, lățimea – 14-26 m, înălțimea – 3,5 m. Parțial în partea de nord distrus de șosea, parțial sădit cu copaci”⁶.

Recent, obiectivul arheologic în discuție a fost verificat, delimitat și cartat de către Sergiu Bodean, director adjunct al Agenției Naționale Arheologice, împreună cu specialiștii Veaceslav Bicbaev, Eugen Mistreanu și Ion Ceban, cu prilejul unor prospecțiuni de suprafață efectuate în zona aferentă proiectului „Reabilitarea drumului M2 Sărăteni-Soroca-Intersecția Drochia”. Datele precizate privind amplasamentul, dimensiunile și starea sa de conservare se prezintă în felul următor: „Tumulul, numit de localnici *Movila Urișului*, se găsește la 3,3 km vest de satul Rublenița și 2 km est de localitatea Șolcani, pe partea stângă a traseului național M2. O parte a mantalei tumulului este suprapusă de traseul menționat. Lungimea – 118 m, înălțimea – 2-2,5 m. Coordonate GPS: N 48

⁴ И. Г. Хынку, *Археологические памятники Сорокского района*, Кишинев, Издательство «Штиинца», 1986, с. 17.

⁵ И. Г. Хынку, в: *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет*. Кишинев, Издательство «Штиинца», 1987, с. 707.

⁶ I. Borziac, *Repertoriul arheologic al raionului Soroca*, Chișinău, 1993 (manuscris păstrat la arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei), p. 35 și harta aferentă comunei Rublenița din anexele repertoriului.

10.415, E 028 08.988; N 48 10.419, E 028 08.968; N 48 10.434, E 028 08.987; N 48 10.441, E 028 08.956; N 48 10.455, E 028 08.983; N 48 10.460, E 028 08.952; N 48 10.473, E 028 08.975; N 48 10.470, E 028 08.947; N 48 10.483, E 028 08.959”⁷.

Dintre publicațiile de popularizare a monumentelor și vestigiilor arheologice de pe teritoriul Moldovei, care amintesc de *Movila Urișului* de lângă Rublenița Nouă / Rublenița și de alte movile cu asemenea denumire, trebuie consemnate cele aparținând prof. Ion Hîncu.

Într-o lucrare publicată în anul 1990 – *Vestigii strămoșești* – și în alta tipărită șase ani mai târziu – *Străvechi monumente din Republica Moldova* –, autorul, relevând dimensiunile științifice ale movilelor funerare ca fenomen social, istoric, cultural, identitar și ca structură de cult, precum și ca element important de patrimoniu arheologic, face unele referințe și asupra unor tumuli care poartă denumirea de *Movila Urișului*⁸.

În anul 1994, într-un volum colectiv intitulat *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*, arheologul Ion Hîncu aducea informații legate nemijlocit de tumulul asupra căruia stăruim: „Movilele funerare lungărețe se aseamănă cu un val de pământ înalt de 2-3 m și lat de 30-40 m, cu lungimea de 80-100 m. Localnicii le numesc *Movila Urișului* sau *Movila Lată*. Astfel de relicve istorice, extrem de rare la noi în republică, au fost evidențiate lângă satele Clococenii Vechi și Limbenii Vechi, raionul Glodeni, Rublenița Nouă, raionul Soroca”⁹. Tot în raionul Soroca, în preajma satului Țepilova, în locul numit *Planul Popii*, s-au identificat două curgane cunoscute sub denumirea *Movila Urișului*, construcția ulterioară a unei șosele cauzând în mare parte distrugerea acestora¹⁰.

Apoi, într-o altă lucrare a autorului, publicată în 2003 și intitulată *Vetre strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice*, citim următoarele: „Rublenița Nouă. Pe moșia satului au staționat cete de nomazi, lucru adevărat de cele patru movile funerare. Trei din ele sînt de formă conică, iar una este de formă alungită și se întinde pe 80 m. Ultima poartă denumirea de *Movila Urișului*”¹¹.

Cât privește studiul datorat dr. Nicolae Chetraru, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)*, acesta între altele ne oferă și un scurt pasaj privind importanța povestirilor populare despre tumulii înșiruiți în diferite

⁷ Sergiu Bodean, Eugen Mistreanu, *Raport tehnico-științific privind prospectarea arheologică a traseului drumului M2 Sărăteni-Soroca-Intersecția Drochia (93 km) în vederea stabilirii prezenței / lipsei siturilor arheologice în zona de reabilitare a drumului*, Chișinău, 2013 (manuscris aflat în arhiva Agenției Naționale Arheologice), p. 3, fig. 12/1-2, fig. 13/1-2.

⁸ I. Gh. Hîncu, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Editura „Știința”, 1990 (în grafie chirilică), p. 59-75, text reluat, cu unele ilustrații noi, și în idem, *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chișinău, Editura „Arc”, 1996, p. 59-73.

⁹ I. Hîncu, în: *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*. Redactor responsabil N. Demcenco. Chișinău, Editura „Știința”, 1994, p. 34.

¹⁰ И. Г. Хынку, *Археологические памятники Сорокского района*, с. 26-27.

¹¹ Ion Hîncu, *Vetre strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice*, Chișinău, Editura „Știința”, 2003, p. 379.

colțuri ale Moldovei: „Prezintă interes și legende legate de movilele de pe teritoriul nostru: *Movila Rabii*, *Movila Drăgaicelor*, *Movila Turcilor*, *Movila de Piatră*, *Suta de Movile* ș.a. În multe din aceste legende se spune că în cutare sau cutare loc este îngropat în turc sau un tătar, un rege scit sau un monah trădător”¹².

Fiind înregistrată în scris o singură dată – în 1864 –, povestită și în prezent de oamenii din partea locului¹³, legenda despre *Movila Uriășului* a rămas neexplorată de către cercetătorii literaturii populare orale, până în timpul de față. Astfel, ea nu se regăsește în publicațiile din perioadele mai vechi sau mai recente, în care s-au valorizat creații de acest gen¹⁴, confirmându-se astfel observația de mai sus a prof. Gr. Botezatu.

În același timp, nici în studiile privitoare la trecutul istoric al zonei Sorociei, exceptând mențiunea lui Ștefan Ciobanu, care, așa cum deja s-a notat, semnala *Movila Uriășului* printre antichitățile mai vestite ale Basarabiei interbelice, nu se întâlnesc nici un fel de informații referitoare la acest insolit sit arheologic și legenda sa¹⁵.

¹² Nicolae Chettraru, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)*, Chișinău, Editura „Știință”, 1994, p. 9.

¹³ Dl Nicolae Bulat, director al Muzeului de Istorie și Etnografie Soroca, ne-a mărturisit următoarele (2 noiembrie 2012): „Eu, ori de câte ori merg cu cineva pe lângă această movilă, mă strădui s-o arăt însoțitorilor mei. Cred că despre legenda ei ar povesti sătenii din Rublenița, Rublenița Nouă, Cureșnița, Cureșnița Nouă, Șolcani și Șeptelici”. După cum ne-a informat telefonic dna Adriana Cișlaru (n. 1945), profesoară pensionară din satul Cureșnița și dl Antip Ceban (n. 1928), agronom pensionar din Șeptelici, în legătură cu *Movila Uriășului* încă mai circulă legende, din care unele s-ar putea să aibă și un sâmbure de adevăr.

¹⁴ Василий Курдиновский, *Легенды в Бессарабии*, Одесса „Экономическая” типография, 1905; Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare. 1-2*. Alcătuire, studiu introductiv, note și comentarii: G. Botezatu, A. Hîncu. Chișinău, Editura „Știință”, 1991; Petre V. Ștefănuță, *Datini și creații populare*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Grigore Botezatu. Chișinău, Editura „Știință”, 2008; Gheorghe V. Madan, *Scrieri*. Ediție în două volume. 1. Proză. Traduceri. Publicistică. Corespondență. Studiu introductiv de Iordan Datcu. Text ales și îngrijit de Mihai Papuc, Tamara Apostol-Macovei și Grigore Botezatu. Repere cronologice, note, comentarii și referințe critice de Mihai Papuc. 2. Folclor. Folcloristică. Text ales și îngrijit de Mihai Papuc, Tamara Apostol-Macovei și Grigore Botezatu. Note și comentarii de Mihai Papuc. Chișinău, Î.E.P. „Știință”, 2011; *Creația populară moldovenească. Legende, tradiții și povestiri orale*. Colegiul de redacție: Gr. G. Botezatu, V. M. Gațac, V. S. Zelenciuc, S. S. Cibotaru, V. A. Cirimpei (secretar), I. D. Ciobanu (președinte), I. C. Ciobanu. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. G. Botezatu. Sub redacția lui V. M. Gațac. Chișinău, Editura „Știință”, 1975 (în grafie chirilică); *Auzit-am din bătrâni. Legende moldovenești*. Selecție și postfață de Grigore Botezatu. Colegiul de redacție: George Meniuc, Grigore Botezatu, Efim Junghietu. Cuvânt înainte de Ion Gadărcă. Chișinău, Editura „Literatura Artistică”, 1981 (în grafie chirilică); *Folclor din nordul Moldovei*. Alcătuitoarii: G. G. Botezatu, I. V. Buruiană, N. M. Băeșu, E. V. Junghietu, L. I. Curuci, S. G. Moraru, Iu. I. Filip, A. S. Hîncu, V. A. Cirimpei. Chișinău, Editura „Știință”, 1983 (în grafie chirilică); *Folclor din câmpia Sorociei*. Alcătuitoarii: G. G. Botezatu, I. V. Buruiană, N. M. Băeșu, E. V. Junghietu, L. I. Curuci, A. S. Hîncu. Descrierea dansurilor – A. P. Țărălungă. Descifrarea melodiilor – A. E. Tamazlicaru. Colegiul de redacție: G. G. Botezatu (președinte), V. M. Gațac, N. M. Băeșu, A. S. Hîncu (secretar), I. D. Ciobanu. Editura „Știință”, 1989 (în grafie chirilică).

¹⁵ Am consultat următoarele lucrări: Nicolae Bulat, *Județul Soroca: file de istorie*, Chișinău, Editura „Arc”, 2000; Alina Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul*

După cum s-a menționat mai devreme, I. Sorochin în finalul expunerii sale se întreba: oare ce relicve tăinuiește *Movila Uriășului*, socotind că ar fi utilă dezvelirea ei, pentru a i se dezvălui proveniența și funcționalitatea. Autorul, admitând că elementele cu caracter fantastic, miraculos ale unei povestiri tradiționale pot avea un suport istoric real, formulează ipoteza că ridicarea tumulului s-ar putea datora prezenței oștilor căzăcești ale marelui hatman Bogdan Hmelnițki și fiului său Timofei în părțile Sorocii, la mijlocul secolului al XVII-lea. Către acea vreme, oastea cazacilor zaporojeni devenise una dintre cele mai puternice armate ale Răsăritului. Pe lângă faptele de arme ale acestora, un eveniment aparte care a marcat istoria casei domnitoare moldovenești a fost căsătoria domniței Ruxandra, fiica domnului Vasile Lupu, cu Timofei Hmelnițki, nunta acestora fiind impusă de situația politică a timpului¹⁶.

În legătură cu numele movilei este interesant de evidențiat și un fapt de limbă. Dacă acum un secol și jumătate denumirea sa era cea de *Movila Uriășului*, apoi în prezent i se zice mai frecvent *Movila Urieșului*. Sub acest din urmă nume, tumulul de la Rublenița – Rublenița Nouă a fost înregistrat în publicațiile din ultimele decenii, așa cum i se spunea și i se mai spune și acum prin părțile locului¹⁷. De remarcat că în *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române* cuvântul *uriazș*, -ă, apare consemnat ca substantiv (Personaj din Biblie, din mitologia populară sau din cea greco-latină închipuit sub forma unui om cu dimensiuni gigantice și cu puteri extraordinare, supranaturale; Persoană foarte înaltă și robustă; Figurat. Personalitate înzestrată cu merite excepționale într-un anumit domeniu; titan, gigant) și adjectiv (A cărui dimensiune depășește cu mult media; excesiv de mare; enorm, colosal, gigantic)¹⁸. Iar *Dicționarul de sinonime al limbii române* dă la iveală adjectivul *urieșesc*, doar ca un termen învechit (Colosal, enorm, fabulos, gigantic, imens, uriaș)¹⁹. Constatând această neînsemnată transformare

sec. al XIX-lea), Chișinău, Editura „Pontos”, 2009; *Retro Soroca*. Coordonatorii volumului: Ion Ștefăniță, Nicolae Bulat. Ministerul Culturii al Republicii Moldova, Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, Consiliul Raional Soroca, Muzeul de Istorie și Etnografie Soroca. Chișinău, Editura „Continental Grup SRL”, 2012; Colecția publicației „Solidaritatea” pe anii 1927-1943, care găzduia și materiale istorice privitoare la ținutul sorocean. „Solidaritatea” (1923-1940; 1942-1944) - *Buletin al Asociației Învățătorilor, secția județului Soroca*. Apare lunar din 14 ianuarie 1923 până în 1940. Din februarie 1923 are subtitlul *Organul Asociației Învățătorilor din județul Soroca*, din 1932 - *Organul Asociației Corpului Didactic din județul Soroca*. Publicația își reia apariția în anii războiului, editându-se lunar din 1942 până în 1944, cu subtitlul *Organul de Publicitate al Asociației Învățătorilor din județul Soroca*.

¹⁶ E. Baidaus, *Vasile Lupu*, în: *Domnii Țării Moldovei. Studii*. Volum editat de Demir Dragnev. Chișinău, Editura „Civitas”, 2005, p. 175-179.

¹⁷ Fapt constatat de noi prin discuții telefonice cu unii angajați ai primăriei comunei Rublenița (10 iunie 2013).

¹⁸ DEXI. *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române*. Coordonator științific: Eugenia Dima. Chișinău, Editurile „Arc” și „Gunivas”, 2007, p. 2127 (vocabula: *uriazș*, -ă).

¹⁹ Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, Editura „Univers Enciclopedic”, 1999, p. 917-918 (vocabulele: *uriazș*, *urieșesc*).

pe care o suferă denumirea movilei, intervenită probabil cu mult înainte de relatările arheologilor contemporani, ar mai fi de menționat că un sat cu numele *Valea Urișului* există în comuna Valea Largă, județul Mureș, Transilvania²⁰, toate aceste exemple atestând un cuvânt considerat vetust, dar care mai este astăzi în circulație în întreg spațiul limbii române. Este locul potrivit, credem, să mai specificăm că în creațiile mitologice din unele regiuni balcanice și ale arealului românesc *uriazii* legendari sunt numiți *novaci*²¹, pe seama lor fiind pusă de tradiția populară și fondarea marilor fortificații lineare antice din Câmpia Română, precum *Brazda lui Novac de Sud*, *Brazda lui Novac de Nord*, *Limes Transalutanus* ș.a.²².

În cele ce urmează vom reproduce legenda despre *Movila Urișului*, urmând descrierea și comentariile lui I. Sorochin²³, introducând-o astfel mai pe larg în circuitul informațional.

„Oricine vreodată a avut prilejul să meargă pe drumul poștei dinspre orașul Soroca spre Movilău, nu se poate să nu observe o ridicătură de pământ de mărime considerabilă, care se află la 12 verste de Soroca, în apropierea hanului numit Kumpanski. Poate cu atât mai mult ea atrage atenția călătorului, căci drumul care duce spre asfințit, parcă proptindu-se în han, cotește brusc la nord și trece paralel cu acea ridicătură. Ea poartă denumirea moldovenească *Mojila Urișului*, iar rusește i se spune *Veletneva Moghila*, *Moghila Velicana*. Înfațișarea sa nu se aseamănă cu cea a movilelor care pot fi văzute în stepile Crimeii și în regiunea Bugeacului. Acolo ele au formă conică, sunt situate ca pe tabla de șah și dintr-o primă privire ți se dezvăluie scopul cu care au fost ridicate. În exterior, *Movila Urișului* se prezintă ca o construcție funerară de circa zece sajeni în lungime și până la trei de-a latul. În partea ei centrală, a fost ridicat un mic terasament, servind probabil ca soclu al unui simplu stâlp monumental de piatră, sustras de cineva, sau poate din lemn, care s-a dărâmat de vremuri. Pe ambele părți ale movilei se observă câte o adâncătură, în măsură să sugereze că cei care au construit acest complex mortuar n-au avut timp pentru a aduce pământ de undeva din altă parte, ci au folosit solul de pe loc. Este de notat că înălțimea movilei, măsurată de la baza construcției, nu depășește 2,5 sajeni.

Această movilă, cu numele său atât de ispitor, mi-a atras atenția încă de la prima mea vizită la Soroca, în anul 1836. Am căutat, vreme îndelungată, să aflu mai mult despre ea, întrebându-i pe stăpânii și posesorii moșiilor din jur, fără a primi însă răspunsul așteptat. Abia peste câțiva ani, întorcându-mă odată de la Otaci, chiar lângă acel han Kumpanski mi s-a întâmplat să dau de o ceată de cărauși, care își transportau cu carele trase de boi grâul către Odesa, opriți

²⁰ http://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Valea_Larg%C4%83,_Mure%C8%99.

²¹ DEXI. *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române*, p. 1278 (vocabula: *novac*).

²² Eugen S. Teodor, *Urișul invizibil*: Limes Transalutanus. *O reevaluare la sud de râul Argeș*. Târgoviște, Editura „Cetatea de Scaun”, 2013, p. 3.

²³ Traducere realizată împreună cu dna paleograf Larisa Svetlicinaia, cercet. șt. la Institutul de Istorie al AȘM.

într-un popas de noapte. M-am oprit și eu ca să fumez o pipă, lângă căruțașii care ședeau roată în jurul focului, ce abia mai licărea. Salutându-i, am observat un bătrân împovărat de ani, care mi-a reținut atenția și mi-a stârnit admirația: avea înfățișarea respectabilă, barba însurită și părul în plete, căzând pe umeri. Când l-am întrebat câți ani are, mi-a zis: 106. Știind că bătrânii adesea doresc să-și sporească importanța, dându-și în plus niște ani, l-am rugat să răspundă la niscăi întrebări, iar el, văzând cum greu mă descurc în limba moldovenească, a pornit să vorbească în cea malorosienească: *Atunci când graful Kamenski s-a instalat cu armata la Movilău, eu aveam peste 30 de ani. Țin minte că aici se aflau turcii, care cumpărau miere, mazăre, porumb, grâu și alte cereale. Iar în timpul primăverii, toate aceste produse erau expediate în teritoriile otomane.*

Știindu-se că șederea grafului Kamenski la Movilău s-a întâmplat pe la începutul veacului curent, ar reieși că bătrânul avea între 70 și 80 de ani. Am ținut să-l întreb dacă nu știe de unde *Movila Uriașului* își trage această denumire, la care mi-a răspuns că tocmai despre ea și începuse să povestească, chiar înainte de venirea mea. De aceea, l-am rugat să o ia de la capăt. Istorisirea sa am scris-o și o redau așa cum a fost relatată, fără a schimba ceva din cuprinsul frazelor: *Ceea ce vă povestesc a fost în vremuri trecute, cu mult înainte de părinții noștri, poate chiar și de bunici. Trăiau doi uriași, cum le zic volohii, unul în satul Larga de lângă Hotin, pe un deal unde-și avea și casa, iar celălalt aproape de Soroca, pe dealul satului Băxani. Trăiau în pace și în bună înțelegere unul cu altul, ca doi frați adevărați. Nu scăpau o zi fără să se desfete cu tabacul pe care-l trăgeau pe nas, servindu-se reciproc. Și-și dădeau mâna prin fereastră, iar pentru a mai sfârcai o porție de tabac, și-l lua din tabacherniță. Dacă vreun vrăjmaș îndrăzne să năvălească cu război, fie tătarimea sau leșii ori turcii, apoi acești doi uriași cu ai săi ostași îi înfrângeau în lupte și-i înecau în Nistru, și iar traiau liniștiți. Odată, numai unul Dumnezeu știe de unde, a apărut un bogatâr tare voinic, și s-a dat bătălia trei zile și trei nopți, până s-a împușinat oastea uriașilor. Dacă-i așa, s-au ascuns ei înspre culmea unde trăia uriașul de la Băxani. Iar un copil de-al său de șapte ani s-a întâmplat să moară. Și a fost înmormântat aici, în această movilă lunguiată. Acum închipuiți-vă, oare cum trebuie să fi arătat uriașii, dacă mormântul aceluia copil este atât de mare.*

Ulterior, această legendă cam încălțită am mai auzit-o povestită și de alte persoane. Pe ce se întemeiază ea, nu pot spune. Poate că are legătură cu faptele eroice ale lui Bogdan Hmelnițki și fiului său Timofei. Ambii, cu cazacii lor, și-au mânat caii vitejește în luptă, pe meleagurile Basarabiei. Astfel, uriașul, prin povestirile transmise pe cale orală, ar fi putut dobândi o statură înfricoșătoare. Totuși, credem că legenda ar putea fi lămurită, dacă antichitățile aflate în *Movila Uriașului* ar fi scoase la iveală²⁴.

După cum s-a menționat și în rândurile de început ale acestui articol, legenda despre *Movila Uriașului* încă mai dănuie și astăzi. Recent, ea ne-a fost

²⁴ И. Сорокинъ, Могила Уріяшулуй (легенда), с. 131-133.

relată de prof. Demir Dragnev (n. 27 iulie 1936, satul Cureșnița, jud. Soroca), așa cum a memorizat-o din copilărie. O publicăm mai jos, cu observația că orice legendă poate avea multiple variante, dar povestea lor de bază este cam aceeași.

„Pe când aveam vreo opt-zece ani, am auzit această legendă din gura străbunicii mele Efimia, băștinașă din Cureșnița Sorociei, născută pe la mijlocul secolului XIX. Sătenii îi spuneau mătușa Tinuța, și se trăgea ea din neamul Revenco, căsătorită Bulat. Moșia satului în vechime era mult mai întinsă decât în prezent²⁵, cuprinzând și locul numit *Movila Uriășului*. Cureșnița încă și la acea vreme mai era împărțită pe bătrâni, ca și orice sat răzeșesc. La fel ca și în alte părți ale moșiei, și în zona de la *Movila Uriășului* țăranii dețineau proprietăți funciare, inclusiv rudele noastre. Într-o zi, am întrebat-o pe străbunica, de unde vine această denumire – *Movila Uriășului*? Și ea mi-a istorisit că până la oamenii din zilele noastre, viețuiau aici niște uriași – oameni și ei, dar neobișnuiți de înalți și înzestrați cu o forță fizică neînchipuit de mare. Odată, când mai rămase dintre ei numai un singur uriaș, s-a văzut venind la el un om mic, ca al nostru. Și l-a luat uriașul în brațe cu tot cu carul cu boi, apoi l-a așezat pe pământ, zicându-i: De acum încolo, tu vei fi aici stăpân. Iar când a murit acel uriaș, s-a adunat toată lumea – oamenii mici, și l-au înmormântat acolo. Și asta a fost *Movila Uriășului*, sătenii spunându-i mai des *Mojila Uriășului*. Și unde te duci? Și auzai răspunsul: la *Mojila Uriășului*”.

* * *

Prin rândurile de mai sus ne-am propus să reliefăm o pagină mai puțin cunoscută din istoria arheologiei basarabene²⁶, ilustrată de legenda unei movile de pământ din părțile satelor Rublenița și Rublenița Nouă, intitulată *Movila Uriășului*. În tradiția locului, monumentul istoric corespunzător legendei este cunoscut sub denumirea de *Movila Urișului*²⁷. Acest sit arheologic, a cărui degradare trebuie urgent oprită, este o creație a unor civilizații dispărute, având o valoare cultural-științifică incontestabilă. Prin publicitatea pe care i-ar face-o organele publice locale și prin integrarea sa în turismul cultural zonal și național, el ar putea deveni un reper al identității istorice a ținutului Sorociei. Desigur, și

²⁵ A se vedea Gheorghe Ghibănescu, *Moșia Șeptelicieni*, în idem, *Impresii și note din Basarabia*. Prefață, note și comentarii de Valeriu Nazar. Muzeul Literaturii Române „M. Kogălniceanu”. Chișinău, Editura „Civitas”, 2001, p. 255, unde se regăsește și o hartă care redă hotarele moșiei satului Cureșnița către anul 1802.

²⁶ Consemnăm o contribuție mai recentă pe această temă: Sergiu Tabuncic, *Monumente arheologice și istorice dintre Prut și Nistru în însemnările lui Zamfir Arbore din Dicționarul geografic al Basarabiei (a.1904)*, în: „Revista de Istorie a Moldovei”. Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 2010, nr. 3-4 (83-84), p. 160-193 și *O pagină mai puțin cunoscută din istoria arheologiei basarabene, datorată lui Zamfir Arbore*, în: *Conferința științifică cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor”, Chișinău, 31 mai – 1 iunie 2012. Rezumatele comunicărilor*. Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO. Chișinău, 2012, p. 29-30.

²⁷ A se vedea fig. 1-2.

legenda merită să beneficieze de popularizarea cea mai largă. Farmecul ei pare a fi suficient pentru a ne determina să vizităm movila. Nu încapе îndoială că narațiunea va îmbrăca două aspecte, îmbinându-se elementele de fabulație cu cele ce se pot verifica din punct de vedere arheologic și istoric. Este și aceasta o cale de cunoaștere a moștenirii noastre culturale și de descifrare treptată a misterelor trecutului îndepărtat.

* * *

Și acum, la încheierea contribuției noastre, socotim potrivit să punem în circuitul științific un scurt material care ilustrează încă o filă din istoria arheologiei Basarabiei, depistat în același buletin al Comitetului statistic al guvernământului guberniei. Rămas nesezetat până acum de către alți cercetători, materialul dat consemnează faptul că în ședința comitetului din 13 iunie 1864 membrii săi au luat în dezbaterе și chestiunea privitoare la circulara nr. 63 din 27 aprilie aceluia an, emisă de ministrul afacerilor interne al Rusiei: ea viza angrenarea guvernantorilor și a comitetelor statistice locale în activitatea de culegere-înregistrare a informațiilor despre monumentele istorice și de studiere a acestora. Activitatea în cauză avea să se desfășoare conform programului de cercetare indicat în acea circulară, printr-o conlucrare cu membrii comitetului, rezultatele obținute pe parcurs urmând a fi comunicate Comisiei arheologice imperiale. Programul respectiv stipula următoarele prevederi:

1) În baza acordului cu Ministerul afacerilor interne, Comisia arheologică imperială are onoarea de a invita comitetele statistice guberniale și provinciale la cooperare în vederea cercetării antichităților naționale și a celor ce aparțin neamurilor care au viețuit vreodată pe teritoriul ocupat în prezent de Rusia.

2) Sprijinul comitetelor ar consta în: a) aducerea la cunoștința publică a monumentelor istorice, prin colectarea, odată cu datele statistice, a unor informații cuprinzătoare privind antichitățile locale, începând cu construcțiile de pământ de felul unor așezări fortificate, valuri, movile sau ansambluri arhitecturale etc., și până la cele mai mici obiecte vechi păstrate pe undeva. De asemenea, se vor culege datinile și legendele populare despre comori, precum și credințele religioase legate de oarecare relicve ale trecutului și se va indica amplasamentul precis cu denumirile actuale și din vremurile anterioare ale acelor locuri, orașe, sate, cătune, mănăstiri și biserici unde asemenea vestigii există ori au fost conservate; b) elaborarea hărților arheologice, prin marcarea tuturor zonelor importante din punct de vedere arheologic pe hărți speciale ale guberniilor și județelor. Ar fi de dorit ca pentru fiecare categorie de monumente să se întocmească hărți separate, care ar cuprinde: 1) așezări întărite, 2) movile și stele funerare antropomorfe așezate deasupra lor, 3) drumuri vechi, 4) comori, 5) seliști și cimitire părăsite, 6) ruine diferite și alte resturi de cultură materială, efectuându-se descrierea detaliată a fiecărui monument în parte și a locului unde ele se află, cu specificarea numerelor de ordine folosite pentru transpunerea lor pe hartă.

3) Pentru a da un caracter unitar activității comitetelor privitor la cercetarea și descrierea antichităților, Comisia arheologică recomandă acestora să adopte ca instrument de lucru chestionarul antichităților rusești, editat în anul 1861 de Societatea imperială*.

4) În cazul în care împrejurările vor impune necesitatea de a distruge oarecare urme ale trecutului, fie un monument de arhitectură, un curgan sau orice amintire din vremuri apuse, ori de a efectua lucrări asupra solului pe teritoriul unui oraș antic sau pe locuri istorice vrednice de luare aminte, cum ar fi de pildă construcția căilor ferate, a șoselelor etc., Comisia roagă despre toate acestea să fie înștiințată cât mai curând, ca să i se ofere posibilitatea de a folosi aceste prilejuri pentru a face descoperiri arheologice.

5) Comisia solicită, de asemenea, unde este posibil să i se comunice informații detaliate despre toate cazurile de descoperire a obiectelor antice, iar dacă nu vor apărea dificultăți, obiectele date să-i fie trimise pentru cercetare, cu remarca dacă persoanele ce le-au găsit doresc să le ofere statului. Pentru a stimula descoperitorii să prezinte lucrurile găsite, Comisia va oferi pentru ele recompense bănești, ținând cont atât de costul materialului din care este făcut obiectul, cât și de valoarea arheologică și raritatea acestuia. Antichitățile care vor fi expediate Comisiei, dar nu vor fi cumpărate de aceasta, vor fi restituite posesorilor²⁸.

Summary

When Bessarabia was part of the Russian Empire (1812-1917), the Russian imperial authorities, and especially the local governments, showed persistent interest in the historical and cultural past of Moldovans. During that period, some local legends were published, one of them being *The Giant's Mound*. Thanks to the member of the statistics committee of Bessarabia's local government, I. Sorochin, the legend was printed in 1864, but still remained unknown by contemporary researchers of oral folk literature. The article below brings this legend to the spotlight. In addition, we publish another variant of the legend as told by historian Demir Dragnev.

This legend focuses on an archaeological monument – an oblong tumulus – situated between the villages of Rublenita and Rublenita Noua in Soroca District and called, as in the legend, *The Giant's Mound*. In the past, this archaeological monument was among the most famous in Bessarabia, having today an inestimable cultural and historical value.

Unfortunately, during the last few decades, the tumulus has been partially affected by the construction of a road. We strongly believe that the degradation of the tumulus should be stopped immediately, in order to avoid the destruction of a monument that could become a historic landmark in Soroca.

* Se are în vedere, foarte probabil, Comisia arheologică imperială – n.a.

²⁸ Записки Бессарабскаго областного статистическаго комитета, с. 172, 186-187 (Приложение. Протоколы Бессарабскаго статистическаго комитета).

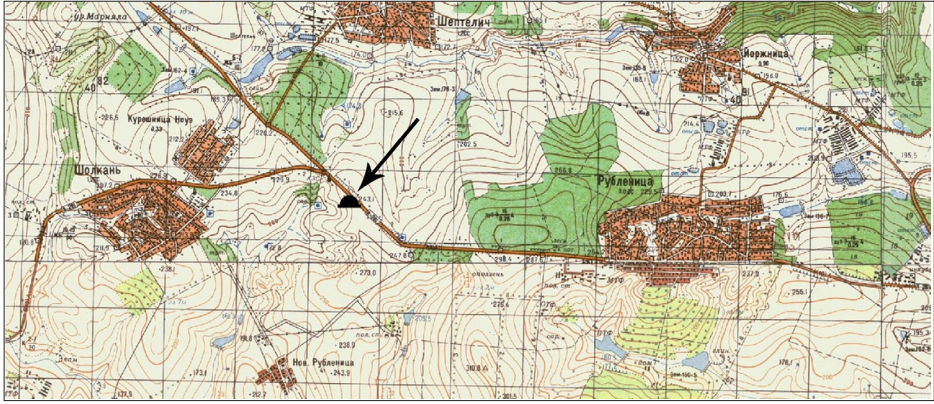

Fig. 1. Com. Rublenița și Șolcani, r-nul Soroca. Amplasarea geografică a tumulului Movila Urieșului

Fig. 2. Tumulul Movila Urieșului.
Vedere dinspre nord-vest

BIBLIOGRAFIE

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

NOUA LITERATURĂ DESPRE CANTEMIREȘTI ADDENDA (2010-2013) LA BIBLIOGRAFIA „NEAMULUI CANTEMIREȘTILOR”

Precum arată torentul de informații științifice problematica dinastiei Cantemireștilor în plan mondial rămâne una de mare interes și actualitate din partea cercetătorilor din multe țări ale lumii. Dovadă în această privință sunt numeroase investigații în acest domeniu, care continuă neîntrerupt, fiind descoperite și publicate noi opere și documente legate de Cantemirești.

O înviorare deosebită în procesul de cunoaștere are loc în pragul și pe parcursul manifestărilor științifice din diferite țări dedicate unor date remarcabile, jubilee ce țin de viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir, Antioh Cantemir-fiul, alți Cantemirești și personalități din anturajul lor. Or, Cantemireștii prin marele personalități pe care le-au lansat aparțin atât culturii și civilizației naționale românești, cât și celei universale, în general. Atât în Răsăritul și Occidentul Europei, în Orientul islamic, cât și pe continentul american crește interesul față de această tematică. În lume continuă procesul de valorificare și cunoaștere a moștenirii științifice și culturale a Cantemireștilor, crește fluxul de informații despre opera lui Dimitrie și Antioh Cantemir-fiul în internet, unde sunt plasate site-uri, bloguri¹, iar în ultima vreme sunt fondate și institute de cercetări² preocupate de problematica acestei celebre dinastii.

Apariția în 2010 a volumului bibliografic *Neamul Cantemireștilor* a trezit un mare interes în mediul academic din mai multe țări. Tirajul fiind epuizat, lucrarea continuă să fie expediată pe multe adrese și în formă electronică. În perioada pregătirii pentru tipar și imediat următoare după apariția acestui volum nu a fost întrerupt procesul de investigații, acumulându-se un număr destul de mare de titluri (ediții de opere, documente și materiale, monografii, culegeri de studii, teze de doctorat, articole în reviste și periodice de specialitate din diverse țări), care țin sau abordează problematica Cantemiriană.

¹ <http://cantemir.asm.md/dimitrie/bibliografie> ; <http://cantemiriana.blogspot.com>

² „Cantemir Institute” de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității din Oxford, Director dr. Marius Turda.

Titlurile anexate sunt în mai multe limbi și parvin din mai multe medii științifice de pe mapamond. Materia acumulată reprezintă un supliment la *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, fiind compartimentată în două părți:

I. Ediții de opere cantemiriene

II. Volume, monografii și studii despre Cantemirești și operele lor.

Materia este repartizată în ordinea alfabetică a autorilor și titlurilor și are aceeași menire de a pune la dispoziția cercetătorilor informația necesară la zi.

I. Ediții de opere cantemiriene:

1. **Cantemir Dimitrie**, „*Слово Панегирическое* / в похвалу / Великомученика Димитрия / Фессалонитскаго древле княжества наследника / ннеже ц[а]р(с)тва Хр[и]с(с)това сонасле(д)ника до(с)тойнейшаго / о(т) / Светлейшаго кн[я]зя Антиоха Ка(н)темира / его ц[а]рскаго ос[ве]ще(н)нешаго величе(с)тва / Преображенскаго полку / салдата. / Грядущу десятому возраста его лету / во С[в]я(я)то(м) Г[о]д(о)да Сп[а]са н(а)шего м(о)н[ас]т[ы]ре / Г[о]д(с)[у]д[а]рстве(н)нымъ славенолатински(м) ко(л)легие(м) Красящемся / на Греческо(м) диалекте/ Проповеданное. / В ц[а]р(с)твующе(м) граде Москве лета Г[о]д(с)[по]дня 1719, / октября в 26 де(н)[ь], тому(ж)де Победоно(с)цу въ честь уставленный”. Traducere din anii 20-30 ai sec. XVIII din limba greacă în limba rusă (p.81-86). Traducerea în l. rom. (p.86-91). Faximil (p. 91-95), în *Destin Românesc*, Chișinău, 2010, nr. 2, p. 74-95 ; reluată în *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 75-99. http://www.bmms.ro/Uploads/ChivuGhe_Cantemir.pdf; reluată și în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor. Studii*, Chișinău, 2010, p. 83-102.
2. **Cantemir Dimitrie**, *The Hieroglyphic history. (Glossary)*. Trad. de Florin Bican, în *Plural*, București, 2000, nr. 3, trim. III, p. 23-35.
3. **Cantemir Demetrius** *Principis Moldoviae, Istoria Creșterilor și a Descreșterilor Curtii Othmannice/ Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae*. Versiune românească în ediție princeps – Dan Slușanschi. Prefața traducerii românești de acad. Virgil Cândea. Anexă de Aurel Dicei, București, 2010, 356+273 p. ISBN 978-973-596-643-0
4. **Cantemir Dimitrie**, *L’immagine irraffigurabile della Scienza Sacro-Santa. A curs di Vlad Alexandrescu*. Traduzione di Igor Agostini e Vlad Alexandrescu. Introduzione e note di Vlad Alexandrescu. Edizione critica del testo latino di Dan Slușanschi e Liviu Stroia, Milano, 2012, 490 p. ISBN 978-88-00-74393-8
5. **Cantemir Dimitrie**, *Micul compendiu asupra întregii învățăături a logicii*. Ed. a II-a. Traducere din limba latină de Dan Slușanschi. Studiu interactiv, note și indici de Alexandru Surdu, București, 2012, 170 p., ISBN 978-606-647-402-3
6. **Integrala manuscriselor Cantemir**. Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova],

- Editura Revers. **Vol. 1:** *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago* [Text]. Pref. Constantin Noica, f.a., 49, 299, [13] p. ISBN 978-606-8183-43-5
7. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 2:** *Loca obscura in Catechisi* [Text]. Pref. de Teodor Bodogae, f.a., 55, 247 p., ISBN 978-606-8183-43-5
 8. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 3:** *In Isagogem Porphyrii Proemium* [Text]. Pref. de Alexandru Surdu, f.a., 344 p., ISBN 978-606-8183-46-6
 9. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit / ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 4:** *Incrementorum et decrementorum Aulæ Othmannicae*, [I], [Text]. Pref. Virgil Căndea, f.a., 21, 49, 530 p., ISBN 978-606-8183-47-3
 10. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 5:** *Incrementorum et decrementorum Aulæ Othmannicae* [II], [Text]. Pref. Virgil Căndea, f.a., 495 p. ISBN 978-606-8183-48-0
 11. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 6:** *Epistome dell' Istoria turca : A. Dell' accrescimento e decadenza dell' Imperio Othomano o sia epistome dell' Istoria turca. B. Annotazioni* [Text]. Pref. Grigore G. Tocilescu, f.a., 765 p., ISBN 978-606-8183-49-7
 12. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 7:** *Istoria ieroglică* [Text]. Pref. G. Călinescu, f.a., 697 p., ISBN 978-606-8183-50-3
 13. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 8:** *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahior* [Text]. Pref. Stela Toma, f.a., 710 p., ISBN 978-606-8183-51-0
 14. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 9:** *Curanus ; De Curani etymologico nomine* [Text]. Pref. Virgil Căndea, f.a., 481 p., ISBN 978-606-8183-52-7
 15. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 10:** *Ioannis Baptistae Van Helmont phisices iniversalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia* [Text]. Pref. Lucian Blaga, f.a., 16, 361, [28] p., ISBN 978-606-8183-53-7
 16. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 11:** *Ioannis Baptistae Van Helmont. Phisices universalis doctrina*

- et christianae fidei congrua et necessaria philosophia* [Text]. Pref. Lucian Blaga, f.a., 442 p., ISBN 978-606-8183-54-1
17. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 12: *De Vita et rebus gestis Constantini Cantemiri*** [Text]. Pref. Valentin Al. Georgescu; Panegiricul Sfântului Dumitru. [Text]. Pref. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, [2012], 212 p., ISBN 978-606-8183-55-8
 18. **Integrala manuscriselor Cantemir,** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 13: *Jurnalul persan*** [Text]. Pref. Grigore Tocilescu, f.a., 25, [165] p., ISBN 978-606-611-255-0
 19. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 14: *Incompendiolum universae logices institutionis*** [Text]. Pref. Alexandru Surdu, f.a., [97] c., ISBN 978-606-8183-51-0
 20. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 15: *Tratatul de la Luțk*** [Text]. Pref. de Maria Holban & L. Demény, f.a., 16, [11] p., ISBN 978-66-8183-51-0
 21. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 16: *Uimitoarele revoluții ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu asupra familiei lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor vestiți în Țara Românească*** [Text]. Pref. Paul Cernovodeanu, f.a., 17, [34] p., ISBN 978-606-611-255-0
 22. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”. [Craiova], Editura Revers. **Vol. 17: *De Antiquis Dacia nominibus***. Pref. de Grigore Tocilescu, f.a., 33, 143, [1] p., ISBN 978-606-8183-51-0
 23. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 18: *De antiquis et hodiernis moldaviae nominibus*** [Text]. Pref. Grigore Tocilescu, f.a., 63, [24] p. ISBN 978-606-8183-51-0
 24. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 19: *Satire de Antioh Cantemir*** [Text] / Pref. Haralambie Corbu, f.a., 25 p., ISBN 978-606-611-255-0
 25. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 20: *Arhiva Serghei Cantemir*** / Prefață de Constantin Barbu., f.a., 225 p., ISBN 978-606-611-255-0; ISBN 978-606-611-239-0
 26. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova],

- Editura Revers. **Vol. 21:** *Corespondența dintre Antioh Cantemir, Maria Cantemir, Constantin Cantemir* (I). [Text], f.a., 381 p., ISBN 978-606-611-668-8
27. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 22:** *Corespondența dintre Antioh Cantemir, Maria Cantemir, Constantin Cantemir* (II), [Text], f.a., 297 p., ISBN 978-606-611-669-5
28. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit, Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 23:** *G.F. Müller. Jurnalul prințului Dimitrie Cantemir. Biografia lui Demetrius Cantemir* [Text]. Pref. de Emil Pop, f.a., 126 p., ISBN 978-606-611-670-1
29. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Revers. **Vol. 24:** *Notationes quotidianae de Ivan Ilinski* [Text]. Pref. Constantin Șerban, f.a., 164 p., ISBN 978-606-611-671-8
30. **Integrala manuscriselor Cantemir.** Manuscris facsimil inedit / ed. coord. de Constantin Barbu ; Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, [Craiova], Editura Revers. **Vol. 25:** *Manifestul lui Petru cel Mare*. [Text].f.a., 646 p., ISBN 978-606-611-667-1
31. **Cantemir Demetrius**, Principis Moldaviae, Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othman[n]ice/ Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae. De la primul început al neamului, adusă până la vremurile noastre în trei cărți. Volumul I și volumul II. Prefața traducerii românește de acad. Virgil Cândea. Traducere românească și indice de Dan Slușanschi. Ediția a II-a revăzută. București, Paideia, 2012, 608 p., ISBN 978-973-596-799-4
32. **Дмитрий Кантемир, Описание Молдавии.** Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка. Составление и общая редакция Н.Л.Сухачева. Вступ. статья А.И. Ешану, П. Балмуш. Перевод с латинского А.В. Андреева, Е.В. Щевцовой. Комментарии и примечания А. Ешану, В. Ешану, Санкт-Петербург, Нестор-История, 2011, 434+CDVI с., ISBN 978-5-905-986-21-5

II. Volume, monografii și studii despre Cantemirești și operele lor

1. **Afloroaei Ștefan**, Cantemir et le scénario moderne de la métaphysique, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 18-41.
2. **Afloroaei Ștefan**, Cetatea metafizică a unui principe, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 87-114.
3. **Alexandrescu Ion**, Percepția personalității și operei lui Dimitrie Cantemir la comemorarea a 300 de ani de la nașterea sa (în spațiile german, ex-sovietic și

- Turcia), în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, An. 1, 2010, nr. 3, p.47-55.
4. **Alexandrescu Vlad**, La Théologo-physique de Démètre Cantemir, in *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, IX, 2007, p. 273-281.
 5. **Alexandrescu Vlad**, Définition de la pensée et vie universelle chez le Prince Démètre Cantemir, in Mihail Neamtu and Bogdan Tataru-Cazaban (eds.), *Memory, Humanity and Meaning. Selected Essays in Honor of Andrei Pleșu's Sixtieth Anniversary*, Bucharest, Zeta Books, 2009, p. 251-262.
 6. **Alexandrescu Vlad**, Autour de la carte de Moldavie par Démètre Cantemir, dans *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucarest, XLIX, 2011, nr. 1-4, p. 139-188.
 7. **Andea Susana**, Domniile Cantemireștilor, în *Istoria României*. Compendiu. Coord. Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 346-348.
 8. **Anton Manuela**, Modernizarea culturii și ortodoxia în epoca lui Dimitrie Cantemir. Teză de doctorat. Univ. București, Fac. de Istorie, 1998, 185 p.
 9. **Artamonov V.A.; Constantinov V.**, Încercarea de trecere a lui Dimitrie Cantemir sub protectorat austriac în anul 1715, în *Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău*, 2011, nr. 1-2, p. 32-43.
 10. **Bacalov Sergiu**, Despre proveniența neamului Cantemireștilor (1), în *Prutul. Revistă de cultură*, Huși, Seria nouă, an II (XI), nr.1 (49), 2012, p.27-42.
 11. **Baciu Petronel Marius**, Dimitrie Cantemir Princeps Valachorum, Iași, 2009, 158p.
 12. **Badea Marin**, Dimitrie Cantemir and the Historical Genesis of the Oriental problem, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/ decembrie, p.13-17.
 13. **Badea Marin**, Dimitrie Cantemir și geneza istorică a problemei orientale, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/ decembrie, p.18-22.
 14. **Barbu Constantin**, Odiseea Manuscriselor lui Cantemir, în *Dimitrie Cantemir Opera esențială. Aniversarea a 300 de ani de la urcarea pe tron a Marelui Voievod Cărturar Dimitrie Cantemir*. Antologie de Constantin Barbu, Craiova, 2010, p. 7-77.
 15. **Berindei Dan**, Dimitrie Cantemir – omul modern, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 45-52.
 16. **Bilbă Corneliu**, *Divanul lui Cantemir*. O arheologie a exegezei mistificatoare, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 11-86.
 17. **Bobână Gheorghe**, Antioh Cantemir, în *Literatura și arta Moldovei*, vol.1, Chișinău, 1985, p. 279-280. (Cu caractere chirilice).
 18. **Bobână Gheorghe**, Antioh Cantemir: „Toți sunt uimiți de realizările mele diplomatice”, în *Akados. Revistă de Știință. Inovație. Cultură și Artă*, Chișinău, 2008, nr. 3 (22), p. 39-42.

19. **Bobână Gheorghe**, Dimitrie Cantemir - filosoful, în *Dimitrie Cantemir - umanist, gânditor și om de știință*. Materialele conf. șt. intern., Cahul, 2003, p. 62-64.
20. **Bobână Gheorghe**, Dimitrie Cantemir și filosofia timpului său, în *American Romanian Academy of Arts and Sciences journal*, 2003, nr. 28, p. 39-43.
21. **Bobână Gheorghe**, Idealul politic al lui Dimitrie Cantemir, în *Legea și Viața*, Chișinău, 2003, nr. 2, p. 25-26.
22. **Bobână Gheorghe**, O scriere mai puțin cercetată: Loca obscura în Catechisi ..., în *Dimitrie Cantemir (1673-1723). Simpozion științific consacrat aniversării a 325 de ani de la naștere*, Chișinău, Civitas, 1999, p. 66-67.
23. **Bochmann Klaus**, Dimitrie Cantemir – reprezentant al culturii europene, în *Danubius. Muzeul de istorie Galați*, 2008, vol. XXVI, p. 283-294.
24. **Brad Chisacof Lia**, The Phanariot prince Nicolae Petru Mavrogheni and prince Dimitrie Cantemir, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 42- 55.
25. **Bratu Luminița**, L'enseignement turc aux XVII et XVIII siècles d'après l'oeuvre de Dimitri Cantemir „Le système de la religion musulmane”, dans *Cahiers balcanique*, 2000, nr. 30, p. 207-231.
26. **Brâncuș Grigore**, Probleme de istoria limbii române în opera lui Dimitrie Cantemir, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 63-74
27. **Buda Daniei**, Atitudinea turcilor față de creștini până la cucerirea Constantinopolului, așa cum este reflectată în lucrarea *Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman (Creșterile...)* a lui Dimitrie Cantemir, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p.81-90.
28. **Cantemir Lorin, Chiriac Gabriel**, Preocupări deosebite din domeniul muzical ale Principelui Dimitrie Cantemir, compozitor și inventator, în *Prutul. Revistă de cultură*, Huși, Serie nouă, An. II (XI), 2012, nr. 2 (50), p. 19-28.
29. **Cândea Ionel**, Brâila 1711. Documente și studii. Trad. doc. din limba germană de Radu Ștefănescu, Brâila, Ed. Istros, 2011, 252 p.
30. **Cernenchi Eugen**, Organizarea activității diplomatice a Țării Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea (în opera lui Dimitrie Cantemir), în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2010, nr. 2, p.138-150.
31. **Ciorteș Marcela**, Modurile nepersonale în Divanul lui Dimitrie Cantemir. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, Univ. „Babeș-Bolyai”, 2004, 216 p.
32. **Ciocoitei Mihaela-Elena**, Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir. Teză de doctorat. Univ. București, Fac. de istorie, 2005, 390 p.
33. **Chelaru Carmen**, Cantemir-oglu – interpret, compozitor și muzicolog, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 223-240.

34. **Chiaburu Elena**, The History of the Country through Commoners' eyes: the Cantemir Princes' Times According to Book notes, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. tome IV : La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 56-68.
35. **Chiaburu Elena**, Moldova cantemireștilor reflectată în însemnările de pe cărți, în *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău*, vol. VI, 2011, p. 211-226.
36. **Chițescu Nicolae**, Ortodoxia în opera lui Cantemir, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p. 5-25.
37. **Chivu Gheorghe**, Dimitrie Cantemir și înnoirea limbii române literare vechi, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 125-138.
38. **Coman Virgil**, Cenzura comunistă. Revista „Tomis” și Dimitrie Cantemir, *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p. 141-158.
39. **Constantinov Valentin**, Țara Moldovei în timpul domniei lui Constantin Cantemir. Documente interne (1685-1693), în *Akademios*, Chișinău, 2010, nr. 4 (19), p.157-159.
40. **Costea Octavia**, Dihotomii în semiotica alaiului domnesc din secolul al XIII-lea, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 137-148.
41. **Costea Octavia**, Dichotomy in semiotics of royal procession of the eighteenth century, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.149-160.
42. **Crețu Bogdan**, Dimitrie Cantemir și tradiția medievală a simbolului zoomorf, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p.91-99.
43. **Crețu Bogdan**, Dimitrie Cantemir și cultura română. Probleme de apartenență, în *Prutul. Revistă de cultură*, Huși, Seria nouă, an II (XI), nr.1 (49), 2012, p.43-52.
44. **Crețu Bogdan**, Dimitrie Cantemir: literatură și cunoaștere, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 267-294.
45. **Crețu Bogdan**, Inorogul la Porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir. Studiu comparativ, vol. I-II, Iași, Institutul European, 2013, 498 p.
46. **Cristea Cornelia**, Antioh Cantemir, Craiova, 1984.
47. **Crișan Eugenia**, Patrimoniul sibian. O carte manuscrisă din Ocna Sibiului. [despre manuscrisul „Divanul” de Dimitrie Cantemir aflat în colecția Bibliotecii Astra din Sibiu], în *Transilvania*, Sibiu, An. 38, 2009, nr. 3, p. 54-57.

48. **Cubleșan Constantin**, Antioh, fiul lui Dimitrie Cantemir, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p. 42-46.
49. **Curticăpeanu Doina**, Amprenta constantinopolitană, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p. 100-106.
50. **Danilov Maria**, [Recenzie] Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Chișinău, Pontos, 2010, 212 p., în *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chișinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p. 416-418.
51. **Dănilă Irina Zamfira**, Muzica prințului Cantemir – rediviva, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 241-252.
52. **Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011**. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, 177 p.
53. **Dinu Tudor**, Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII. Cuv. înainte de Giorgios Dion. Poukamisas, București, Humanitas, 2011, 464 p.
54. **Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice** [Academia Română, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, 183 p.
55. **Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare**. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, 300 p.
56. **Demciuc Vasile M.**, Dinastia Cantemireștilor, în *Crai Nou*, Suceava, 28.06.2011 [Recenzie].
57. **Dragnev Demir**, Dimitrie Cantemir – autor al primei descrieri economico-geografice a Țării Moldovei, în Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în țările române*. Studii și materiale, Chișinău, 2012, p. 236-245.
58. **Dumitrescu Corina Adriana**, Dimitrie Cantemir – puntea de aur între umanism și iluminism, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 23-31.
59. **Dumitrescu Corina Adriana**, Dimitrie Cantemir – the golden bridge between humanism and the enlightenment, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.32-40.
60. **Dumitrescu Corina Adriana**, Conștiință și moralitate în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.94-99.
61. **Dumitrescu Corina Adriana**, Conscience and morality in Dimitrie Cantemir’s works, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The*

- encyclopedia and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works*” second edition. Vol. I, București, 2012, p.199-105.
62. **Eker Süer**, The place of Dimitri Kantemiroglu's turkish in 18th Century ottoman Turkish, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. tome IV : La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest , 2011, p.69-79.
 63. **Emil Dumitru; Ștefania Ecaterina**, Sufletul rus – caracteristici și percepție [D. Cantemir], în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.271-276.
 64. **Emil Dumitru; Ștefania Ecaterina**, Russian soul – characteristics and perception, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.277-296.
 65. **Eremia Ion**, Considerații privind tratatul moldo-rus din 1711, în vol. *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea-Chișinău, 2008.
 66. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Moștenirea culturală a Cantemireștilor, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, 212 p.
 67. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Alt Panegiric al lui Dimitrie Cantemir? în *Destin Românesc*, Chișinău, Serie nouă, An. V (XVI), 2010, nr. 2 (66), p. 74-98.
 68. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Considerații privitoare la demnitatea prințesei Maria Cantemir, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p.177-187.
 69. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Contribuția lui Antioh Cantemir la editarea și receptarea operei lui Dimitrie Cantemir în cultura europeană, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p.192-203.
 70. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Dimitrie Cantemir și Sud-Estul Europei după Campania de la Prut, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Pontos, 2010, p. 125-130.
 71. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, O întregire la iconografia Cantemireștilor, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 204-212 și în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie. Serie nouă, Anul 1, Nr. 3, 2010, p. 27-41
 72. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps. Repertoriu, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2008, nr. 4, p. 27-55, în *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coordonator acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 71-125.
 73. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, „Panegiricul ...” din 1719 al lui Dimitrie Cantemir, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 75-102.

74. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Receptarea „Descrierii Moldovei” de Dimitrie Cantemir în cultura europeană, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p.155-176.
75. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Repertoriul scrierilor lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 7-74.
76. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Universul cărții la Dimitrie Cantemir, în **Idem**, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p.143-154.
77. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Un *Panegiric* necunoscut al lui Dimitrie Cantemir, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p.75-99.
78. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Le Panegyrique de 1719 de Dimitrie Cantemir, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 80-88.
79. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Considérations sur la dignité de la princesse Maria Cantemir, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 89-100.
80. **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Considerații privind paternitatea „Cuvântului panegiresc ...” dedicat Sfântului Dimitrie de Tesalonic, în *Cultură și politică în Sud-Estul Europei (sec. XV-XX)*. Materialele sesiunii științifice din septembrie 2010. Coord. Acad. Andrei Eșanu și dr. prof. Constantin Iordan, Chișinău, CEP USM, 2011, p.46-65.
81. **Eșanu, Andrei, Eșanu Valentina**, Prințesa Maria Cantemir între ficțiune artistică și realitate istorică, în *Akadosmos, Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă*, 2011, nr. 3 (22), p. 121-127.
82. **Eșanu, Andrei, Eșanu Valentina**, Dimitrie Cantemir între cruce și semilună. Țara Moldovei la răspântie de secole și destine istorice, în *History & Politics. Revistă de istorie și politică*, Chișinău, An IV, 2011, nr.2 (8), p. 25-34.
83. **Eșanu, Andrei, Eșanu Valentina**, Dimitrie Cantemir's Reign – the Crossroad of Moldovan History, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p.5-12.
84. **Ghilaș Victor**, Tradiția muzicală în familia lui Cantemir, în *Danubius. Muzeul de istorie Galați*, 2008, vol. XXVI, p.319-328.
85. **Ghilaș Victor**, Dimitrie Cantemir musicista, espressione della cultura umanista europea, in *La cultura e l'imperativo dell'umanesimo latino*. Convegno Internazionale. Treviso, Edizione Fondazione Cassamarca, 2008, p. 47-56.
86. **Ghilaș Victor**, Relații cultural-artistice ale dinastiei Cantemir cu Franța, în *La francopolyphonie. Langue et culture françaises en Europe du sud-est*. Annuaire, 2009, p. 78-87.

87. **Ghilaș Victor**, Musical education in Dimitrie Cantemir's family, în *Artă și educație artistică. Revistă de cultură, știință și practică educațională*, 2010, nr. 1 (4), p. 15-23.
88. **Ghilaș Victor**, Ritmul muzical ca element de expresie în creația lui Dimitrie Cantemir, în *Arta. Arte audiovizuale*, 2011, p. 21-24.
89. **Ghilaș Victor**, La musique religieuse dans l'œuvre de Dimitrie Cantemir, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. tome IV : La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest , 2011, p. 109-117.
90. **Ghilaș Victor**, Etosul modal în opera muzicală a lui Dimitrie Cantemir, în *Arta. Arte audiovizuale*, 2012, p. 46-50.
91. **Ghilaș Victor**, Muzica militară în scrierile lui Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.161-172.
92. **Ghilaș Victor**, Military music in Cantemir's work, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.173-184.
93. **Ghilaș Victor**, Practuci musicale în viața armatei și a curții domnești referitoare în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Studia Securitatis. Security Studies Magazine*. Three Issues/Year. 2013, Tome VII, nr. 2, p. 189-198.
94. **Ghilaș Victor**, Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în studiul artelor, Academia de Științe, Inst. Partimoniului Cultural, Chișinău, 2013, 53 p.
95. **Ghilaș Victor**, Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale. Teza de doctor habilitat în studiul artelor, Academia de Științe, Inst. Partimoniului Cultural, Chișinău, 2013, 373 p.
96. **Ghircoiasiu Romeo**, Demetre Cantemir. Ethnographie et musicien, Bydgoszcz, 1972, 11 p.
97. **Gonța Gheorghe**, Rolul lui Dimitrie Cantemir în studierea statutului politico-juridic al Țării Moldovei, în *Probleme actuale de istorie națională. Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca*, Chișinău, 2009, ULIM, p. 93-112.
98. **Gorovei, Ștefan S.**, Contoverse cantemiriene, în *Prutul. Revistă de cultură*, Huși, Seria nouă, an II (XI), nr.1 (49), 2012, p. 21-26.
99. **Gorovei, Ștefan S.**, Dimitrie Cantemir și boierimea Moldovei. Interesul pentru strămoși, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 133-145.
100. **Grozea Lucian**, Timp cantemirian versus timp aristotelic [despre Hypomnematica la cartea a IV/a din *Sacro-Sancte Scientiae Indiligibilis Imago*], în *Saeculum Sibiu*, An 4, nr. 1, trim. I, 2005, p. 8-12.
101. **Fauchereau Serge**, Cantemir, „citoyen de l'univers”, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 57-61.

102. **Felea Alina**, Testamentele Cantemireștilor. Studiu de caz (sec. XVII-lea – încep. sec. al XIX), *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chișinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p.165-184.
103. **Felezeu Călin**, Între fanariotism și mișcarea de emancipare națională. Modelul cantemirian de abordare a imaginii Imperiului Otoman în cultura românească scrisă, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, An. VI, 2012, nr. 2, p. 47-61.
104. **Feodovov Ioana**, [Recenzie] Stefan LEMNY, *Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions Complexe, 2009, 368 p. , în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol"*, Iași, t. XLVII, 2010, p. 429-431.
105. **Feodorov Ioana**, Stadiul actual al studiilor privitoare la Dimitrie Cantemir, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 138-150.
106. **Feodorov Ioana**, Le Préambule d'Athanase dabbās à la version arabe du Divan de Dimitrie Cantemir, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. tome IV : La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest , 2011, p. 101-108.
107. **Franțuzov Serghei**, Manuscrisele operelor lui Dimitrie Cantemir în arhiva Muzeului Asiatic din Sankt Petersburg, în *Magazin istoric*, București, 2011, nr. 10, p. 76-77.
108. **Frantsouzoff Serge A.**, Le fonds de Dimitrie Cantemir dans les Archives de l'Institut des Manuscrits Orientaux de l'Académie des Sciences de Russie, dans *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucareșt, XLIX, 2011, nr. 1-4, p. 123-137.
109. **Holban Theodor**, Contribuție la istoria luptelor ruso-turce din iulie 1711, în *Viața Basarabiei*, Chișinău, 1936, nr. 2, p. 14-19.
110. **Karasu Cezmi, Akiniz Sercan**, Some notes on ottoman administration in Moldavia and Wallachia post cantemirial and Brâncoveanul era, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.57-68.
111. **Karathananis A. E.**, Contributions à la connaissance de la vie et de l'œuvre de deux grecs de la diaspora: Athanasios Kondoïtis et Athanasios Skiadas (18e siècle), dans *Balkan Studies*, 1978, 19, part 1, p. 159-171.
112. **Koutsoudaki Mary**, The hellenic element un the world of Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.69-74.
113. **Iabanji Marina**, Noi studii despre Cantemirești, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2011, nr. 1-2, p. 174-176. [Recenzie la vol. Eșanu A, Eșanu V., Moștenirea culturală a Cantemireștilor, Chișinău, Pontos, 2010, 212 p.]
114. **Iftimi Sorin**, Dimitrie Cantemir la Iași (1935), în Iftimi Sorin, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*. Monumente, ctitori, mentalități, Iași, 2008, p. 84-98.

115. **Ispas Sabina**, Actualitatea considerațiilor etnologice cuprinse în *Descriptio Moldaviae*, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 101-112.
116. **Ivanov Leonte**, Odiseea postumă a familiei Cantemir, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 253-266.
117. **Lazăr Zăvăleanu Laura**, „Lupta monomahiii împotriva uitării lucrurilor”: ontologie și deontologie în Predosloviile lui Dimitrie Cantemir, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, An. VI, 2012, nr. 2, p.75-80.
118. **Lazăr Zăvăleanu Laura**, „Lupta monomahiii împotriva uitării lucrurilor”: ontologie și deontologie în Predosloviile lui Dimitrie Cantemir. Studiu de caz asupra textelor prefațatorii din *Hronicul vechimei romano-moldovlahilor*, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 195-222.
119. **Lemercier-Quelquejay C.**, La campagne de Pierre le Grand sur le Prut, dans *Cahiers du monde russe et soviétique*. Paris, 1966, VII, p. 221-233.
120. **Lemny Stefan**, Cantemir: bibliothèques réelles, bibliothèques imaginaires, dans Bibliothèque Métropolitaine de Bucarest. Actes du Symposium internațional „Le Livre. La Roumanie. L'Europe”, 4ème édition, 20-23 Septembre 2012. Tome 1. Première section- Histoire et civilisation du livre. Textes réunis et présentés par Frédéric Barbier, Bucarest, Biblioteca Bucureștilor, 2012, p.169-178.
121. **Lemny Stefan**, Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiere din secolul al XVIII-lea, Prefață de Emmanuel Le Roy Ladurie. Trad. Magda Jeanrenaud, Iași, Polirom, 2010, p. 328.
122. **Lemny Stefan**, A dispărut un tablou, în *Magazin istoric*, București, 2011, nr. 3, p. 93.
123. **Lemny Stefan**, S-a găsit tabloul, în *Magazin istoric*, București, 2011, nr. 4, p. 29.
124. **Lemny Stefan**, Introduction: Cantemir – nouvelles lectures, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 13-17.
125. **Lemny Stefan, Svenbro Anna**, Les Cantemir en russie selon les mémoires d'une prisonnière suédoise: lovisa von Burghausen, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p. 118-134.
126. **Lozbă Mihai**, Dimitrie Cantemir și problema științei române, Iași, Junimea, 2009, 232 p.
127. **Maxim Mihai**, Brăila 1711. Noi documente otomane, Brăila, Ed. Istros, 2011, 121 p.
128. **Mândruț Stelian**, Neamul Cantemireștilor. Bibliografie. Coord. Acad. Andrei Eșanu, Alcăt. Eșanu A., Cereteu I., Eșanu V., Poștarencu D., Poștarencu Maria,

- Chișinău, 2010, Ed. Pontos, 388 p. Andrei Ețanu, Valentina Eșanu, Moștenirea culturală a Cantemirteștilor, Ed. Pontos, Chișinău, 2010, 212 p. [Recenzie], în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, An. VI, 2012, nr. 2, p. 109-110.
129. **Meurs Wilhelmus Petrus van**, Dimitrie Cantemir as Strategist, în *Romanian Civilization*, 1999, An. 8, nr. 2, p. 3-12.
 130. **Mihail Zamfira**, [Recenzie] Mihaela-Elena Ciocoiteu, *Valori universal ale operei lui Dimitrie Cantemir*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2009, 432 p., în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol"*, Iași, t. XLVII, 2010, p.432-434.
 131. **Mihăilă Gheorghe**, Cuvinte românești cu litere latine în *Descriptio Moldaviae Studii și cercetări lingvistice*, București, LIX, 2008, nr. 2, p. p. 465-470.
 132. **Mihăilescu Gabriel**, Dimitrie Cantemir. Literatură și credință, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p. 94-105.
 133. **Mihăilescu Gabriel**, Un apologet paradoxal al ortodoxiei: D. Cantemir în Loca obscura, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, An. VI, 2012, nr. 2, p.68-74.
 134. **Miron Vasile**, Cantemir, domn luminat și umanist cărturar, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p. 119-132.
 135. **Moutsopoulos E.**, Ulysse entre Turcs et Vénitiens, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 53-55.
 136. **Munteanu Heliana**, Implicațiile unei perspective sistemice în studierea scrierilor muzicale ale lui Dimitrie Cantemir, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p. 41-51.
 137. **Mușetescu Radu Crustian, Mușetescu Adina**, Idei de economie politică în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 222-233.
 138. **Mușetescu Radu Cristian, Mușetescu Adina**, Ideas of political economy in the work of Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p.234-246.
 139. **Neagoe Gheorghe**, Cantemiologie, în *Cultura. Fundația culturală română*, București, 2011, nr. 34 (339).[Recenzie la volumele *Dinastia Cantemireștilor, sec. XVII-XVIII*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008 și STEFAN LEMNY, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*, Iași, 2010].

140. **Neamul Cantemireștilor. Bibliografie.** Coordonator acad. Andrei Eșanu. Alcăt. Andrei Eșanu, Igor Cereteu, Valentina Eșanu, Dinu Poștarencu, Maria Poștarencu, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, 388 p.
141. **Negoită Florin**, Dimitrie Cantemir – 300 de ani. Activitatea diplomatică, în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 1, Nr. 3, 2010, p. 42-46.
142. **Negoită Florin**, Activitatea și diplomația lui Dimitrie Cantemir după 3 secole, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 54-61.
143. **Negoită Florin**, Dimitrie Cantemir's diplomacy is still present in the context of the contemporary world even after three centuries, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 48-56.
144. **Nicolae Florentina**, Considerații privind utilizarea adjectivului verbal ca centru de grup în operele cantemiriene Historia Moldo-Vlahica și Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p.133-140.
145. **Nicolaescu Cristina**, Teoria „adevărului dublu” în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p. 125-130.
146. **Nicolaescu Cristina**, The double-truth theory in the philosophical works of Dimitrie Cantemir, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.
147. **Olteanu Ștefan**, The social and political structure of the Northern – Danubian rural communities after the Aurelian retreat, in Dimitrie Cantemir's and Nicolae Iorga's vision and in the light of the recent research work, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p.18-35.
148. **Olteanu Ștefan**, Structura social-politică a comunităților sătești nord-dunărene după „retragerea aureliană”, în viziunea lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Iorga și în lumina cercetărilor recente, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p.23-41.
149. **Parasca Pavel**, Reflecții istorico-politice asupra domniei în Moldova a lui Dimitrie Cantemir (I-II), în *History & Politics. Revistă de Istorie și Politică*, Chișinău, An. II, 2009, nr. 1-2, p.65-98 și în *Destin Românesc*, Chișinău, 2010, nr. 1, p. 17-30; 2011, nr. 2, p. 29-47.
150. **Paraschiv Elena, Paraschiv Ramona**, Normele de conduită și morală în opera lui Dimitrie Cantemir și evoluția lor, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International*

- conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition. Vol. I, București, 2012, p.283-290.
151. **Paraschiv Elena, Paraschiv Ramona**, Rules of conduct and ethic in Dimitrie Cantemir's work and their evolution, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p. 291-298.
 152. **Paștin Iuliana**, Descrierea Moldovei un chef - d'œuvre du grand savant humaniste Dimitrie Cantemir, dans *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p.18-35.
 153. **Păcurariu Mircea**, Opera teologică a lui Dimitrie Cantemir, în vol. *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, București, 2011, p. 142-145.
 154. **Pecican Ovidiu**, Cantemir, curteanul pe care Istanbul l-a transformat în romancier, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, An. VI, 2012, nr. 2, p. 62-67.
 155. **Pecican Ovidiu**, Balet aulic și fabula animalieră. Dimitrie Cantemir și Istoria ieroglifică, în *Steaua*, an. LIX, 2010, nr. 1-2, p. 23-24.
 156. **Pecican Ovidiu**, Cantemir în Istoria ieroglifică, în *Convorbiri literare*, București, CXLIV, 2010, nr. 10 (178), p. 84-87.
 157. **Pecican Ovidiu**, Cantemir și Descartes, în *Convorbiri literare*, București, an.CXLIV, 2011, nr. 4 (184), p. 102-106; nr. 5 (185), p. 105-106.
 158. **Pecican Ovidiu**, Cantemir și fabula animalieră. Surse iudaice, în *Convorbiri literare*, București, 2010, an. CXLIV, nr. 11 (170), p. 103-104.
 159. **Pecican Ovidiu**, Istoria ieroglifică (de Dimitrie Cantemir) și Ceasornicul domnilor (de Antonia Guevara, în interpretarea lui Nicolae Costin), în *Dacia literară*, București, an. XXI, 2010, nr. 1 (88).
 160. **Pecican Ovidiu**, Istoria ieroglifică, un criptosistem, în *Convorbiri literare*, București, an. CXLIV, 2011, nr. 2 (182), p. 124-125.
 161. **Pecican Ovidiu**, Istoria ieroglifică: Scara și modelul ei, în *Convorbiri literare*, București, 2010, nr.4 (172), p. 113-115.
 162. **Pecican Ovidiu**, Metafora egiptologică și orizontul ei cultural în Istoria ieroglifică de D. Cantemir, în *Convorbiri literare*, București, 2010, nr. 1 (169), p. 103-105; nr. 2 (170) și în *Romania Orientalis. Volum omagial dedicat prof. univ. dr. Ion Taloș / Festschrift für Ion Taloș*. Coord. Alina Branda, Ion Cuseu, Cluj-Napoca, Ed. Fundației pentru Studii Europene & Ed. Mega, 2009, p. 487-495.
 163. **Pelin Valentina**, Manuscrisele operelor lui Dimitrie Cantemir în arhivele și bibliotecile Rusiei, în *Cultură și politică în Sud-Estul Europei (sec. XV-XX)*. Materialele sesiunii științifice din septembrie 2010. Coord. Acad. Andrei Eșanu și dr. prof. Constantin Iordan, Chișinău, CEP USM, 2011, p.46-65.
 164. **Pippidi Andrei**, Cantemir – portret intelectual, în Idem, *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Iași, Polirom, 2000, p. 119-134.
 165. **Ploșteanu Grigore**, Noi contribuții privind Istoria Imperiului Otoman de Dimitrie Cantemir, în Idem, *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*. Studii și articole, Târgu Mureș, Veritas, 2007, p. 155-176.

166. **Ploșteanu Grigore**, Aspecte ale receptării operei lui Dimitrie Cantemir la maghiari (sec. XVIII – prima jum. a sec. al XIX-lea), în *Idem, Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*. Studii și articole, Târgu Mureș, Veritas, 2007, p.235-258.
167. **Ploșteanu Grigore**, Lucrările lui Dimitrie Cantemir în biblioteci străine, în *Idem, Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*. Studii și articole, Târgu Mureș, Veritas, 2007, p. 269- 271.
168. **Pohoață Gabriela**, Rațiune și credință în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.106-114.
169. **Pohoață Gabriela**, Reason and faith in Dimitrie Cantemir’s works, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.115-124.
170. **Pop Ioan-Aurel**, Între real și ideal: Dimitrie Cantemir despre locul românilor în Europa, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p.113-124.
171. **Popa Mihai**, Dimitrie Cantemir - individul „prezent” în istorie, în *Historia sud specie aeternitatis. Ideea de istorie în cultura română până la 1800*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 216-226.
172. **Popa Mihai**, Imaginarul istoric în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.75-83.
173. **Popa Mihai**, Historical imaginary in Dimitrie Cantemir, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.84-93.
174. **Potcoavă Monica**, Dimitrie Cantemir. Cărți de învățătură, de simțire și de trăire creștină, în *Mitropolia Olteniei*, An. 44, 1992, nr. 1, p. 57-88.
175. **Prinții Antioh și Maria Cantemir în documente de epoca**, Coord. Leonte Ivanov, Editura Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 2012, 510 p.
176. **Raliade Rodica, Șerbănescu Mihaela**, Dimitrie Cantemir – precursor al etnografiei și al folcloristicii românești, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.185-193.
177. **Raliade Rodica, Șerbănescu Mihaela**, Dimitrie Cantemir – predecessor of romanian folklore and ethography, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclo-*

- pedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir*”, ediția a II-a / *International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.194-202.
178. **Rădulescu Dragoș Marian**, Dragostea și tradițiile de nuntă în Balcani: din Orient și Occident, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”*, ediția a II-a / *International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.2-3-212.
 179. **Rădulescu Dragoș Marian**, Love and wedding traditions in the Balkans: from Orient to Occident, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”*, ediția a II-a / *International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p.213-221.
 180. **Râpă-Bucliu Dan**, Cantemiriana. Excurs biografic și orizont bibliografic. Trad. Textului rus Nicolae și Aurelia Atanasov, București, Ed. Biblioteca Națională, 2008, 190 p.
 181. **Râpă-Bucliu Dan**, Opera lui Dimitrie Cantemir, Breviar bibliografic adnotat, în *Danubius. Muzeul de istorie Galați*, 2008, vol. XXVI, p.295-318.
 182. **Resceanu Ștefan**, Dimitrie Cantemir – istoric al religiilor, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște, București, Constanța, 2011, p. 31-40.
 183. **Rîjencov Mihail P.**, Dimitrie Cantemir și moștenirea sa spirituală în Rusia, în *Biblioteca Bucureștilor*, An. XIV, 2011, nr. 1, p. 20-31.
 184. **Roatiș Florian**, De la Dimitrie Cantemir la N. Steinhardt, Cluj-Napoca, Riosprint, 2002, 152 p.
 185. **Rogojanu Ioan C.**, Un portret gravat al Ecaterinei Cantemir, în *Biblioteca*, București, 1998, nr. 5, p. 151-152.
 186. **Rotaru Florin**, Primul proiect românesc al ediție de opere complete Dimitrie și Antioh Cantemir, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 161-165.
 187. **Sala Marius**, Cantemir și limba română, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 41-44.
 188. **Simion Eugen**, Dimitrie Cantemir – moralistul, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 9-40.
 189. **Siserman Sorina**, Organizarea judecătorească și procedura de judecată în dreptul cutumiar românesc, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”*, ediția a II-a / *International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works”* second edition. Vol. I, București, 2012, p. 247-258.

190. **Siserman Sorina**, Judicial organization and legal proceedings in the romanian customary law, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a / International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 259-270.
191. **Slutu-Grama Claudia, Vasilache Raisa**, „Neamul Cantemireștilor” – bibliografie de anvergură, în *Biblio Scientia*, Chișinău, 2010, nr. 3-4, p. 91-94.[Recenzie]
192. **Sorohan Elvira**, Dimitrie Cantemir. Modernitatea romanului autobiografic [despre romanul „Istoria ieroglică”], în *Convorbiri literare*, București, An. 137, nr. 12, dec. 2003, p. 75-77.
193. **Sorohan Elvira**, Dramatizarea epicului [despre romanul „Istoria ieroglică”], în *Convorbiri literare*, București, an.142, nr. 1, ian, 2008, p. 20-21.
194. **Sorohan Elvira, Două cărți despre Cantemiri** [Recenzii la volumele: *Dinastia Cantemireștilor sec. XVII-XVIII*. Coord. Red. șt. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008; Ștefan Lemny, *Les Cantemir. L’aventure européenne d’une famille princière au XVIII-è siècle*, Paris, 2009), în *România Literară*, Revistă a Uniunii Scriitorilor din România (București), 2010, anul XLII, nr. 14, 23 aprilie, p. 10.
195. **Sorohan Elvira**, Dimitrie Cantemir, pasiunea pentru retorică și degradarea elocinței în lumea Istoriei ieroglice, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p.36-41.
196. **Sorohan Elvira**, Teatrul politic în Istoria ieroglică și modernitatea romanului, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 115-132.
197. **Sözen Zeynep**, The Vicious Circle: Cantemir’s friends and foes in Istanbul, în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 1, Nr. 4, 2010, p. 7-11
198. **Stoenescu George Virgil**, Cantemir oeconomiae peritus, București, 2007.
199. **Stratulat Andrei**, Dosarul Cantemir. Recenzie la Harea Vasile, „Dimitrie Cantemir și fiul său Antioh”, Iași, Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 1999, în *Revista română*, București, An 6 (nr. 1), trim. I, 2000, p. 7.
200. **Suraiya Faroghi**, *Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I. B. Tauris, 2000, p. 81-85, [un superb portret intelectual al lui D. Cantemir].
201. **Surdu Alexandru**, acad., Semnificația axiomelor în context istoric la Dimitrie Cantemir, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 13-17.
202. **Surdu Alexandru**, acad., The significance of axioms within the historical context in Dimitrie Cantemir’s works, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir’s works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 18-22.

203. **Székely Maria Magdalena**, Moldova lui Dimitrie Cantemir și Descrierea ei, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 145-176.
204. **Șerbănescu Niculae**, Dimitrie Cantemir. Trei sute de ani de la nașterea sa, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, An. 9, 1973, nr. 9-10, p. 1031-1062.
205. **Șpac Ion**, Repere cantemiriene [Recenzie la „Neamul Cantemireștilor. Bibliografie”], în *Akados. Revistă de Știință. Inovație. Cultură și Artă*, Chișinău, 2010, nr. 4 (19), p.178-179.
206. **Tanașoca Nicolae-Șerban**, Un cantemirian catolic: Samuil Micu, în Idem, *Bizanțul și românii. Eseuri, studii, articole*, București, ed. Fundației PRO, 2003, p. 129-138.
207. **Tanașoca Nicolae-Șerban**, L'Image roumaine de Byzance à l'époque des lumières, în *Studies on Science and Culture. South East Europe – the Ambiguous Definitions of a Space / L'Europe du Sud-Est – les définitions ambiguës d'un espace*. Red. Răzvan Theodorescu and Leland Conley Barrows, Bucharest, 2002, p. 47-75.
208. **Tănase Virgil**, Cantemir - l'excellence romanesque du roumain, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 167-171.
209. **Tărnăuceanu Dorina-Claudia**, Limba latină în opera lui Dimitrie Cantemir. Teza de doctorat. Univ. Al. Ioan Cuza, Iași, 2006, 273 p.
210. **Tărnăuceanu Dorina-Claudia**, Limba latină în opera lui Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic și literar. Cuv. înainte de Dan Slușanschi, Iași, 2008, 504 p.
211. **Tărnăuceanu Claudia**, Câteva posibile influențe românești asupra latinei cantemiriene din *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmanicae historia*, în *Dimitrie Cantemir. Perspective interdisciplinare*. Coord. Bogdan Crețu, Iași, Institutul European, 2012, p. 177-194.
212. **Teodorescu Virgil Z.**, Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Dimitrie Cantemir, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Anghelescu. Târgoviște - București - Constanța, 2011, p. 52-94.
213. **Tirziman Elena, Paladi Dina**, Dimitrie Cantemir și Antioh Dimitrievic Cantemir în documente aflate în colecțiile Bibliotecii Naționale a României, în *Danubius. Muzeul de istorie Galați*, 2008, vol. XXVI, p.329-338.
214. **Toicanu Horia**, Banii și onoarea. Recenzie la „Istoria ieroglică”, Ed. De Ioan Marinescu și G.Pienescu, București, Gramar, 2001, în *Amurg sentimental*, An. 8, nr. 5, mai, 2002, p. 10 și în *România liberă*, București, an. 40 (nr. 19), 18 mai, 2007, p. 30.
215. **Toma Stela**, Textele românești cantemirene și editarea lor în cultura națională, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p.151-165.
216. **Trofin Liliana**, Imagini ale feminității în opera lui Dimitrie Cantemir, în în *Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău*, vol. VI, 2011, p. 227-232.
217. **Todor Diana Ligia**, Dimitrie Cantemir and the book of the science of music, an unprecedented musicological document in the history of music, în *Cogito. Multi-disciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, no. 4/december, p. 42-47.

218. **Todor Diana Ligia**, Dimitrie Cantemir și cartea științei muzicii, primul document muzicologic important din istoria muzicii, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p.48-53.
219. **Turliuc Cătălin**, Dimitrie Cantemir și ezoterismul baroc din „Istoria ieroglică”, în *Trivium. Revistă de gândire simbolică*, Iași, 2010, nr. 1, ianuarie-martie.
220. **Țirlea Mariana Rodica**, Cantemir's role and importance in educațion past, present an future, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 63-73.
221. **Țirlea Mariana Rodica**, Rolul și importanța lui Dimitrie Cantemir în educație. Trecut, prezent și viitor, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 68-79.
222. **Țoiu Constantin**, Portretul clasic [al domnitorului Dimitrie Cantemir], în *România literară*, București, An. 41 (nr. 1), 11 ian. 2008, p. 15.
223. **Țurcanu Ion**, Dimitrie Cantemir despre Basarabia, în vol. *În căutarea originii numelui Basarabia*, Chișinău, Labirint, 2010, p. 162-192.
224. **Țvircun Victor**. Istoria unei scrisori a lui Dimitrie Cantemir, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2009, nr. 2-3 (78-79), p. 231-239.
225. **Țvircun Victor**, Dimitrie Cantemir la Istanbul, în *Magazin Istoric*, București, 2010, Martie-Aprilie, p.11-16, 54-59.
226. **Țvircun Victor**, Toma Cantacuzino în slujba țarului, în *Magazin Istoric*, București, 2011, nr.11, p. 66 - 71.
227. **Țvircun Victor**, Formational ways of Moldovan genesis in the Russian nobility of the 18-th century, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, Vol. III, 2011, nr.1, March, p. 80-88.
228. **Țvircun Victor**, Ion Neculce în emigrație (1711 – 1720), în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, Vol III, 2011, nr.1, Martie, p. 65-77.
229. **Țvircun Victor**, Voloșii vin la noi neîncetat, în *Magazin Istoric*, 2011, București, nr.7, p. 5-10.
230. **Țvircun Victor**, Viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino în Rusia (partea I), în *Revista istorică*. București, Seria nouă. Tomul XXI, Nr.5-6. Septembrie-decembrie 2010. București, 2011. p.501-516. Partea II, în *Revista istorică*. Seria nouă. Tomul XXII, Nr.1-2. Ianuarie-februarie 2011. București, 2011. p.83-101.
231. **Țvircun Victor**, File din istoria campaniei de la Prut din anul 1711, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, Vol. III, nr. 2/ iunie, 2011.
232. **Țvircun Victor**, Pariul cu țarul și exilul. Toma Cantacuzino ia drumul Moscovei, în *Magazin Istoric*, București, 2011, nr.8, p. 38 - 43.
233. **Țvircun Victor**, Adrianople (Edirne) in the political and literary fate of Dimitrie Cantemir, in *International symposium "Edirne in the archival resources of the Balkan Countries*. Paper book. Edirne, Trakya Üniversitesi, 2011. S. 120-127.
234. **Țvircun Victor**, Contribuții la istoria scrierii și publicării lucrării lui Dimitrie Cantemir „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”, în *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”*,

- ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition. Vol. I, București, 2012, p.41-48.
235. **Țvircun Victor**, Contributions to the history of writing and publication of Dimitrie Cantemir's „History of the growth and decay of the Ottoman Empire”, in *Conferința internațională „Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir”, ediția a II-a/ International conference „The encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir's works” second edition*. Vol. I, București, 2012, p. 49-56.
 236. **Ulieriu-Rostás Theodor E.**, Jordi Savall și muzica otomană a lui Dimitrie Cantemir, în „*Observator cultural*”, 2011, nr. 585, 28 iulie.
 237. **Universul baroc al „Istoriei ieroglice”: între retorică și imaginar**. Ed. de Gabriel Mihăilescu, București, Fundația Națională pentru știință și artă, 2002, 272 p.
 238. **Uță Bărbulescu Oana**, Influența latinei savante asupra limbii române (cu referire specială la Dimitrie Cantemir). Teză de doctorat. Univ. București, 2009.
 239. **Uță Bărbulescu Oana**, Integrala operei lui Dimitrie Cantemir – un proiect academic necesar, în vol. *Dimitrie Cantemir. Sesiune de comunicări științifice* [Academia Română, București, 10 decembrie 2010], București, Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 173-183.
 240. **Uță Bărbulescu Oana**, *Literal translation vs. Free translation. A case study: Cantemir's translation from Stimuli virtutum, fraena peccatorum, dans Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. tome IV : La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest , 2011, p. 135-145.
 241. **Uță Lucia**, The relation between morality and justice in „Descriptio Moldaviae”, in *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*, Bucharest, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 57-62.
 242. **Uță Lucia**, Relația dintre morală și justiție în „Descriptio Moldaviae”, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie, p. 62-67.
 243. **Vergatti Radu Ștefan**, La famille et la formation de Dimitrie Cantemir, în *Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană : 300 de ani de la plecarea din domnie 1711-2011*. Simpozion național. Coord. Gheorghe F. Angheliescu. Târgoviște - București - Constanța, 2011, p. 13-30.
 244. **Vicovan Ion**, Dimitrie Cantemir și contribuția sa la istoria Bisericii din Moldova, în *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, an. VI, 2012, nr. 2, p.26-36.
 245. **Zach Krista**, Similar and Differing – Mapping the Lower Danubde and Dimitrie Cantemir's Lost Map of Moldaviam in His Time, dans *Travaux de Symposium International Le Livre. La Roumanie. L'Europe*. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. Tome IV: La quatrième section – Latinité orientale, Bucarest, 2011, p.602-628.
 246. **Zărnescu Narcis**, Oare a fost Cantemir inițiat în secretele Kabbalei? O încercare de cartografiere a unei hărți spirituale, în *Cogito. Revistă de cercetare științifică pluridisciplinară*, București, vol. IV, 2012, nr. 4/decembrie , p. 7-17.

247. **Zub Alexandru**, Dimitrie Cantemir – erudit și om politic, în *Convorbiri literare*, București, An. 137, nr. 10, oct. 2003, p. 21-22.
248. **Ангели Фёдор**, Эпоха и новая трактовка родословия Кантемиров: конец XIV- первая половина XVIII вв., Кишинев, 2010, 240 с.
249. **Артамонов Владимир А.**, Дмитрий Кантемир и Русское Наступление, în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 1, Nr. 4, 2010, p. 16-31.
250. **Безрутенко В.**, Новая книга о династии Кантемиров, в *Лuceafărul. Газета диаспоры в Придунавье*, Одесса, 2011, 15 ianuarie (№ 3), с. 6.
251. **Бобынэ Георге**, Философско-исторические воззрения Антиоха Кантемира, în Георге Бобынэ, *Социальные и гносеологические идеи в русской философской мысли XVIII – начала XX века* / АН СССР. Ин-т Философии, Москва, 1978, с. 71-108.
252. **Бобынэ Георге**, *Философские воззрения Антиоха Кантемира* : автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. филос. наук : 09.00.03. Акад. наук ССР, Ин-т Философии, Москва, 1978, 21 с.
253. **Бражук В.П.**, Дмитрий Кантемир и «Описание Молдавии» в контексте постмодернизма, в кн. *Национальные образы мира: Единство – разнообразие – справедливость*, Кишинев, 2003, с. 86-97.
254. **Бухаркин П.Е.**, К вопросу о месте А. Д. Кантемира в литературном движении его времени, в *Актуальные проблемы изучения и преподавания русской литературы: взгляд из России - взгляд из зарубежья*, 2, СПб., 2011, с. 229-242.
255. **Виноградов В.Н.**, Трагедия на реке Прут, в кн.: *История Балкан. Век восемнадцатый*, Москва, Наука, 2004, с. 55-63.
256. **Водарский Я.Е.**, Загадки Прутского похода. М., Наука. 2004.
257. **Гиладш Виктор**, Дойна как этническая сущность: от Д. Кантемира к современности, в *Курсом развивающейся Молдовы*. Т. 4. Материалы к II- I-му Российскому-Молдавскому симпозиуму „Традиции и инновации в соционормативной культуре молдаван и гагаузов”, Москва, Старый сад, 2008, с. 373-388.
258. **Гирфанова Альбина Х.**, Дмитрий Кантемир и Российское Востоковедение, în *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 1, Nr. 4, 2010, p. 12-15
259. **Ешану Андрей**, Димитрий Кантемир – личность европейского уровня, în *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, Poznan, vol. XVI, 2009, p. 7-19.
260. **Ешану Андрей, Балмуш Павел**, Стурдзовский список „Descriptio Moldaviae” Д. Кантемира, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor. Studii*, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p. 103-124.
261. **Ешану Андрей, Ешану Валентина**, Димитрие Кантемир и европейская книжная культура, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor. Studii*, Chișinău, Ed. Pontos, 2010, p.31-142.

262. **Записка по делу о имени князя Кантемира**, Москва, Тип. П. Степанова, 1835, 18 + X с.
263. **Копанев Н. А.**, О первых изданиях сатир А. Кантемира, în *Danubius. Muzeul de istorie Galați*, 2008, vol. XXVI, p.339-345.
264. **Корсаков Д. А.**, Суд над князем Д. М. Голицыным (1736-1737), в *Древняя и Новая Россия*, 1879, том XV, ч. 1, октябрь, с. 20-62.
265. **Корсаков Д. А.**, О процессе Константина Кантемира с мачехой, в *Древняя и Новая Россия*, 1879, том X, с. 20-63.
266. **Маркиз де ла Шетарди в России 1740-1742 годов**, Рязань, Александрия, 2010, 560 с. [despre Antioh Cantemir, p. 9, 34-36, 49, 55, 67, 68, 88, 113, 117, 209, 235, 413, 417, 421, 427, 435, 466, 476-477, 494, 511].
267. **Павленко И. Ф.**, А. Д. Кантемир и Н. В. Гоголь (к постановке проблемы), в *Вісник Запорізького державного університету. Серія Філологічна*, 1998, № 1, с.117-119.
268. **Петр Великий, его полководцы и министры. 23 портрета с присовокуплением кратких о жизни их описаний**. Второе издание, Москва, 1853, с. 75-79.
269. **Пономарёв А. М.**, Утерянная рукопись Дмитрия Кантемира и Персидский поход Петра I, в *Астраханские краеведческие чтения*. Выпуск III. Материалы конференции. Под ред. А.А. Курапова, Астрахань, 2011, с.358-363.
270. **Резван Ефим**, Коран и его мир, Санкт Петербург, 2001, с. 395.
271. **Ростягаев Андрей Викторович**, Житийная топика в прозе писателей XVIII столетия (Кантемир, Тредиаковский, Фонвизин), Самара, Книга, 2009, 291 с.
272. **Ростягаев Андрей Викторович**, Агиографическая традиция в русской литературе XVIII в. (Кантемир, Тредиаковский, Фонвизин, Радищев), Самара, Изд-во СГПУ, 2007, 409 с.
273. **Сергеев Игорь**, Церковь Кантемира в Царицыне, Москва, Голос-Пресс, 2011, 232 с.
274. **Соймонов Ф.**, Описание Каспийского моря и чиненных на оном Российских завоеваний, яко часть истории Государя Императора Петра Великаго. СПб., 1763, с.58, 64, 66-67, 96-98, 103.
275. **Соймонов Ф.**, Описание похода Государя Императора Петра Великого к лежащим при Каспийском море персидским провинциям. Опубл. в качестве приложения в : Муравьева Л.Л., Военно-исторический плакат XVIII в. о Персидском походе Петра I, в *Археографический ежегодник за 1961 г.*, Москва, 1962, с.400.
276. **Сырку П.**, Путешествие румынских ученых по славянским землям, в *Журнал Министерства народного просвещения*. Часть ССXI. (Сентябрь), 1880, с.2-21; (Октябрь), 1880, с.54-60.
277. **Ульяницкий В.А.**, Русские консульства за границей в 18 веке, Москва, 1889, Т.2. [приложение № 46, письмо А. Кантемира об учреждении консульства в Англии от 1735 г.]

278. Цвиркун В. И., Биография Марии Кантемир. Вымыслы и реальность, в *Factorul feminin în istorie. Culegere de studii și documente*, Chișinău, 2012, p.419-426.
279. Цвиркун Виктор, Дмитрий Кантемир, страницы жизни в письмах и документах, Санкт-Петербург, 2010, 412с.
280. Цвиркун В. И., Д.К. Кантемир и окружение Петра Великого, в *Вестник Славянского университета*. Вып.16. Культурология. Кишинэу, 2010. С.53-62.
281. Цвиркун В. И., К истории политической деятельности Д.К.Кантемира в России, в *Вестник Славянского университета*. Вып.16. Культурология. Кишинэу, 2010. С.62-77.
282. Цвиркун В. И., Луцкий договор. Детали и обстоятельства. РИА Новости. <http://www.newsmoldova.ru/trend/moldovahistory/>. 28-29 марта 2011 г.
283. Цвиркун В. И., Ктиторская деятельность Дмитрия Кантемира в Молдавском княжестве и в России, в *Вестник Славянского университета*. Вып. 19. Кишинэу, 2011. С.45-55.
284. Цвиркун В. И., Под сенью двух держав. История жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в Турции и России. Издание 2-е исправленное и дополненное, Кишинев, Cartdidact, 2013, 280 с.

RECENZII

VADIM GUZUN, INDEZIRABILII: ASPECTE MEDIATICE, UMANITARE ȘI DE SECURITATE PRIVIND EMIGRAȚIA DIN UNIUNEA SOVIETICĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ, ARGONAUT, CLUJ-NAPOCA, 2013, 489 P.

Lucrarea *Indezirabilii*, editată de Vadim Guzun, suscită, fără îndoială, un interes special, deoarece tratează un subiect de o importanță deosebită, fiind vorba de emigrația din Uniunea Sovietică în România interbelică. În afară de culegeri de documente, lucrări generale și speciale, autorul, punând un mare accent în lucrare pe aspectele mediatice ale problemei, valorifică presa interbelică, care este amplu analizată, constituind un element definitoriu pentru evaluarea percepției acelei vremi asupra fenomenului emigrației. În primul din cele cinci capitole ale lucrării intitulat *Perioade și statistici*, în funcție de cauzele naturale și artificiale, autorul distinge câteva episoade sau etape ale emigrației, pe care le sistematizează în: 1) *Episodul primar*, cauzat în mare parte de războiul civil și prima mare foamă sovietică (1919-1923); 2) *Episodul secundar*, corespunzător pseudo-stabilizării situației politico-economice din URSS (1924-1928); 3) *Episodul rural*, cauzat, în principal, de politica de colectivizare, deportări și de cea de a doua mare foamă (1929-1933); 4) *Episodul premergător celui de-al doilea Război Mondial* (1934-1939). În lucrare sunt analizate cu precădere primele trei episoade. La nivelul emigrației, autorul face o distincție între fugari, pe care îi împarte în două categorii: fugari politici și civili. Referitor la redactarea statisticilor, se accentuează lipsa de exactitate a acestora, pe fondul confuziei generale și a dificultăților de ordin financiar, la care se mai adăuga și subiectivismul unor membri ai emigrației, care, din interes personal, tindeau să prezinte cifre mai mari decât cele reale. Tot la acest subiect, autorul evidențiază că, din cauza unui control mai puțin riguros al frontierei, mulți refugiați au trecut fraudulos, ieșind din vizorul evidenței de stat, un argument în plus în favoarea inexactității statisticilor guvernamentale¹.

În cel de-al doilea capitol cu titlul *Primele două etape, rușii și românii, ucrainenii și evreii*, este menționată o anumită *flexibilizare* a poziției vrangheliștilor în problema Basarabiei, informație extrasă dintr-un raport strict secret, datat 2-4 septembrie 1920, cu privire la relațiile Antantei cu liderii mișcării albagardiste, de unde s-ar fi extras ipoteza unei viziuni diferite a lui Vranghel în comparație cu cea

¹ Vadim Guzun, *INDEZIRABILII: aspecte mediatice, umanitare și de securitate privind emigrația din Uniunea Sovietică în România Interbelică*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 30-31.

a lui Denikin, în privința Basarabiei, ceea ce ar fi generat acordul Bucureștiului de a permite tranzitarea teritoriului român de trupele generalului Bredov². În ceea ce privește unele acțiuni cu tentă subversivă din această perioadă, autorul face trimitere la teza emisă de Ludmila Rotari în *Mișcarea subversivă din Basarabia*, referitoare la implicarea în cadrul agresiunii de la Hotin a elementelor albgardiste, adăugând că, potrivit unor supraviețuitori, acțiunea a fost dirijată din Ucraina, neavând vreo tangență cu bolșevismul³. Nu sunt neglijate nici acuzațiile sovietice legate de un așa-zis complot antisovietic organizat pe teritoriul statului român, opinie împărtășită în unanimitate de istoriografia sovietică. Autorul susține că, deși asemenea planuri ofensive nu existau din partea statelor-gazdă, ele nu lipseau în mediul emigranților militari⁴. Deși temerile sovietice, spune autorul, au avut un oarecare temei, vitalitatea organizării emigrației militare era vădit supraestimată în scopuri propagandistice convenabile regimului sovietic, care astfel avea posibilitatea să justifice unele reacții în plan intern sau extern⁵. De altfel, mai târziu, în 1922, diplomatul Constantin Diamandy avea să-l asigure pe comisarul adjunct sovietic de externe M. Litvinov de lipsa oricăror intenții agresive din partea României și chiar de absența oricărui sens și scop de trecere a Nistrului și că emigranții nu prezentau nici un pericol la adresa Sovietelor, nici un fel de importanță militară, nici chiar pentru România⁶. În același context, autorul enumeră, printre altele, și posibilele cauze ale refuzului de a permite accesul unor militari albgardiști în România: 1) aplicarea principiului neutralității și neamestecului în afacerile interne (orice susținere a emigranților, mai ales a celor militari, fiind catalogată drept act ostil statului sovietic); 2) considerente de natură militară (situația tensionată pe linia Nistrului, agravată de riscul unor atacuri bolșevice sau țariste; dificultatea deosebirii forțelor implicate; lipsa unei comunicări eficiente); 3) atitudinea antirusă a populației de pe ambele maluri ale Prutului marcată de comportamentul abuziv al militarilor (rechizițiile forțate efectuate de armata țaristă între 1916-1917, incursiunile bandelor înarmate); 4) perceperea ca atare a acțiunilor interne și externe ale emigranților îndreptate împotriva statului național unitar român⁷.

Referitor la numărul emigranților români, refugiați din Uniunea Sovietică pe parcursul celor patru perioade, autorul este de părere că cifra se estimează la aproximativ 10.000⁸. Se enumeră aceleași cauze ale refugiului românilor, incluse anterior și de Nichita Smochină în lucrarea sa *Din amarul românilor transnistreni*, și anume: 1) foamea; 2) frigul; 3) deportarea; 4) atrocitățile sovietelor. Autorul face referință la demersul lui Smochină, adresat Regelui Ferdinand, în care era solicitat acordul pentru aducerea în țară a tuturor copiilor infomețați de peste Nistru, chiar și din numeroasele localități românești de peste Bug, propunere care nu a fost agreată din

² *Ibidem*, p. 39.

³ *Ibidem*, p. 40-41.

⁴ *Ibidem*, p. 45-46.

⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁶ *Ibidem*, p. 64.

⁷ *Ibidem*, p. 50-51.

⁸ *Ibidem*, p. 54.

considerente politice, autoritățile limitându-se la acceptarea emigrației fără să țină cont de criteriile etnice, încercând astfel să împace principiul general al unanimității cu cel al neamestecului în treburile interne ale statului vecin⁹. În ceea ce ține de suportul oferit refugiaților conaționali la nivel de stat, autorul consideră că, în comparație cu Polonia și Cehoslovacia, în România s-ar fi putut face mai mult, ajutorul principal parvenind din partea sectorului privat și al societății civile. Trebuie ținut cont și de prezumția generală, mai ales din partea instituțiilor de securitate, a colaborării refugiaților cu bolșevicii, unii fugari dovedindu-se a nu fi loiali sau recunoscători statului român¹⁰.

În ceea ce privește soarta refugiaților militari ucraineni, Vadim Guzun a prezentat situația lor în felul următor: 1) s-au stabilit în România, solicitând cetățenia română; 2) s-au repatriat în URSS (la nivelul anului 1924 – aproximativ 5%, cu mult mai puțini față de Polonia); 3) au emigrat în alte state din Europa (Cehoslovacia, Germania) sau America (SUA, Canada, Argentina, Brazilia); 4) cei care nu s-au putut angaja au rămas cu statutul de internați, fiind transferați în colonia Marcuța din apropierea Bucureștiului¹¹. Este subliniată și activitatea lui Konstantin Mațievici, care, începând cu data de 21 iulie 1919, a fost numit șef al misiunii diplomatice a Republicii Populare Ucrainene la București. Autorul ne prezintă opinia acestui diplomat față de declarațiile comisarilor Cr. Rakovski și Gh. C. Cicerin cu privire la pretinsa implicare a Poloniei și României în organizarea răzcoalelor de pe teritoriul ucrainean, calificate de acesta *drept minciuni despre a căror realitate nimeni nu putea fi indus în eroare*¹². Vadim Guzun specifică un lucru extrem de important legat de activitatea emigrației ucrainene și anume că aceasta trebuie analizată nu doar din perspectiva umanitară, dar și din cea a consolidării capacității defensive a statului român în raport cu Uniunea Sovietică (în eventualitatea unei revoluții sau război)¹³. Este consemnată activitatea unor asemenea lideri ai emigrației ucrainene ca: Denis Meer Mihalski, Volodimir Zaloțecki, Dmitro Ivașina, G. Porohivski, V. Trepke, alături de alți ucraineni originari din Bucovina și Basarabia¹⁴.

Referitor la emigrația segmentului etnic evreiesc, autorul notează că, pe lângă cauzele comune ale exodului, ca fenomen general specific tuturor etniilor din fostul Imperiu Rus, plecarea evreilor a fost motivată și de pogromuri. Cu toate că cifra victimelor evreiești din perioada războiului civil din Rusia Sovietică oscilează între 50.000 și 200.000, etnicii evrei, ne spune autorul, au fost atât victime, cât și călăi – numeroși evrei făceau parte din CEKA. Pentru cazul dat, cititorului i se oferă opinia unui lider al evreimii românești W. Filderman, președinte fondator al *Uniunii Evreilor Pământeni*, care îi considera pe evreii ruși cu nimic deosebiți de celelalte etnii din Imperiu, în ceea ce privește poziționarea lor ca partizani sau adversari ai regimului sovietic, aceștia fiind în primul rând cetățeni. Adevărul e că exilul a salvat de teroarea

⁹ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰ *Ibidem*, p. 61.

¹¹ *Ibidem*, p. 69-70.

¹² *Ibidem*, p. 71.

¹³ *Ibidem*, p. 72.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74-75.

sovietică, albgardistă sau naționalistă, sute de mii de evrei din Ucraina și din Rusia. În mare parte, subliniază autorul, și acest lucru este un element de noutate, fuga de la pieire elita financiară, politică și intelectuală. În etapa primară, refugiul evreiesc a fost acceptat de către statul român doar cu condiția ca evreii să emigreze, ulterior, în cel mai scurt timp, în SUA, Canada, Brazilia, Argentina, Palestina și în alte țări de emigrație¹⁵. În pofida unor acuzații aduse *Uniunii Evreilor Pământeni* cu referință la contribuția acestora la invazia coreligionarilor din stânga Nistrului, W. Filderman constata că guvernul român a dat dovadă de o mărinimie exemplară, asigurând un cadru organizat de asistență a segmentului evreiesc refugiat¹⁶.

Tot în acest capitol, autorul ne arată cum era reflectat fenomenul emigrației în presa românească care a descris cu lux de amănunte o serie largă de evenimente și acțiuni conexe. Se face referință la următoarele ziare: *Bessarabia*, *Glasul Bucovinei*, *Nashe Slovo*, *Lumea*, *Dreptatea*, *Viitorul*, *Epoca*, *Dacia*, *Adevărul*, *Universul*, *Deni*, *Opinia*, *Neamul Românesc*, *Curierul Israelit*, *Tribuna*, *Dimineața*, *Aurora*, *Cuvânt Moldovenesc*, *Izbânda*, *Frăția Românească*, *Argus*, *Luminătorul*. Ziarele au relatat pe larg evenimente ce cuprindeau: fenomenul pogromurilor; abuzurile și atrocitățile denikiniștilor asupra populației civile; susținerea monarhismului rus și autocrației cu fonduri ale Băncii Țărănești din Chișinău; activitățile bolșevice de la Constantino-pol; deosebirile dintre denikiniști și vrangheliști; poziția Bucureștiului față de organizarea emigrației; luptele Armatei Roșii cu rămășițele armatelor țariste; creșterea vertiginoasă a numărului de refugiați după abandonarea Crimeii de către trupele lui Vranghel; refugiul vrangheliștilor în România; dizolvarea unităților vrangheliste; notele Kremlinului față de atacurile de pe Nistru; foametea din Rusia; lista refugiaților originari din Basarabia; constituirea comisiei de identificare și repatriere a emigranților basarabeni aflați în taberele de refugiați din Turcia, precum și condițiile impuse pentru repatrierea basarabenilor care au luptat în armatele ruse; activitatea emigranților basarabeni filo-ruși cu viziuni anti-românești; protestul împotriva prezenței în România a lui Krupenski, cunoscut ca adversar al Unirii Basarabiei cu Patria-mamă; propaganda imperialismului rus împotriva Unirii; bătălia diplomatică în jurul chestiunii Basarabiei; mijloacele de intervenție umanitară a Occidentului în Rusia și Ucraina; atitudinea autorităților locale față de refugiații evrei; atacurile bolșevice de pe malul stâng al Nistrului; propaganda pan-slavismului și a bolșevismului în Basarabia; analize estimative critice ale numărului de refugiați în România; explicații privitoare la intensificarea refugiului din cauza înfometării și a terorii sovietice; rolul emigrației în acțiunea de împiedicare a recunoașterii internaționale a statului național unitar român; așa numitul acord româno-vranghelist publicat în ajunul Conferinței de la Genova; refugiații și riscul extinderii epidemiilor de ciumă și holeră în Basarabia și Ucraina; sancționarea refugiaților care intrau fraudulos în România; înțelegerea dintre guvernul sovietic și comisarul Societății Națiunilor Fridjof Nansen asupra repatrierii în Rusia a emigranților militari aflați în România, Iugoslavia, Turcia și Bulgaria; contribuția României la salvarea refu-

¹⁵ *Ibidem*, p. 76-78.

¹⁶ *Ibidem*, p. 83.

giaților evrei din Ucraina; tabloul foametei din Transnistria, așa cum a fost descris de refugiați¹⁷.

În capitolul trei, intitulat *Ultimele două etape*, sunt expuse evoluțiile politice interne aferente procesului de identificare a cauzelor imigrației precum și o serie de aspecte conexe cum ar fi: spionajul, traficul de persoane, trafic de obiecte de artă, arme, droguri și terorism. Ne este înfățișată, cu exactitate, situația gravă din RASSM, generată de colectivizări și colectări forțate, confiscări de avere, maltratarea țăranilor, abandonarea colectivelor agricole de către țăranii colectivizați, uciderea celor care încercau să se refugieze etc. (foamea era principala cauză a fugii din URSS)¹⁸. În 1933, precizează autorul, au fost lichidate de către sovietici mai multe organizații contrarevoluționare. Această măsură poate fi catalogată drept componentă strategică a unui instrument destinat epurării teritoriilor proxime granițelor vestice ale URSS de elemente incomode regimului sovietic. Totodată, se instituiseră o adevărată blocadă internă ce avea ca scop stoparea și represiunea emigrației¹⁹. Printre acțiunile de consolidare a frontierelor sovietice autorul enumeră: 1) epurarea localităților de *elemente antisovietice nesigure* și deportarea lor în regiunile nordice (2.000 de gospodării); 2) strămutarea în regiunile estice ale Ucrainei a unui număr de 8.000-9.000 de gospodării; 3) racolarea *celor mai buni colhoznici și activiști*. Aplicarea acestor măsuri trebuia să facă obiectul activității a 11 *Troici* suplimentare, care aveau în sarcină întocmirea listelor cu persoane la ce urmau să fie deportate și a localităților ce trebuiau să fie strămutate²⁰. Autorul mai realizează și faptul că politizarea economiei și planificarea centralizată au dus la falimentarea industriei sovietice²¹. Sunt scoase la iveală și efectele epurării din 1937, asupra populației din RASSM, demonstrându-se că acțiunile de reprimare organizate de bolșevici erau în strânsă legătură cu fenomenul emigrației peste Nistru²². Destul de interesante sunt comentariile autorului referitoare la emigrația în ambele sensuri ale Nistrului. Vadim Guzun demonstrează că, datorită Comisiilor mixte Româno-Sovietice, mulți refugiați, victime adevărate ale regimului sovietic, erau extrădați URSS²³. Sunt trecute în registru, de asemenea, și actele de canibalism, confirmate de sinteza referatelor prezentate la Conferința *Foamea din Ucraina*, organizată sub patronajul Societății Națiunilor²⁴. La fel, autorul nu scapă din vedere masacrările fugărilor din RASSM, cum au fost cele de lângă localitățile: Răscăieți, Potigailovka, Olănești etc. Conform constatărilor oficiale, au fost ucise la Nistru, de soldații sovietici, 1.009 persoane²⁵.

În capitolul patru, cu denumirea *Opera de ajutorare*, este nuanțat suportul intens al Societății Națiunilor care crease așa-numitul pașaport Nansen, ce constituia o realizare majoră a eforturilor multilaterale pentru reglementarea juridică a situației

¹⁷ *Ibidem*, p. 87-138.

¹⁸ *Ibidem*, p. 139-144.

¹⁹ *Ibidem*, p. 145-147.

²⁰ *Ibidem*, p. 151.

²¹ *Ibidem*, p. 153.

²² *Ibidem*, p. 155, 160.

²³ *Ibidem*, p. 163-174.

²⁴ *Ibidem*, p. 184.

²⁵ *Ibidem*, p. 186-216.

refugiaților²⁶. Este subliniat rolul masiv al organizațiilor private din SUA, implicate în ajutorarea refugiaților, dar și a înfometărilor din Rusia Sovietică și Ucraina²⁷. Sunt consemnate, pentru perioada 1921-1931, conferințele care au avut loc la Geneva pe această problemă, tematica lor fiind amplu descrisă. Tot aici, este inclusă și cooperarea dintre Societatea Națiunilor și organizațiile neguvernamentale²⁸. În afară de aceasta, cercetătorul arată cum URSS încerca să împiedice organizarea refugiaților în țările limitrofe, amenințând statele occidentale că va considera orice sprijin acordat refugiaților drept o susținere directă a forțelor ruse contrarevoluționare²⁹.

În ultimul capitol, *Contrabanda, trafic, propagandă și spionaj*, autorul ne dezvăluie o serie de cazuri relatate de presa din acea perioadă, atrăgându-ne atenția și la descoperirea unui nucleu al Internaționalei a III-a comuniste la Cetatea Albă, care avea ca scop terorizarea populației, în ideea de a genera la nivelul mentalului colectiv local nesiguranță, sperând, astfel, să faciliteze ocazia unei revoluții³⁰. Monografia conține o serie de anexe ce tratează subiectul emigranților ruși din Basarabia și care pot servi drept sursă suplimentară de documentare și referință.

În încheiere, constatăm, că pe fondul haosului și al terorii bolșevice, emigrația masivă din Rusia Sovietică a constituit o notă dată noului regim, o reflectare a situației reale, dincolo de fabulațiile propagandei sovietice, care nu putea să ascundă cu desăvârșire cifra de apoximativ 3 mln de fugari, înregistrată numai până la 1926³¹. Neignorând și aspectele ce vizau securitatea națională, specifice fenomenului emigraționist din această perioadă, autorul reușește să arate cum erau tratați emigranții în societatea românească interbelică. Lucrarea constituie un efort bine structurat, denotând o cunoaștere și analiză profundă a unor fenomene ce ne permit să deslușim fațetele totalitarismului roșu încă din formele sale incipiente.

Ștefan Boldișor*

* Ștefan Boldișor, cercetător științific stagiar la IISD al AȘM.

²⁶ *Ibidem*, p. 218.

²⁷ *Ibidem*, p. 219-220.

²⁸ *Ibidem*, p. 221-223.

²⁹ *Ibidem*, p. 225.

³⁰ *Ibidem*, p. 299.

³¹ *Ibidem*, p. 21.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MASA ROTUNDĂ „REPERELE ISTORICE ALE INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA” (22 AUGUST 2013)

În ziua de 22 august 2013, în incinta Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, a fost organizată pentru al patrulea an consecutiv o masă rotundă privind contextul în care a fost proclamată independența Republicii Moldova la 27 august 1991. La discuția privind „Reperele istorice ale Independenței Republicii Moldova” au fost invitați președintele Parlamentului care a votat Declarația de independență, prof. univ. dr. hab. Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române, și directorul ICR „Mihai Eminescu”, Chișinău, Valeriu Matei, membru de onoare al Academiei Române, scriitor, om politic și unul din autorii textului Declarației de independență.

Ședința moderată de directorul Institutului de Istorie, dr. Gheorghe Cojocaru, a fost inaugurată prin cuvântul de salut din partea acad. coordonator al Secției Științe Umaniste și Arte a AȘM, prof. univ. dr. hab. Aurelian Dănilă. Domnia sa a evocat și atmosfera plină de emoții a acelor zile de sfârșit de august 1991, dar și faptul că, aflându-se în cadrul Ministerului de Externe, a conștientizat dificultățile în sfera diplomației cu care se confrunta Republica Moldova pentru a deveni cunoscută în lume, precum și pentru a obține sprijinul unor state importante.

Profesorul Alexandru Moșanu a reamintit că în ultimii ani au apărut mai multe memorii și articole de presă, în care actori secundari ai evenimentelor de la 27 august 1991 au dat o interpretare eronată a evenimentelor de atunci. Mai pe larg aceste aspecte au fost puse în discuție de profesorul Moșanu la ediția din august 2012 a mesei rotunde. De această dată, Domnia sa a insistat asupra provocărilor de ordin extern cu care s-a confruntat Parlamentul în anii 1990. Printre exemple, a fost invocată o vizită la Londra, la Camera Deputaților și la Camera Lorzilor, a unei delegații parlamentare a Republicii Moldova, din care făcea parte și Alexandru Moșanu, care a reușit să trezească interesul parlamentarilor britanici pentru această parte a lumii. Însă, pentru a reuși aceasta a fost nevoie de persuasiune, insistență și argumente. Ca răspuns, Parlamentul britanic a trimis la Chișinău o delegație pentru documentare detaliată privind situația internă și externă a noului stat independent.

Directorul ICR „Mihai Eminescu”, Chișinău, Valeriu Matei, a surprins asistența prin prezentarea unor ciorne numeroase care reflectă procesul de redactare a Declarației de Independență. La ședința prelungită a Prezidiului Parlamentului din 26 august 1991, după cum s-a amintit, au existat două grupuri, dintre care unul pleda pentru o reflectare

adecvată a identității și comunității de neam între cele două maluri ale Prutului în însuși actul de independență propus. Părerile separate ale unor membri ai Prezidiului au fost înscrise pe marginea ciornelor (Valeriu Matei i-a menționat pe autorii acestora), până la urmă fiind acceptată o variantă de compromis. În acel complicat context de după eșuarea puciului din august de la Moscova, publicul larg se aștepta la o poziție solidară a deputaților. Valeriu Matei a menționat că în timpul apropiat ar putea publica documentele (ciornele originalelor) în formă facsimilă și transcrisă, în săptămânalul „Literatura și Artă”, ceea ce va reprezenta o sursă importantă pentru istoricii preocupați de istoria recentă și pentru specialiștii în științele politice.

Conf. univ. dr. Anatol Țaranu, deputat și vicepreședinte al Comisiei parlamentare pentru securitate (1990-1994), a evocat complicațiile apărute în anii proclamării suveranității și independenței și în perioada imediat următoare, din cauza separatismului declanșat în raioanele din estul Republicii Moldova și a rolului jucat de Federația Rusă care a intervenit direct în acest conflict intern. Merită notat faptul că în proximitatea Zilei Independenței au fost scoase de sub tipar primele două volume de documente (sub egida Institutului de Istorie), semnate de A. Țaranu și M. Gribincea, privind apariția și evoluția conflictului transnistrean – volumele conțin documente în limbile română, rusă și engleză, documente oficiale, dar și din arhivele personale ale autorilor.

Academicianul Mihai Cimpoi, membru de onoare al Academiei Române, s-a referit în mod laconic la actualitatea lui Mihai Eminescu (a operelor ce țin de gândirea critică a acestuia), la spiritul de justiție fără de care progresul nu este posibil (aplicabil Republicii Moldova pe drumul ei de integrare europeană) și la scurgerea timpului care, odată ce nu este valorificat, se pierde ireversibil.

În încheierea dezbaterilor, academicianul Andrei Eșanu, membru de onoare al Academiei Române, s-a oprit asupra perspectivei oamenilor din stradă asupra evoluțiilor din anii 1989-1991. Perspectivele enunțate anterior aparțin unor persoane aflate la acel moment în funcțiile de conducere ale Parlamentului, ale unor deputați, pe când oamenii din piață, printre care s-au aflat și oameni de cultură și de știință, au avut așteptările și bucuriile lor, care s-au împlinit odată cu adoptarea limbii de stat la 31 august 1989, odată cu proclamarea suveranității în iunie 1990 și, în final, în august 1991, a Independenței de stat, care a însemnat ieșirea ireversibilă din URSS și căutarea unor noi orizonturi.

*Marius Tăriță**

* **Marius Tăriță**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI”, EDIȚIA A IX – A. (8-14 iulie 2013, Cluj-Napoca)

În perioada 8-14 iulie 2013 la Cluj-Napoca (România) s-a desfășurat ediția a IX-a a Școlii de Vară „Provocările istoriei ca știință și disciplină de învățământ la începutul mileniului trei”, la care au participat cercetător științifici, cadre universitare și profesori de istorie din România, Republica Moldova, Ucraina, Serbia și Ungaria. Printre participanți au fost prezenți și patru cercetători din cadrul Institutului de Istorie al AȘM.

Cursurile ținute de profesorii Universității „Babeș-Bolyai” și cercetătorii Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române au avut ca scop promovarea în rândul participanților a unor viziuni moderne în predarea-învățarea la orele de istorie a unor tematici controversate. Organizatorii au pus accent pe păstrarea multi-perspectivității, în calitate de condiție *sine qua non* de formare în rândul elevilor a unor aptitudini critice asupra evenimentelor și faptelor istorice, pentru a putea percepe materialul tematic din curricula școlară nu doar ca o înșirare de date, ci ca problematici de idei, concepte, mesaje identitare și sociale, argumente în formularea propriilor opinii și viziuni etc. Cursurile nu s-au limitat doar la dimensiunea teoretică. Un grup de cadre didactice din diferite localități ale județului Cluj au venit cu prezentări elocvente din metodologia și practica predării-învățării istoriei la orele proprii, împărtășind în acest mod cu participanții la școala de vară secvențe din experiența proprie de soluționare a diferitelor probleme apărute în cadrul aplicării conceptelor moderne de predare-învățare.

În cadrul cursurilor la care au asistat, cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie au venit cu comentarii, precizări, opinii referitoare la specificul predării-învățării istoriei în Republica Moldova, în condițiile implicării grosolane a politicului în scrierea istoriei, prin adaptarea și interpretarea faptelor și proceselor istorice la necesitățile înguste ale unor grupuri de influență, deseori străine intereselor naționale. Pe de altă parte, pentru cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie al AȘM, școala de vara a constituit un prilej de dezbateri, schimb de experiență și de literatură istorică cu colegii de la Universitatea „Babeș-Bolyai” și Centrul de Studii Transilvane, de contacte și oportunități de colaborare cu colegi din România și din alte țări.

Un rol deosebit în lărgirea orizontului cultural al participanților la Școala de Vara l-au constituit excursiile la cele mai importante locuri istorice: situri, mănăstiri, biserici, catedrale, muzee și castele din Cluj-Napoca, Alba-Iulia, Turda, Gherla și alte localități din Transilvania. În acest mod ei și-au îmbogățit cunoștințele asupra celor mai importante fapte și evenimente istorice, pășind pe urmele personalităților marcante ale istoriei noastre naționale. Necesită a fi menționat faptul că organizatorii au reușit o desfășurare excelentă a întregului program al școlii, au fost receptivi la opiniile și sugestiile participanților, dorind sincer ca aceste forme de cunoaștere să nu se transforme într-o formalitate, ci să devină un adevărat sprijin în perfecționarea profesională a celor implicați în program, o posibilitate de schimb reciproc de realizări pe făgașul cunoașterii istoriei.

Andrei Emilciuc

ȘCOALA INTERNAȚIONALĂ DE VARĂ „SECOLUL XX PRIN OCHII ISTORICILOR DIN CSI ȘI STATELE BALTICE: ȘTIINȚĂ ȘI EDUCAȚIE” (20-29 august 2013, Zvenigorod, Rusia)

În perioada 20-29 august 2013 în orașelul Zvenigorod din Federația Rusă și-a desfășurat activitatea școala internațională de vară „Secolul XX prin ochii istoricilor din CSI și statele baltice: știință și educație”. Evenimentul, organizat de Institutul de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei, a fost finanțat de Agenția Federală rusă pentru CSI, conaționali cu locul de trai peste hotare, și colaborare umanitară internațională „Rossotrudnichestvo”.

În programul școlii de vară s-au înscris 20 de participanți din instituțiile de profil a opt state ale fostei URSS, printre care și un cercetător științific din cadrul Institutului de Istorie al AȘM. Fiind gândit ca un eveniment pentru tinerii istoricii, lista participanților a inclus cercetători din cadrul institutelor de istorie, dar și cadre didactice preuniversitare și universitare cu vârsta cuprinsă între 25 și 35 de ani din Belorusia, Lituania, Letonia, Estonia, Ucraina, Azerbaidjan, Armenia și Republica Moldova.

Lucrările școlii de vară au inclus șase module de prelegeri și mese rotunde axate pe problematici precum căderea Imperiului Rus, formarea URSS și a modelului sovietic, Războiul al Doilea Mondial și personalitatea lui Stalin, Războiul rece și confruntarea sistemelor ideologice, căderea URSS și cercetarea problemelor spațiului post-sovietic la etapa actuală, deschiderea arhivelor și tendințele istoriografice la începutul secolului XXI, dar și alte tematici conexe.

Dincolo de unele abordări controversate ale unor probleme de istorie „comună”, care au stârnit polemici atât între lectori și participanți, cât și în rândul participanților, chiar și din aceleași state, trebuie să menționăm predominarea unei atmosfere bune de lucru, toleranța și deschiderea gazdelor pentru punctele de vedere expuse, o organizare la înalt nivel a întregului eveniment.

Considerăm bine-venită organizarea și pe viitor a unor astfel de școli de vară, care, în opinia noastră, reușesc să detensioneze confruntările istoriografice, să arate consensul comunității istoricilor din statele participante față de caracterul neștiințific al unor lucrări vădit politizate, care dau impresia nașterii unui curent neostalinist în istoriografia rusă, să distrugă anumite clișee și să pună capăt confruntării între Est și Vest, cel puțin în plan academic. Menționăm și un alt moment pozitiv al școlii de vară, și anume angajamentul organizatorilor de a publica o culegere de studii semnate de participanții la eveniment.

Andrei Emilciuc

CURSURILE DE VARĂ ALE UNIVERSITĂȚII POPULARE „NICOLAE IORGA” DIN VĂLENII DE MUNTE

Cursurile de vară organizate la Vălenii de Munte poartă și acum amprenta marelui savant Nicolae Iorga, locul unde a trăit mai bine de 30 de ani, mai exact din 1907 până în 1940, când un cutremur i-a devastat casa și a trebuit s-o părăsească. Anul acesta, s-au împlinit 100 de ani de la semnarea păcii de la București, care a pus capăt războaielor balcanice. Anul 1913 este unul semnificativ pentru Regatul României, consemnând că tânărul stat român, care și-a obținut independența în 1877, reușește să aducă pacea în Balcani. Momentul este unul extrem de important datorită rolului de mediator al României, în persoana omului politic originar din Ploiești, Take Ionescu, ceea ce a însemnat că atunci când marile puteri nu s-au implicat, statele mici și-au decis singure soarta.

Cursurile de vară din anul 1913 nu s-au mai ținut, deoarece Nicolae Iorga se înrolase în armata română. Nicolae Iorga anunțase și temele pentru prelegeri „Ce este balcanologia?”, curs pe care trebuia să-l susțină el însuși. Mai erau în program cursuri susținute de Constantin Moisil, „Monumentele tracice, dacice și balcanice”, de Alexandru Lapedatu „Monumentele noastre”, de Vasile M. Kogălniceanu, „Chestia rurală”, de Virgil Bărbat, patru conferințe: „Educația în complexul cultural”, „Starea actuală” „Nevoia unui ideal cultural nou” și „Școala și nevoile ei actuale”. Anul acesta organizatorii și-au propus să evoce evenimentele din 1913, reluând temele din acel an pentru a vedea, după un secol, cât de actuală este această tematică.

Intelctuali de pe ambele maluri ale Prutului, dar și din Ucraina, Bulgaria, Serbia etc. au luat parte anul acesta la cursurile de vară de la Vălenii de Munte, cursuri deschise de Nicolae Iorga în 1908, care susținea că inițiativa respectivă s-a născut din „dorința de a răspândi cât mai multă lumină și învățătură bună”, cu scopul menținerii unității românești dincolo de hotarele ei și dezvoltării spiritualității românești.

Deschiderea festivă a avut loc la Centrul Cultural într-o atmosferă solemnă, creată de audierea imnului național „Deșteaptă-te, române”. Apoi au urmat depuneri de flori la bustul marelui istoric și dezvelirea bustului lui Gheorghe Ionescu Șișești, un distins agronom, un apropiat al marelui savant, acesta fiind prezent cu prelegeri la cursurile de vară. După dispariția lui Iorga, Ionescu Șișești s-a mutat în Vălenii de Munte, într-o casă aflată și azi pe strada care îi poartă numele.

În deschiderea cursurilor s-a desfășurat o masă rotundă intitulată „1913-2013, un secol de istorie românească”, la care au luat cuvânt academicianul Dan Berindei, vicepreședintele Academiei Române, și Valeriu Matei, Directorul Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu”, din Chișinău.

În cadrul cursurilor au luat cuvânt personalități notorii, precum profesorul Ion Bulei, care a vorbit despre războaiele balcanice, Petre Țurlea, care a vorbit despre Nicolae Iorga și războaiele balcanice, iar Eugen Simion a ținut o prelegere interesantă despre latura mai puțin cunoscută a lui Titu Maiorescu, ca om politic, în timp ce istoricul Ioan Scurtu a relatat despre evoluția statului român de la războaiele balcanice până la

desăvârșirea dezideratului de unitate națională. Tematica balcanică s-a încheiat cu conferința academicianului Răzvan Theodorescu despre semnificația Balcanilor. Cu un interes deosebit au fost urmărite prelegerile profesorului Andrei Marga despre Educația în complex cultural, despre nevoia unui ideal nou, precum și prelegerea Ecaterinei Andronescu despre starea actuală a educației. De asemenea, delegațiile din afara granițelor României, au ținut prelegeri despre situația actuală a românilor din Serbia, Ucraina și Bulgaria.

Pe parcursul celor șase zile, programul a cuprins prelegeri, dezbateri, lansări de carte, expoziții, mese rotunde, recitaluri, concerte, excursii. Nu trebuie trecută cu vederea vizita în localitatea Drașna de Sus, loc unde se află castrul roman din localitate. Un merit aparte l-a avut și distinsul arheolog Grigore Tocilescu care a publicat mai multe serii de ștampile cu numele unităților romane cantonate. S-a mai vizitat școala din localitate, biserica, iar în încheiere a avut loc un program folcloric.

Așadar, constatăm că prin amploarea și importanța lor, cursurile de vară de la Vălenii de Munte reprezintă un real și folositor sprijin în beneficiul continuității și solidarității spiritului românesc din afara granițelor României actuale.

Eugen-Tudor Sclifos

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara IISD și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: extern.director@iisd.asm.md
Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41

E-mail: extern.director@iisd.asm.md

ISSN 1857-2022